

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

34

Ó-FRANCIA  
HANG ÉS ALAKTAN

IRTA

BÁRCZI GÉZA



PÉCS

BUDAPEST

A D A N U B I A K I A D Á S A

1933

Universitaires

Mère Marie  
Stéphanie





## RÖVIDÍTÉSEK.

abl. = ablativus.	nőn. = nőnem(ű).
acc. = accusativus.	obl. = obliquus.
anal. = analógikus.	ófr. = ófrancia.
coni. = conjunctivus.	ónorm. = ónormann.
cons. = mássalhangzó.	palat. = palatális.
dat. = dativus.	part. = participium,
egy., egyessz. = egyesszám.	participe.
fr. = francia.	passé déf. = passé défini.
fut. = futurum, futur.	perf. = perfectum.
gen. = genitivus.	praep. = prepozíció.
g. germ. = germán.	praes. = praesens.
hímn. = hímnem(ű).	praeterit. = praeteritum.
imparf. = imparfait.	prés. = présent.
imperf. = imperfectum.	subj. = subjunctif.
ind. = indicativus.	sz. = század.
inf. = infinitivus, infinitif.	szem. = személy.
kl., klassz. = klasszikus (latin).	több., többesz. = többesszám.
l., lat. = latin.	v., vulg. = vulgáris (latin).
liqu. = liquida.	vl. = vulgáris latin
m. = magánhangzó.	voc. = vocativus.
magy. = magyar.	* = (kikövetkeztett alak.)
mod. fr. = újfrancia.	> = lett . . . . vá.
nas. = nazális.	< = származik . . . ből.
nom. = nominativus.	



## ELŐSZÓ.

Ez a könyv elsősorban az egyetemi hallgatók számára készült, kik régóta nélkülöznek megfelelő kézikönyvet. Ez a rendeltetése határozza meg fölépítését és beosztását.

Bevezetéképen szükségesnek láttam a legfontosabb alapfogalmakat röviden kifejteni, tekintettel arra, hogy a kezdő a középiskolából úgyszólván semmi nyelvészeti ismeretet nem hoz magával. A hangtan és az alaktan tárgyalásában az aprólékos részletkérdések taglalásáról, vagy akár megemlítéséről lemondtam, a nyelvjárásokkal sem foglalkozom, viszont igyekeztem minden lényegeset felölelni, ami az ófrancia irodalmi szövegek nyelvtörténeti megértéséhez szükséges. Csupán egy-két helyen bocsátkoztam oly, egyébként nem fontos részletek tüzete-sebb megbeszélésébe, melyek alkalmasnak látszottak arra, hogy a kezdőt a nyelvtörténeti gondolkodáshoz hozzászoktassák.

Azonban nem csupán az egyetemi hallgatókra gondoltam e könyv szerkesztésekor, hanem minden érdeklődő — laikus, vagy más területeket művelő szakember — számára akartam a főbb kérdésekről némi tájékoztatást nyújtani. Gyakran előfordul, hogy a franciával nem foglalkozó nyelvésznek szüksége van valamely fontosabb ófrancia alak gyors megállapítására; könyvem beosztásában ügyeltem arra, hogy ilyen esetben a kérdésre a választ a könyvben gyorsan meg lehessen találni.

Természetesen igen sokszor megesik, hogy egy-egy jelenség magyarázatában két, vagy több elmélet között kell választanom. Messze túlléptem volna a könyv kereteit, ha ilyenkor az elméletek kritikájába bocsátkozva megkíséreltem volna választásom megindokolását. A kezdő számára ez úgy sem fontos, a szakavatott olvasó pedig a könyv egységes nyelvtörténeti szemléletében meg fogja találni a döntések magyarázatát. Különben többnyire megemlítem, hogy a kérdéses jelenség magyarázatára más elméletek is vannak.

A dolog természetéből folyik, hogy újat alig nyújthattam; forrásaimat, bármily előnyös lett volna is ez minden tekintetben, nem jelölhettem meg. A hangtanban jobbára Meyer-Lübkét követem, de figyelembe véve mások nézeteit is. Ehelyett inkább összeállítottam a legfontosabb művek listáját, hogy ellássam a kezdőt az első útbaigazítással, ha tanulmányait ki óhajtja bővíteni; a fölsorolt nagyobb kézikönyvek úgyis kimerítő bibliográfiát nyújtanak.

A könyv hosszúra nyúlt nyomdai előállítására alatt felvetődött újabb tudományos eredményeket a lehetőséghez képest érvényesítettem a korrekció folyamán.

A tapasztalat fogja megmutatni, hogy céljaimat mennyire sikerült megközelítenem. Tisztában vagyok azzal, hogy e kis műnek sok a fogyatékosága; szolgáljon ezekre részben mérséklésül az a körülmény, hogy, legalább a mi viszonyainkat tekintve, némiképp úttörő munkát végeztem.

Kedves kötelességnek teszek eleget, midőn hálás köszönetet mondok dr. Laziczius Gyula egy. előadó úrnak, ki a kefelevonat szíves átnézésével s értékes megjegyzéseivel segített munkámban.

Budapest, 1930. szept. hó.

*Bárczi Géza.*

## BIBLIOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ.

### I. Általános ismeretek:

*Horger A.*, A nyelvtudomány alapelvei. Budapest. II. kiad. (Könnyű, világos módon megírt, kitűnő tájékoztató a nyelvtudomány feladatairól és módszeréről; kezdőknek igen ajánlatos.)

*Rousselot*, Principes de phonétique expérimentale. Paris, 1897.

*A. Meillet*, Linguistique historique et linguistique générale. Paris, 1926. (Kitűnő könyv, melyet tájékozottabb kezdő is nagy haszonnal forgathat.)

### II. Latin nyelv.

*F. Sommer*, Handbuch der lateinischen Laut- u. Formenlehre. Eine Einführung in das sprachwissenschaftliche Studium des Lateins. Heidelberg. (Igen jó kézikönyv.)

*A. Meillet*, Esquisse d'une histoire de la langue latine. Paris, 1928. (Igen jó, rövidre fogott könyv, kezdők is használhatják, a vulgáris latin fejlődéséről azonban csak a mű egy kis része szól.)

*H. Schuchardt*, Der Vocalismus des Vulgärlateins, 3 köt. Leipzig, 1866—68. (Nem kezdőknek való; óriási s megbízható adathalmaz miatt különösen becses.)

*E. Seelmann*, Die Aussprache des Latein nach psychologisch-historischen Grundsätzen. Heilbronn, 1885. (Jó könyv, különösen pontos adatai miatt; sokat foglalkozik a vulgáris latinnal is, önálló megállapításainak nagy része azonban elavult.)

*W. M. Lindsay*, The latin language, Oxford, 1897. (Minden tekintetben kitűnő könyv, kiterjeszkedik, történeti alapon, a hangtanra és az alaktanra egyaránt. Német fordítása is van.)

*G. Mohl*, Introduction à la chronologie du latin vulgare. Paris, 1899.

*J. Pirson*, La langue des inscriptions latines de la Gaule. Bruxelles, 1901. (Egyik legjobb könyv a galliai vulgáris latinról.)

*F. Slotty*, Vulgärlateinisches Übungsbuch. Bonn, 1918. (Tájékozottabb kezdők számára.)



**Szótárak:**

*E. Benoist—H. Goelzer*, Nouveau dictionnaire latin-français. Paris, év nélkül.

*Du Cange*, Glossarium mediae et infimae latinitatis, utoljára: Niort, 1883, 10 köt.

**III. Román nyelvészet.**

*Diez*, Grammatik der romanischen Sprachen. Bonn. <sup>3</sup>1870—72, 3 köt. (Alapvető munka, ma azonban nagyrészt már inkább csak tudománytörténeti értéke van.)

*A. Zauner*, Romanische Sprachwissenschaft, Leipzig, 2 köt. *S. Göschen*, No. 128, 250. (Kitünő bevezető és általános tájékoztató egész kezdők számára.)

*É. Bourciez*, Eléments de linguistique romane, Paris, <sup>2</sup>1923. (Kezdők számára; sokat foglalkozik mondattannal is.)

Grundriss der romanischen Philologie, hgg. v. *G. Gröber*, Strassburg, <sup>2</sup>1904—6. Első kötet. (Nem kezdőknek való hatalmas mű, melyben kiváló tudósok tárgyalják a romanisztika céljait meg módszereit, s megállapítják az elért eredményeket. Az egyes cikkek kiterjeszkednek az általános methodikai kérdésekre, a segédtudományokra, a latin és a román nyelvek és népek viszonyára, s az egyes román nyelvek történetére.)

*Meyer-Lübke*, Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1909. (Haladottabbaknak való.)

*W. Meyer-Lübke*, Grammatik der romanischen Sprachen, 4 köt. Leipzig, 1890—1901. (Nem kezdőknek való nagy összefoglalás, helyel-közzel, különösen az első kötet, a hangtan, elavult.)

*G. Millardet*: Linguistique et dialectologie romanes. Montpellier, 1923. (Csak haladottabbaknak.)

*W. Meyer-Lübke*, Romanisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, <sup>2</sup>1924. (Valamennyi előbb megjelent hasonló munkát fölöslegessé tesz.)

**IV. Francia nyelvtörténet.**

*F. Brunot*, Histoire de la langue française des origines à 1900. 9 köt. Paris, 1913—27. (Hatalmas mű, de élvezetes és világos előadása kezdők számára is hozzáférhetővé teszi.)

*K. Nyrop*, Grammaire historique de la langue française, 5 köt. Copenhague. 1899—1925. (Kiváló mű, különösen hatalmas s megbízható adatgyűjteménye becse.)

*E. Schwan—D. Behrens*, Grammatik des Altfranzösischen, Leipzig, 1914. (Legjobb kézikönyveink egyike, tájékozottabb kezdő is használhatja.)

*Darmesteter—Sudre*, Cours de grammaire historique de la langue française. Paris, 1920. 4 köt. (Egészen tájékozatlan, a latint sem ismerő kezdők számára.)

*C. Voretzsch*, Einführung in das Studium der Altfranzösischen Sprache. Halle, 1918. (Kezdők számára.)

*W. Meyer-Lübke*, Historische Grammatik der altfranzösischen Sprache. I. Teil. Heidelberg, 1913. (Hang- és alaktan haladottabbak számára; a második kötet a szóképzéssel foglalkozik.)

*E. Herzog*, Historische Sprachlehre des Neuf Französischen, I. Lautlehre. Heidelberg, 1913. (Kezdőknek nem alkalmas.)

*Benno—Röttgers*, Die alfranzösische Lautgesetze in Tabellen, Leipzig, 1897.

*Ch. Thurot*, De la prononciation française depuis le commencement du XVI<sup>e</sup> s., d'après les témoignages des grammairiens. Paris 1881—1883. (Igen fontos könyv, szorgalmas és megbízható adatgyűjtemény.)

#### Szótárak:

*F. Godefroy*, Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IX au XV siècle. Paris, 1881—1902, 10 köt. (Egyetlen hatalmas francia nyelvtörténeti szótár, minden hiánya ellenére nélkülözhetetlen.)

*F. Godefroy — J. Bonnard — A. Salmon*, Lexique de l'ancien français, Paris, 1901. (Jó kézi szótár.)

Használható kézisztár az ófranciához azonfelül a *Du Cange* fent említett középkori-latin szótárának a IX. kötete: *Glossarium gallicum*.

*Tobler—Lamatzsch*, Altfranzösisches Wörterbuch, Berlin, 1915—30. (Eddig 13 füzet jelent meg, az utolsó szó *corrigier*.)

*E. Gamillscheg*, Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache, Heidelberg, 1926—27. (A legmodernebb és legmegbízhatóbb ilyenmű munka.)

*E. Littré*, Dictionnaire de la langue française, 4 köt. — Supplément par *Devic*. Paris, 1863—78.

*A. Hatzfeld — A. Darmesteter — A. Thomas*: Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVII<sup>e</sup> siècle jusqu'à nos jours. Paris. (Mindkét szótár a tudományos irodalom legjava terméséhez tartozik. Etimológiát is adnak, ezekkel szemben azonban óvatosság ajánlatos.)

#### Kezdőknek ajánlható ófrancia szövegek:

*L. Clédat*, Chrestomathie du moyen-âge, Paris. (Könnyen hozzáférhető s igen ajánlható könyv; jól megválogatott szövegeken s azok magyarázatán kívül van benne szótár és rövid ófrancia alaktan is.)

*G. Paris* — *E. Langlois*, Chrestomathie de l'ancien français, Paris. (Nyelvtani bevezetéssel és szójegyzékkel ellátva.)  
*Bartsch*—*Wiese*, Chrestomathie de l'ancien français. (Légbővebb szövegismelvények, alaktannal és szójegyzékkel.)

*G. Paris*. Extraits de la Chanson de Roland, Paris. (Középfrauciára átírt szöveg, nyelvtani bevezetéssel és szójegyzékkel.)

*Förster* — *Koschwitz* — *Hilka*, Altfranzösisches Übungsbuch. Leipzig, 1921. (Csak a legrégibb szövegeket adja igen gondos jegyzetekkel, kezdők számára.)

*W. Förster* kiadásai: Chr. de Troyes művei, hozzá *W. Förster*, Kr. von Troyes, Wörterbuch zu seinen sämtl. Werken.

*Nyelvjárások:*

*E Herzog*, Neufrauzösische Dialekttexte, Mit grammatischer Einleitung u. Wörterverzeichnis. (Igen jó bevezetés s egyszersmind gyakorlókönyv a francia nyelvjárásokhoz, természetesen a francia történeti nyelvtan ismeretét megkivánja.)

*J. Gillieron* — *E. Edmont*, Atlas linguistique de la France. Paris. 1902—12. (Igen nagyméretű és nagyértékű munka, komoly nyelvjárastanulmányokhoz nélkülözhetetlen.)

*A legfontosabb folyóiratok:*

Zeitschrift für romanische Philologie, Halle, 1877 kk.

Archiv für das Studium der neueren Sprachen, Elberfeld—Braunschweig, 1846 kk.

Zeitschrift für (neu)französische Sprache und Litteratur, Oppeln, Berlin, 1878 kk.

Romanische Forschungen, Erlangen, 1885 kk.

Litteraturblatt für germanische und romanische Philologie, Heilbronn, Leipzig, 1880 kk.

Germanisch-romanische Monatsschrift, Heidelberg, 1909 kk.

Revue des langues romanes, Montpellier — Paris, 1870 kk.

Romania, recueil trimestriel. Paris, 1872 kk.

Revue de philologie française et provençale, Paris, 1889 kk.

Mémoires de la Société linguistique, Paris, 1868 kk.

Archivio glottologico italiano, 1873, Roma, Torino, Firenze, kk.

## ELSŐ RÉSZ.

### **BEVEZETÉS.**

#### I. FEJEZET.

### **Általános tudnivalók.**

1. §. Köztudomású dolog, hogy a nyelvek változnak, fejlődnek. Ez a változás javarészt a hangok lassú, a közvetlén megfigyelő számára észrevehetetlen átalakulásában áll. Ezek a hangátalakulások szabályszerűek: ugyanazon körülmények között ugyanaz a hang bizonyos időbeli és geográfiai határokon belül ugyanazt a fejlődést mutatja, pl. hangsúlyos latin *ū* a franciában mindig *ü*-vé (írva *u*) változik: *murum* : *mur*, *lactucam* : *laitue* stb. Azokat a szabályokat, melyek a hangoknak bizonyos tér- és időbeli határokon belül, bizonyos adott feltételek mellett előálló változását vagy változatlanságát megállapítják, *hangtörvényeknek* nevezzük.

2. §. A hangtörvények szempontjából igen fontos a hangsúly *s* az illető hang fonetikai helyzete. A magánhangzók tekintetében elsősorban a hangsúly esik latba: lat. *ō* pl. ugyanazon szóban bizonyos körülmények között hangsúly alatt *eu*-vé (= *ō*), hangsúlytalan helyzetben *ou*-vá (= *u*) lesz a franciában: *mōvet* : *meut*, *mōvémus* : *mouvons*. Ezek szerint meg kell különböztetnünk hangsúlyos magánhangzókat, melyek annak a szótagnak a gerincét alkotják, melyre a szó főhangsúlya esik *s* hangsúlytalanokat, azaz oly szótagban levőket, melyre nem esik a főhangsúly. Ez utóbbiak között ismét különbséget kell tennünk: van

nak olyan szótagok, melyekre másodrendű nyomaték esik, ilyen a latin-franciában a főhangsúlyt megelőző szótag, vagy ha ilyen több van, az, amelyik a főhangsúlytól legtávolabb esik. A többi szótag, azaz a fő- és mellékhangsúly közé és a főhangsúly után esők teljesen hangsúlytalanok (bár, ha a főhangsúlyt két szótag követi, a távolabbin már jelentkezik valami igen gyenge nyomaték). Megkülönböztetünk tehát:

*angsúlyos m.*

<i>hangsúlytalan m.</i>	{	<i>mellékhangsúlyos m.</i>	{	<i>főhangsúly után eső m</i>
		<i>teljesen hangsúlytalan m.</i>		<i>fő- és mellékhangsúly közötti m.</i>

Megtörténik, hogy egyes szavak, melyeknek fogalmi értéke gyöngge, vagy valamely okból meggyöngül, oly módon kapcsolódnak egy előző vagy követő szóhoz (*proklizis* v. *enklizis*), hogy azzal egységet képeznek s eredeti hangsúlyukat elvesztik; ilyenek a prepozíciók, a kötőszavak, egyes névmások, rangjelölő szavak stb. Így lat. *de \*doi* helyett *de-t ad* (v. ö. *débet: doit*), lat. *mē*: hangsúlytalan *me*, hangsúlyos *moi* etc.

Fontos a hangsúlyos magánhangzóra, hogy oxytonban, paroxytonban vagy proparoxytonban foglal-e helyet. Így *débet* : *doit*, *de débíta* : *dette*; *pratum* : *pré*, *de jam* : (*dé*)*jà*.

Mind a hangsúlyos, mind a hangsúlytalan magánhangzóra fontos a szóban elfoglalt helyzete. Szabad magánhangzóról és *nyílt* szótagról beszélünk a román nyelvészetben, ha a latin vokális a szóvégén áll, vagy ha rája legfeljebb egy mássalhangzó, ill. *tr*, *dr*, *pr*, *br*, (s néha *c*, *g*, + *cons.* vagy *cons.* + *i*) következik, ellenben *fedett* a magánhangzó s *zárt* a szótag, ha a latinban két vagy több mássalhangzó követi, kivéve az imént említett csoportokat. Tehát szabad a magánhangzó s *nyílt* a szótag *pratum*, *brevem*, *patrem*-ben (*pré*, *brief*, *père*), *zárt* a szótag s *fedett* a magánhangzó *cattum*, *testam*, *partem*-ben (*chat*, *tête*, *part*).

A magánhangzók fejlődésére befolyással vannak a környező hangok, így latin rövid, szabad, hangsúlyos *e* a franciában *ie*-vé lesz: *petram* : *Pierre*, ha ellenben ugyanilyen *e*-re *c*, *g* + mássalhangzó vagy *e*, *i* következik, az eredmény *i* lesz: *lectum* : *lit*, *legit* : *lit*.

3. §. A mássalhangzók fejlődésére szintén elsőrendű fontosságú a szó belsejében elfoglalt helyzetük: ugyanaz a mássalhangzó más fejlődést mutat a szó elején, a szó belsejében két magánhangzó között és a szó végén. Ennek megfelelőleg különbséget teszünk szókezdő, szóbelseji vagy magánhangzóközi (szótagközi) és szóvégi mássalhangzók között; így szókezdő latin *b* megmarad a franciában: *basiare* : *baiser*, szótagközi *v*-vé lesz: *fabam* : *fève*, szóbelseji lat. *m* megmarad, szóvégi eltűnik: *amare* : *aimer*, *jam* : (*dé*)*jà*. A mássalhangzó csoportok a franciában nem esnek különös elbírálás alá a szó elején, a szó belsejében azonban fontos, hogy a mássalhangzó egyedül áll-e két magánhangzó között vagy nem s hogy ez utóbbi esetben a mássalhangzó a mássalhangzócsoportban milyen helyet foglal el. Láttuk, hogy, ha a mássalhangzó két magánhangzó között áll, szótagközi (szóbelseji) mássalhangzóról beszélünk, ha pedig a mássalhangzó csoport első tagját alkotja, szótagzáró, ha utolsó tagját alkotja, szótagkezdő mássalhangzónak nevezzük, így *fab*-ban a *b* szótagközi, *testa*-ban az *s* szótagzáró, a *t* szótagkezdő.

A mássalhangzók fejlődése függ a környező hangoktól is, így szótagkezdő lat. *c* a előtt *ch*-vé lesz: *mercatum* : *marché*, *e*, *i* előtt *c*-vé (*s*) lesz: *mercedem* *merci*, *o* előtt megmarad *c* (*k*): *falconem* : *faucon*

4. §. Sokszor találkozunk olyan jelenségekkel, melyek azt a látszatot kelthetik, mintha a hangtörvények nem hatnának minden egyes esetben. E jelenségek magyarázata az, hogy ilyenkor a hangtörvények

hatáskörét más erők keresztezték, s az eredményt más irányba terelték, vagy módosították. Ezeknek a zavaró erőknek a legfontosabbika az analógia. Eredmény szempontjából az analógiahatás lényegileg abban áll, hogy egy szó, vagy szóalak egy hozzá formailag s értelmileg közelálló másik szó képére idomul. Pl. a lat. *reddere* ige igen korán \**rendere*-vé lesz a hozzá alakilag közellévő s vele értelmi kapcsolatban álló *prendere* (<*prehendere*) analógiájára (az értelmi kapcsolat ez esetben ellentétes: elvenni — visszaadni.)

Látszólagos kivételek néha abban lelik magyarázatukat, hogy az illető szóalakok valamely nyelvjárából kerültek a köznyelvbe, így a lat. *butyrum*, *auca* (<*avica*) a franciában szabályosan *burre*-t és *oue*-t ad, a modern francia *beurre* és *oie* alakok nyelvjárásiak s magyarázatukat abban lelhetik, hogy a vaj a keleti, a liba a nyugati tartományokból került Párisba s a velük jött új szóalak a régít elnyomta.

A szabályos hangváltozásokon kívül gyakran találkozunk sporadikus, néha csak egy-egy szóra szorító hangváltozásokkal. E sporadikus változások leggyakrabban mint hasonulás, hasontalanulás és mint hangátvetés jelentkeznek. A *hasonulás* (asszimiláció) abban áll, hogy egy szóban egy hang egy másik (vele többnyire nem közvetlenül érintkező) hang hatása alatt más, a ható hanghoz hasonló, vagy azzal azonos hanggal cserélődik fel; így lett ó-francia *cerchier* (lat. *circare*)-ből a XVI. sz.-ban *chercher*, így lett a lat. *aeramen* \**aramen*-né (*ae-a* > *a-a*), s az ebből származó francia *arain* ismét *airain*-vé (*a-ai* > *ai-ai*). Ennek ellentéte a *hasontalanulás* (disszimiláció), mely abban áll, hogy két hasonló vagy azonos hang vagy hangcsoport közül az egyik elcserélődik egy más jellegű hangra ill. hangcsoportra, vagy redu-

kálódik (eltűnik), így a lat. *rotundum* \**retundum*má lesz (ófr. *reont*), vagy *faible* \**fleible*-ből (lat. *flexibile*). Végül a *hangátvetés* (metatézis) abban áll, hogy egy szóban két hang helyet cserél, így pl. *meolle* : *medulla* helyett már az ófr.-ban gyakran találunk *moelle*-t, *fromage* jókor elfoglalja az eredeti *formage* < *formaticum* alakot.

5. §. A hangváltozások mikéntjének megértésére szükségesek bizonyos általános fonetikai ismeretek, melyeknek elsorolására és rendszerbe állítására itt nem lehet alkalmunk; azért csak a legszükségesebb elnevezések és jelölések rövid magyarázatára szorítkozhatunk.

A mássalhangzók szempontjából beszélhetünk elsősorban *zöngésekről*, azaz olyanokról, melyeknek képzésében a gége is részt vesz, pl. magy. *b, v, d, gy, zs, g* stb., és *zöngétlenekről*, melyek csak zörejek, melyeknek képzésénél a gége nyugalmi állapotban marad, pl. *p, f, t, ty, s, sz, k* stb. A képzés módját tekintve beszélünk *explozivákról*, melyeknél a szájüreg valamely részében keletkező zárt, a tüdőből kitóduló levegő felpattantja, így pl. *p, b, t, d, k, g*; néha a zár megvan, de felpattantása nem lényeges, mint-hogy a levegő legnagyobb része az orron keresztül tódul ki, ilyenkor nazális mássalhangzókkal állunk szemben, mint *m, n, ŋ* (*n* a magyar *engem* szóban); a *frikatíváknál* vagy *spiransoknál* nincs zár, hanem szűk csatorna, melyen a levegő áttódul, ilyenek *f, v, θ, δ*, (angol *th*), *s, sz, z, zs*, ném. *ch* stb. s vannak végül különféle képzésű liquidák, mint *r, l*. Egy *exploziva* s egy homorgán frikativa összeolvadását *affrikátának* nevezzük, ilyen a magyar *cs* (*t+š*), a német *pf* stb.

A hangképződés helyét tekintve beszélhetünk (bi)labiális (*p, b*), dentilabiális v. labiodentális (*f, v*),



dentális ( $t, d, \text{ʒ}, \text{d}$ ), alveoláris ( $t, d =$  az inysövényem képzett  $t, d$  hangok,  $s =$  magy.  $sz, \check{s} =$  magy.  $s, z, \check{z} =$  magy.  $zs$ ), palatális ( $t' =$  kb. magy.  $ty, d' =$  kb. magy.  $gy, n' =$  magy.  $ny, \acute{s}, \acute{s}', \acute{z}, \acute{z}'$  jésített  $sz, s, z, zs$ ), [post] palatalis ( $k', g' =$  jésített  $k, g; j, \acute{x} =$  magy.  $j$  a *kapj* szóban), veláris ( $k, g, \chi =$  német  $ch$  az *ach* szóban,  $\gamma$  az előbbi zöngés megfelelője,  $\eta = n$  a magy. *engem* szóban), s uvuláris ( $r$  a párisi ejtésben) hangokról.

A hehezetes explozivákat a görög hehezetjellel jelöljük:  $p', b', k', g', t', d'$ . A jésítést mindig ' -vel jelöljük:  $d' = gy, t' = ty, n' = ny, k' =$  kb. *kj, l' =* spanyol *ll, olasz gli-, r' orosz r* lágy magánhangzó előtt stb.  $w$  azt a hangot jelöli, mint ebben az angol szóba *world, \varphi* a megfelelő zöngétlen (bilabiális  $v, f$ ),  $\text{ð}$  helyett germán szavakban  $p$ -t szokás írni.

A fentjelzett hangok csak határértékek, s közöttük az átmenetek végtelen sora képzelhető:  $t$ -től a  $k$ -ig nem csak a  $t, t', k'$ , átmeneti hangok vannak, hanem hosszú sora a hangoknak, melyeket egymástól akusztikai szempontból nehéz megkülönböztetni, s melyek a szájpaddlásnak a fogaktól a vélumig terjedő részén igen sok ponton keletkezhetnek.

6. §. A francia nyelvtörténet szempontjából a következő magánhangzók jönnek számításba:  $i, \ddot{u}, \acute{i}, \ddot{u}, e, \ddot{o}, \acute{a}, \acute{a}, \acute{a}, \acute{o}, \acute{o}, u, \acute{u}$ . Ebből a sorozatból  $i, \ddot{u}, \acute{i}, \ddot{u}, e, \ddot{o}, \acute{e}, \acute{o}, \acute{a}$ -t mint a szájüreg elülső részében képzetteket palatálisoknak, az  $\acute{a}, \acute{o}, \acute{o}, \acute{u}, \acute{u}$ -t, mint a szájüreg hátsó részében képzetteket velárisoknak nevezük; az  $\acute{a}$  ma inkább velárisnak tetszik, az ófrancia nyelv kialakulása idején azonban palatális volt (talán  $\acute{a}$ ), az  $\acute{a}$  pedig ma palatális, az ófr.-ban lehet, hogy néha veláris volt.

A magánhangzó alá írt  $\bar{\quad}$  jel a magánhangzó nyílt, a  $\bar{\quad}$  pedig zárt voltát jelenti, így  $\acute{e} =$  magy.  $e$ , a *veled* szóban.  $\acute{e} =$  magy.  $\acute{e}$  a *szép* szóban,  $\acute{a}$   $e$ -hez hajló  $\acute{a}$ ,  $\acute{a}$  magy.  $\acute{a}$  a *nagy* szóban; az  $\acute{a}$  az úgyn. néma  $e$  (*e muet, e caduc, e féminin*).

Itt is, mint a mássalhangzóknál, az átmenetek száma igen nagy, *i*-től az *a*-ig ép úgy meg lehet találni a lassú átmeneti fokokat, mint *t*-től a *k*-ig, azért *e* és *ę* között gyakran meg szoktunk különböztetni egy közép *e*-t is, mely többé-kevésbé a nyílt és zárt színezet között ingadozik.

Megtörténik, hogy egyes mássalhangzók szótagalkotókká válnak, ilyenkor a mássalhangzó betűje alá  $\text{̣}$  jelet szoktak írni: *ṛ*, *ḷ*, *ṃ*, *ṇ*. Viszont a magánhangzó is lehet konzonzantikus (főleg az *i* és az *u*), amikor nem alkot szótagot, hanem úgyszólván mássalhangzó szerepét játsza, ez esetben a magánhangzó alá  $\text{̣}$  jelet teszünk: *ĩ*, *ũ*.

Ha a magánhangzó ejtésénél a levegő az orrüregben megy keresztül, előállnak a megfelelő orrhangok, melyeket  $\sim$  jellel jelölünk:  $\tilde{a}$  (fr. *en*, *an*),  $\tilde{o}$  (*on*),  $\tilde{u}$  (*un*) stb.

Fontos szerepet játszanak a francia nyelvtörténetben a diftongusok és triftongusok, melyek két vagy három magánhangzós elemből állanak, melyek közül egyik hordja a szótagnyomatéket, míg a másik, vagy a másik kettő elmosódottabb, alárendeltebb szerepet játszik: így *uá* (kb. *uá*): fr. *oi*, *ái* (kb. *ái*): német *ei*, fr. *oy[e]* (kb. *uái*).

## II. FEJEZET.

### ***A francia nyelv történetének vázlatja***

7. §. A francia nyelv a régi Gallia Transalpina nevű római tartomány északi részében keletkezett román nyelv. Román nyelveknek nevezzük a latin nyelvnek különböző területeken való folytatását, így a spanyol, portugál, olasz, oláh, rétoromán, provençal nyelveket.

Az egykori Gallia Transalpina északi részét s déli felének javát egy valószínűleg indogermán eredetű s a rómaiak által gallus-nak nevezett nép lakta, mely kelta nyelven beszélt. A kelta nyelv az indogermán nyelvcsaládhoz tartozik s egyes kései ágai tengődnek még Irlandban, Skótországbán, Wales-ben s a Bretagne félsziget egy részén.

A rómaiak tudvalevőleg a Kr. e. első sz.-ban fejezték be a Gallia Transalpina meghódítását (Julius Caesar), mellyel e földön új korszak kezdődik. A provincia teljes pacifikálása után a latin nyelv és kultúra rohamosan terjed. A gall főemberek, elkápráztatva a római műveltség fényétől, itáliai építészekkel építtették palotáikat, római módra öltözködtek és éltek, gyermekeiket latin iskolába küldötték, szóval nyelvben és lélekben rohamosan ellatinosodtak. Ellatinosodásukkal rabszolgáik, kik óriási latifundumaikat művelték, szintén megtanulták a latin nyelvet s elfeledték anyanyelvüket csak úgy, mint Amerika különböző részein a néger rabszolgák ősi nyelvüket uraik nemzetisége szerint a spanyollal, a portugállal

vagy az angollal cserélték föl. Másrészt a katonák, a hadseregek után tóduló markotányosok, kalandorok, kalmárok s a nagyszámú itáliai telepés a városok és falvak szabad szegénysége között terjesztették nyelvüket. A nagyobb gall városok, a katonai állomáshelyek környéke csakhamar virágzó római városokká alakultak át, pompás műútak épültek s a paraszt szívesen jött a városba, hogy terményein jó áron adhasson túl. A közigazgatás és a biráskodás nyelve latin lévén, az őslakosságot az élet minden téren rászorította a latin nyelv ismeretére s az ősi kelta nyelv rohamosan pusztult. Egykorú feljegyzésekből tudjuk, hogy a IV. sz. vége felé a kelta nyelv már csak itt-ott haldoklik a városoktól messze eső tanyákon, mocsarak, erdők, puszták mélyén, majd itt is elenyészik s minden nyoma a francia nyelv helyneveiben és aránylag csekély számú kelta eredetű szavában marad meg.

A római hódítás idején a latin nyelv már nem volt egységes: az irodalmi- és a népnyelv között már számbavehető különbségek voltak. Az irodalmi latin bizonyos fokig mesterséges nyelv, szókincsében, flexiójában, hangalakjában archaikus, amellet merev, nehezen változó, mert az írók bizonyos tökéletesnek ismert mintákhoz igyekeznek alkalmazkodni s attól nem igen mernek eltávolodni, sőt az *odi profanum vulgus* elve alapján igyekeznek messze kerülni a nép nyelvétől. Ezzel szemben a népi nyelv szabadon fejlődik, egyre jobban tágítva a közte s az irodalmi nyelv között fennálló szakadékot. A hódítás idejében a rómaiak voltaképen két, még egymástól nem nagyon távol álló nyelvformát hoznak magukkal: a művelt társaságok kifinomult, szigorú nyelvtani szabályok nyügébe szorított, merev nyelvét, melyet az előkelő iskolákban a csekélyszámú nemesség sajátít el, és a

katonák és plebejusok változékony, s homályos analitikus<sup>1</sup> tendenciák csiráit magában hordó nyelvét, mely a gall köznép rétegeiben terjed el. Ez a népnyelv az új földön, s az új nép ajkán folytatja lassú fejlődését, s belőle támad később a francia nyelv, míg az előkelő osztályok klasszikus nyelve a római birodalom bukásával kipusztul, eldurvul. Az első századokban a birodalom többi latinul beszélő területeivel való érintkezés és az újabb itáliai gyarmatosok szakadatlan beözönlése folytán ez a népnyelv nem igen különbözött a többi tartományok népnyelvétől, s azokkal együtt, azonos mértékben távolodott az irodalmi nyelvtől, mellyel különben a kölcsönös egymásrahatás viszonyában állott. A birodalom hanyatlása s az ezzel járó rendetlenség, a nehéz közlekedési viszonyok, a rossz közbiztonság stb. folytán azonban a galliai latin nyelv lassan elszigetelődik, önálló életet kezd s eltávolodik a többi birodalomrész nyelvétől: létre jön egy külön, gallorománnak nevezett dialektus, mely lényeges különbségeket mutat pl. a hispán vagy itáliai nyelvjárásokkal szemben, de nagyjában egységes északi s déli Galliában.

8. §. A kelta nyelv természetesen nyomokat hagyott a latin népnyelv s így a francia nyelv szókincsében. E kelta eredetű szavak egy része már Gallia meghódítása előtt behatolt a latin nyelvbe s az egész birodalomban elterjedt, így *bracae*: *braies* (it. *brache*, sp. port. *bragas*, oláh *imbrăcă*), *carrus*: *char*

<sup>1</sup> Analitikus nyelvfejlődésről beszélünk, ha (fonetikai szempontból) a fejlődés a magánhangzók jelentős részének diftongussá való bomlását idézi elő, s ha (alak- és mondattani szempontból) egytagú tömör kifejezés-módok (esetek, igealakok) helyébe több szóból álló kifejezés-módok (prepozíciós alakok, összetett igeidők) lépnek. Szintétikus a fejlődés, ha az általános tendencia a diftongusok monoftongizálására stb. irányul.

(it. sp. port. *carro*, rétorom. *k'ar*, oláh *car*), *cambiare*: *changer* (it. *cambiare*, sp. port. *cambiar*) etc. Mások csak a tulajdonképeni kelta földön honosak s így valószínűleg fiatalabb réteghez tartoznak, így *beccus*: fr. prov. *bec* (it. *becco* a szintén kelta Északolaszországból), *carruca*: *charrue*, *carpentum* „kocsi” v. ö. *charpentier* stb.

Vitatott kérdés, hogy a keltának volt-e a szókincsen kívül egyéb hatása a gallorománra. Az  $u > \ddot{u}$  változás semmi esetre sem tartozik ide, de talán a  $ct > \chi t > \ddot{t}$  változás, s az intervokális  $t$  meggyöngülésének az okát lehet a kelta nyelv diszpozícióinak tulajdonítani.

9. §. A tulajdonképeni francia nyelv önálló élete akkor alakul csak ki, mikor oly hangtörvények kezdenek működni, melyek csak Északfranciaországban érvényesek, s az itt keletkező nyelvjárásokat (*langue d'oïl*) a délfraanciaországiaktól (*langue d'oc*) elválasztják. Ezek közül legelső s legfontosabb a hangsúly átalakulása, mely szétszórt, lebegő lesz, s előkészíti a magánhangzók diftongizálódását. A francia nyelvtörténet eme új periódusának kezdete kb. a VI—VII. sz.-ra tehető s nagyjában egybeesik a germán frankok bevándorlásával, kik ez idő tájt ereszkednek le a szétzilált Galliába, mely uralmuk alatt részben visszanyeri egységét. Maguk a frankok hamarosan beolvadnak a meghódított gallorománokba, nyelvük eltűnik, miután bizonyos mértékben hatást gyakorolt a franciára, melyet ekkor *romanz*-nak (*romanus*) neveznek. A frankok beolvadása az új faj és új nyelv végleges kikristályosodását indítja meg.

Már a latin nyelvnek voltak germán jövevény szavai, melyek a román nyelvek nagy részében feltehetően, ilyenek pl. *kofea*: *coiffe* (it. *cuffia*, sp. *cofia*, port. *coifa*), *harpa*: *harpe* (it. sp. port. *arpa*) stb. Fontosabbak a frank eredetű jövevény szavak, melyek

a VI—VIII. sz.-ban kerültek át, így pl. *bara: bière*, \**Darrian: tarir*, *helm: heaume*, \**wahton: guetter* (ófr. *guaitier*), *blank: blanc*, *brún: brun*, *sparwari: épervier*, *wardon: garder* etc., továbbá az *-ard*, *-aud*, *-len(c)* (*chambellan < chambrelenc*), *-an(c)* (*paysan*) képzők. Sőt a frank két új mássalhangzót is vitt be a francia nyelvbe, a *h*-t (a latin *h* ekkor már rég nem hangzott), így \**hanka: hanche*, \**hauniþa: honte*, sőt lat. *altum* + *hauh-*: *haut*, lat. *hirpicem: herse*, l. *ericionem: hérisson* stb. és a bilabiális *w*-t, mely szó elején *gw* (írva *gu*), később *g* lesz: \**werpian: guerpir*, *wirra: guerre*, *wisa: guise*, sőt lat. *vastare* + \**wostian: gâter*, *viscum: gui*, *vagina: gaine*, etc.

Régi átvétel még néhány normann szó, mint ónorm. *bat: bat*, *batel*, *bateau* és néhány ófelnémet szó, mint *krapfa: ag-rafé*, *griþfa: grille* stb.

10. §. A frankok beolvadásától kezdve a francia nyelv hovatovább eltávolodik a latintól s külön nyelvet alkot. Ez a különbség azonban csak jóval később válik tudatossá, mert a középkor első századaiban az igazi latin nyelv ismeretlen volt Galliában, s az egyházi s világi hatóságok által használt, krónikákban s egyéb hasonló művekben alkalmazott latin vajmi távol volt az igazi klasszikus latintól, melyről csak hézagos ismeretek maradtak fenn; ez a latinnak nevezett nyelv, mely a klasszikus latin nyelvtani rendszer nélkül árnya sem volt az igazinak, nem látszott nagyon különbözőnek a beszélt, román nyelvtől s a nép is minden nagyobb nehézség nélkül megértette. Ezért igazán népnyelvi írásmű nem maradt ránk e századokból. Midőn azonban a Nagy Károly ideje alatt meginduló humanizmus a valódi latint s annak bonyolult nyelvtanát újból ismertté tette, a szakadék, mely e nyelvet a romántól elválasztotta, nyilvánvalóvá lett, s ez a klasszikus formák felé hajló latin nyelv a nép

számára érthetatlenné vált. A IX. sz.-tól kezdve megjelennek a francia nyelv legrégebb emlékei: a *Serment de Strasbourg* (843), mely valószínűleg nem tiszta francia nyelvjárásban van írva, a *Prose de Ste Eulalie* (880 körül), a *Fragment de Valenciennes* (IX. sz. vége — X. eleje), a *Paraphrase du Cantique des cantiques*, a *Passion*, a *Vie de St. Léger* (X. sz.), a *Vie d'Alexis*, a *Vie d'Alexandre* (XI. sz.). Ezek körülbelül a praelitteráris korszak összes ráánkmaradt emlékei. Mindezek szűk helyi használatra írott művek, s ennek megfelelően különféle nyelvjárásokban vannak írva. Így tart ez addig, míg a viszonyok nagy sokára egy többé-kevésbé egységes irodalmi nyelv szükségét felkeltik s föltételeit megteremtik. X—

11. §. Ez időben alakulnak ki a francia nyelv nyelvjárásai, melyek közül irodalmi szempontból a legfontosabbak (csak a *langue d'oïl*ban) a középfrancia (*Ile de France*), a champagne-i, a lotaringiai, a vallon, a pikárdiai, a normann, a poitevin.

12. §. A francia nyelv eddig említett elemeihez kezdettől fogva egy más, igen fontos elem járult. Az a latin nyelv, melyből a francia nyelv fejlődött, a csekély műveltségi fokon álló gallorómán parasztnyelve volt, mely meglehetősen szűk eszmekört tükrözött vissza, s melynek szókincse irodalmi célokra semmi esetre sem volt elegendő. Midőn a nyelvet ily irányban kezdték használni, a hiányon úgy segítettek, hogy mélyen merítettek az irodalmi latin szókincsből, egyszerűen átültetve a latin szavakat, melyeket a román szavak szóalkatához igyekeztek idomítani. Az így keletkezett latin jövevényszavakat a francia nevük után (*mots savants*) tudós szavaknak is nevezzük. Ilyen latin jövevényszavak minden időben kerültek s ma is kerülnek a francia nyelvbe. Alig kezd a latin népnyelv a műveltekétől eltávolodni, midőn ez utóbbi-



ból máris szavak hatolnak be az előbbibe. E folyamat később folytatódik: az írástudó emberek tudományuk fitogtatására, esetleg szélesebb gondolkörük igényeinek kielégítésére latin szavakat kevernek beszédjükbe, s e szavak szélesebb rétegekben is elterjedhetnek. Az irodalmi élet fellendülésével ezek a latin elemek rohamosan megszorodnak s bár a latinizálás túltengései nem egy latinellenes reakciót keltettek föl a francia nyelvtörténet folyamán, a francia nyelv szókincsének jelentékeny része ma is ilyen jövevény.

Mint hogy a tudós szavak átvételük pillanatától kezdve követik annak a nyelvnek a fejlődését, melyben polgárjogot nyertek, a hangalak után több-kevesebb biztonsággal megállapíthatjuk az átvétel korát; így *humble*: *humilem*, *chapitre*: *capitulum*, *sage*: *sapidum* igen régi, *spongieux*, *évanescent* stb. újkeletű jövevények. Megesik, hogy az átvett tudós szó már megvan az öröklött szókincsben, természetesen megváltozott hangalakkal s jelentésárnyalattal, ilyenkor ú. n. kettős formákkal (*doublets*) állunk szemben, melyek gyakoriak a franciában pl. *fragilem*: *frêle* és *fragile*, *examen*: *essaim* és *examen*, *redemptionem*: *rançon* és *redemption* stb.; ilyen kettős formák keletkezhetnek különböző korban átvett tudós szavak közt is, így *acrem*: *aigre* és *âcre*.

13. §. Körülbelül a XI—XII. sz.-ban véget ér a francia nyelv praelitteráris kora, s kezdődik az első irodalmi kor, mely a XV—XVI. sz.-ig tart. Ennek a korszaknak egyik igen fontos eredménye a francia irodalmi nyelv kialakulása. A XII. sz.-tól kezdve az irodalom fellendül, hőstettekkel, gáláns kalandokkal foglalkozik, s ennél fogva az előkelők környezetében keres és talál elismerést. A királyi udvar mind nagyobb és nagyobb jelentőségre emelkedvén, sok, különféle tartományokból származó író odatöved, s hogy ott elismerést és jutalmat érdemeljen ki, helyi nyelvjárása mellőzésével az udvarban divatos beszédmódot — az Ile de France nyelvét — igyekezik elsajátítani s utánozni. Ugyanabban az időben a királyi

kancelláriák egységesítő hatása is nyomon követhető a különféle tartományokból származó okmányokon, melyekben a középfrancia hivatalos nyelv eleinte bőven tarkul nyelvjárási alakokkal, de ez utóbbiak hovatovább gyérülnek s végül csaknem teljesen kiszorulnak. A XIV. sz.-ban az udvar francia nyelvének hegemóniája már elvitathatatlan, és a XV—XVI. sz.-ban már csak elvétve, igen gyéren találkozunk provinciálistikusokkal. Ugyanezen idő alatt a keletkezett diftongusok és triftongusok monoftongusokká redukálódnak, úgy hogy a beköszöntő XVI. sz. a francia nyelvet körülbelül készen találja. Kétséggkívül, ami a kifejezés finomságát vagy a mondattant illeti, még nagyon sok átalakulás fog végbemenni, az alaktan is átmegy még kevésbé fontos módosításokon, a hangváltozások azonban legnagyobbrészt befejeződtek, mert minden újabb átalakulás ellen az udvar és a műveltek konzervatív nyelve oly reakciót fejt ki, hogy azokat legnagyobbrészt csirájukban fojtja el s csupán néhány jelentéktelen hangeltolódás jut érvényre.

14. §. A francia nyelv sok százados történetén át természetesen nem vonhatta ki magát a környező nyelvek hatása alól. A középkorban Provence ragyogó irodalma, lovagi és udvari élete nem egy, ez eszmekörbe vágó szót kölcsönöz a franciáknak, pl. *amour*, *ballade* (*ballado*) *aubade* (*aubado*), *velours* (*velour*) stb. továbbá az *-ade* (*-ado*) képzőt (v. ö. még sp. *-ada*, olasz *-ata*): *oeillade*, *fusillade*. Az olasz hadjáratok s a Mediciek uralma alatt jelentős az olasz hatás; *artisan* (*artigiano*), *grotte* (*grotta*) *courtisan* (*cortisiano*), *altesse* (*altezza*), *fantassin* (*fantaccino*), *arquebuse* (*archibugio*), *charlatan* (*ciarlatano*) stb. A XVII. sz.-ban különösen az irodalom által közvetített spanyol hatás említendő: *casque* (*casco*), *salade* (*celada*), *bandoulière* (*bandolera*) *cape* (*capa*), *guitare* (*guitarra*), *hâbler* (*hablar*) etc. — Ezekhez járulnak a különböző időben átvett felnémet szavak, *bière* (*bier*), *boulevard* (*bollwerk*), *rosse* (*ross*) etc. és angol szavak, mint *comfortable* (*comfortable*), *redingote* (*riding-coat*) etc. s egyéb, különféle közvetítések által a nyelvbe került szavak: *paria* (hindu *paria*), *orange* (perzsa *narandž*), *alcool* (arab *al-kohol*), *amiral* (arab

*emr-ul-mâ*), *souquenille* (lengyel *suknia*), *coche* (magy. *kocsi*) etc.

15. §. A XVI. sz.-tól kezdve a francia nyelv az irodalmi irányok, a felsőbb társaságok eszmeáramlatai, a fontos történelmi események hatása alatt ál, anélkül azonban, hogy lényegesen módosulna. A nagy században a nyelv arisztokratikussá válik és a grammatikusok (főleg Vaugelas) hatása alatt szabatossá lesz, de egyszersmint elmerevül, hajlékonyságát elveszti; a XVIII. sz. filozofikus áramlata a szabatos, világos, csaknem szabályos nyelvre törekszik, míg végül a forradalom a nyelvet is demokratizálja. A XIX. sz.-ban az Akadémia felügyelete hovatovább illuzóriussá válik, a nyelv kisiklik kezéből, s az íróknak csaknem föltétlen tulajdonává lesz, akik — főleg a romantikusok és a naturalisták — új, népies elemek bevezetésével és a nyelvényag önállóbb kezelésével mind hajlékonyabbá és gazdagabbá teszik. A legújabb irodalomban e törekvések már oly messze mennek, hogy nem egyszer az anarchia benyomását keltik.

16. §. A hangjelölés elmarad a nyelv fejlődésétől. A latin betűsor elégtelen lévén a francia nyelv hangjaihoz, az írástudók hamar kényszerülnek több hangot jelölni ugyanazzal a jellel: *bel*, *dette*, *mer*, *cheval*-ban az *e* jelöl *e*, *e*  $\bar{e}$  (?), *a* hangot, *comenca* és *cuer*-ben a *c* *k*-t és *ts*-t. Amint a nyelv fejlődik, az írás csak nehezen követi a hangalak változásait s így még sokáig *halt*-ot írnak, mikor már régóta (h)*au*(t)-ot ejtenek ép úgy, mint most *haut*-ot írnak és *o*-t ejtenek, úgy, hogy minden időben igen-igen nehéz marad az írásból a kiejtésre következtetni; mindazonáltal a középkorban, kivéve annak végét, a hangjelölés közelebb áll a kiejtéshez, mint manapság. A XV—XVI. sz.-ban az etimologizáló buzgalom még jobban eltávolítja a szavak írott képét a hangalaktól, amennyiben minden

egyed szót latin eredetijének megfelelően akarnak írni, mikor is nem egyszer hibás etimológiát állapítanak meg, így pl. a lat. *scire* nyomán *çavoirt* írnak *savoir* helyett, holott e szó *sapere*-ből származik, s semmi köze sincs a *scire*-hez. A XVI. sz.-tól kezdve többen megkísérelték az írást megreformálni, nagy mértékben fonetikussá tenni, de sikertelenül. A mai helyesírás etimologikus, de a következetlenségeknek tág tere nyílik benne. Pl. *doigt*-ban a *digitus* nyomán *g*-t csúsztatnak be, holott a *g* az *i*-ben (ófr. *deit* > *doit*) oldódott fel; *langue*-ban az etim. írásmód *en*-je helyett *an* került, az *n'*-t rendszeren *gn* jelöli, *oignon*-ban mégis megmaradt a régi *ign* jelölés stb.

### III. FEJEZET.

#### **A latin népnyelv.**

17. §. Minthogy a francia nyelv nem a klasszikus, hanem a népies latin nyelvnek egyenes folytatása, szükséges, hogy megvizsgáljuk azokat a jelenségeket, melyek a népnyelvet az irodalmitól elválasztják.

Az iskoláinkban jelenleg használt latin olvasás tradícionális, a középkorból ered (majd Erasmus állapítja meg szabályait), s csak igen távolról tükrözi vissza a klasszikus korbeli latin beszédet. Az Augustus korában élő latin nyelv ejtésére a következőket lehet megjegyezni: a magánhangzók kvalitásáról keveset tudunk: *ae*-t nem *e*-nek, hanem *āe*, vagy *āi*-nak mondták, *oe*-t pedig esetleg még nem *ö*-nek, hanem *ōe*-nek; *c* mindig *k*, tehát *dulce* = *dulke*, *circa* = *kirka*, s mindig *s* (magy. sz.) és sohasem *z*, tehát *mensa* (*mensza*), *causa* (*kausza*), *t* mindig *t*, tehát *ratio* (nem *ráció*), *qu* nem *kv*, hanem *ky*, szóvégi *m* elmosódott hang, talán már nem is hangzik, csak a megelőző magánhangzót nazalizálja. A hangsúlyt illetőleg ismeretes, hogy másodéles (*paroxyton*) minden kéttagú szó s a többtagúak közül azok, melyeknek utolsóelőtti szótagja akár helyzeténél (*a positione*), akár természeténél fogva (*a natura*) hosszú, a többi három, vagy többtagú szó harmadéles (*proparoxyton*), pl. *mērum*, *vīta*, *venīre*, *civitatē*m; *civitas*, *hōmīnem*, *crēdēre*.

18. §. A román nyelvtörténetnek egyik legfontosabb tényezője a hangsúly, mely ma is általában ugyanazon a szótagon nyugszik, mint Horatius idejében: *civitatē*m : *cité*, *habēre* : *avoir*, *rōmpere* : *rompre*, *acūculam* : *aiguille* stb. Mindazonáltal az összes román nyelvek tanulsága szerint a latin népnyelvben néhány hangsúlyeltolódás észlelhető. A legfontosabbak a következők:

Az *io*, *ie*, *eo* hangcsoportokban a népnyelv a második tagot hangsúlyozza: *ió*, *ié*, *eó*; tehát kl. *pariëtem* v. *pariëte* (*paroi*), kl. *mulierem* v. *muliëre* (ófr. *moil-lier*), kl. *mediolum* v. *mediólu* (*moyeu*) stb.

A *tr*, *dr*, *pr*, *br*, *cr*, *gr* csoportok előtt álló magánhangzó hangsúlyos a népnyelvben, tehát kl. *tónitrum* v. *tonitru*, (*tonnerre*), kl. *pálpebram* v. *palpébra* (*pau-pière*) stb.

Az összetett szavakban, melyeknek első tagja valami praefixum, s melyekben az összetételnek az egyszerű szóval való összefüggése tudatos volt, a népnyelv a hangsúlyt nem a praefixumra, hanem az alapszó tőhangzójára veti: kl. *implico* v. *implico* (*emploie*), kl. *démorat* v. *demórat* (*demeure*), kl. *récipit* v. *re-cipit* (*re + cipit*, *capit : reçoit*).

Ha a compositum s primitivum közötti összefüggés a tudatban elmosódott, ez a hangsúlyeltolódás természetesen nem áll be: *cóllocat* (*con + locat*) *couche*, *séparat* (*se + parat*) *sèvre*, *cólligit* (*con + ligit*, *legit*) *cueille* stb.

A praes. perf. több. harmadik személyében a kl. *-ērunt e*-je a nép nyelvében rövid (*ěrunt*) s annak megfelelően hangsúlytalan, tehát v. *amávērunt* > *amarunt* (*aimèrent*), *fécērunt* (*řirent*), *fúerunt* (*furent*) stb.

Az ezeken kívül előforduló izolált hangsúlyeltolódások a speciális etimológiai esetek sorába tartoznak.

19. §. A klasszikus latin nyelv Cicero korában a következő magánhangzókat ismeri:

*ā*, *ā*, *ē*, *ē*, *ī*, *ī*, *ō*, *ō*, *ū*, *ū*, *ae*, *oe*, *au*, hol a megfelelő hosszúak és rövidek között talán semmi kvalitásbeli különbség nem volt. A Kr. u. első század vége felé azonban a hangsúlyos hosszú magánhangzók zárttá, a rövidek nyílttá lesznek, az *a* kivételével, tehát

*ā*, *ē*, *ē*, *ī*, *ī*, *ō*, *ō*, *ū*, *ū*,

vágyis \**fēl* : *fēl*, *dēbet* : *dēbet*, *pīlum* : *pīlu*, *vīnum* : *vīnu*, *dolōrem* : *dolore*, *mūltum* : *mūltu*, *mūrum* : *muru*. Körülbelül a negyedik században a hosszú magánhangzók a zárt szótagban megrövidülnek, a rövid magánhangzók a nyílt szótagban megnyúlnak, a hangsúly alatt, tehát:

$\check{a}$ ,  $\check{e}$ ,  $\check{e}$ ,  $\check{i}$ ,  $\check{i}$ ,  $\check{o}$ ,  $\check{o}$ ,  $\check{u}$ ,  $\check{u}$  ;

vágyis míg *fēl* : *fēl*, *fēl* megnyúlik, *bēllum* : *bēllu* megmarad rövidnek; *dolōrem* : *dolōre* megmarad hosszúnak, míg *ōrnat* : *ōrnat* : *ōrnat* megrövidül, az első században nyert *qualitās* megtartásával. Közvetlen e jelenség után történik a harmadik fontos változás, hogy az *e* és *i* egybeesik *e*-ben, *o* és *u* pedig *o*-ban:

$\check{a}$ ,  $\check{e}$ ,  $\check{e}$ ,  $\check{i}$ ,  $\check{o}$ ,  $\check{o}$ ,  $\check{u}$

vágyis az *i* és *u* eltűnnek a sorozatból, pl. *crīsta* : *crīsta* : *crēsta*, *gūla* : *gūla* : *gōla*. Az V—VI. sz.-beli latin s így gallorómán magánhangzórendszer tehát így viszonylik a latinhoz :

klassz.	$\check{a}$	$\check{a}$	$\check{e}$	$\check{e}$	$\check{i}$	$\check{i}$	$\check{o}$	$\check{o}$	$\check{u}$	$\check{u}$
	∨		∨			∨				
vl. nyíltsz.	$\bar{a}$	$\bar{e}$	$\bar{e}$	$\bar{i}$	$\bar{o}$	$\bar{o}$	$\bar{u}$			
vl. zártsz.	$\check{a}$	$\check{e}$	$\check{e}$	$\check{i}$	$\check{o}$	$\check{o}$	$\check{u}$			

A hiátus magánhangzók sorsa zavaros, *i* a előtt *i*, egyébként *i* (*vīa*, *pīus*), *e* a előtt *e* egyébként *e*.

Az *oe* jókor *ö*-vé, majd *e*-vé, *ae* valamivel később (a Kr. u. I. sz.-nak a végén) *e*-vé egyszerűsödik, egyelőre csak a népnyelvben (*caelum* : *cēlu*) *ciel* mint *pēdem* : *pied* stb.; megmagyarázatlan kivételek is vannak; *au* általában megmarad *au*-nak, néhány speciális esetet nem tekintve.

E kettőshangzókön kívül a nép nyelvében összevonások folytán új diftongusok is keletkeznek, így *au* : *auca* : *avica*, \**taula* : *tabula*, *educat* : *-avit*; és *ai* : *probai* : *probavi* stb.

Megjegyzendő még, hogy egytagú szavak megrövidülnek: *mēl* > *mēl̄*, > *mēl̄* > *mēl̄*.

20. §. A latin népnyelv hangsúlytalan magánhangzósora tetemesen egyszerűsödik. Míg *i* (kl. *ī*), *a* (kl. *ā*), *u* (kl. *ū*) a hangsúlytalan helyzetben ugyanilyen kvalitást mutatnak, az *e*-féle hangzók, azaz *e* (kl. *ē*, *ī*,) és *e* (kl. *ĕ*) egy közös *e*-ben, az *o*-féle hangok, azaz *o* (kl. *ō*, *ū*) és *o* (kl. *ō*) egy közös *o*-ban egybeesnek, tehát:

kl.	<i>ā, ā,</i>	<i>ē, ē,</i>	<i>ī, ī,</i>	<i>ō, ō,</i>	<i>ū, ū</i>
	∨	∨		∨	
vulg.	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>u</i>

A hangsúlytalan kettőshangzók úgy fejlődnek, mint a megfelelő hangsúlyosak, tehát *ae*, *oe* > *e*, *au* megmarad, kivéve, ha a következő szótagban hangsúlyos *u* van, ekkor *au* *a*-vá redukálódik: *augurium* : *agurium*, *auscultare* : *ascultare* stb.

A harmadéles szavakban a hangsúlyra következő magánhangzó gyakran eltűnik a vulgárlatinban (*synkope*). E jelenségnek, mely a kl. latinban sem ismeretlen, nem egészen világosak a föltételei. Leggyakrabban a *synkope* *l*, vagy *r* után, *s*+*voc*+*t*, vagy pedig *cons.*+*ul* csoportban és *v* előtt, *viridem* : *virde*, *colaphum* : *colpu*, *positum* : *postu*, *oculum* : *oclu*, *avica* : *auca* és egyebek is, mint *frigidum* : *frigdu* stb.

A szó elején *s*+*cons.* előtt igen jókor rövid *i* hang fejlődik ki, később ez az *i* természetesen *e*-vé lesz, így *sponsa* : *isposa* (*épouse*), *scala* : *iscala* (*échelle*) stb.

Az *iē* hangcsoportban az *i* asszimilálódik *s* egybeolvad az *e*-vel, tehát *quietum* : *quetu*, *parietem* : *parete*, hasonlóképen eltűnik az *uo*, *uu* csoportok első tagja: *battuo* : *batto*, *consuo* : *coso*, *mortuus* : *mortus*. E két eset kivételével a latin népnyelvben a hiátus *i*-*i*-*n*



keresztül *j*-vé, *u* *u*-n keresztül *w*-vé lesz, *diurnum* : *djorno*, *januarium* : *jenwarjo*.

21. §. Az Augustus korabeli latin nyelv a köv. mássalhangzókat ismerte:

<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	<i>v</i>	<i>m</i>
<i>t</i>	<i>d</i>	<i>s</i>	<i>n</i>	
		<i>j</i>		
<i>k</i>	<i>g</i>		<i>η</i>	<i>r l</i>

A szóvégi *m* csakhamar végleg eltűnik, kivéve hangsúlyos *e* után (s néhány névmásban), tehát *vitam* : *vita*, *hominem* : *homine*, de *rem*; a szóvégi *n* is korán lekopik: *nomen* : *nome*; épígy a *h* is igen korán eltűnt: *habere* vö. fr. *avoir*.

Szintén a latin népnyelv idejébe nyúlik vissza a *c* és a *g*-nek *e*, *i* előtt való palatalizálódása, mely a Kr. u. II—III. sz.-ban indul meg (*k:k':t':t's'*; *g:g':j*), valamint a hiátus *i*-nek a megelőző *l*, *k*, *g*, *t*, *d*, *n*-nel való összeolvadása (*l', k' g' t', d', n'*). E jelenségekkel a hangtanban fogunk foglalkozni.

Szótagközi *b* és *v* a Kr. u. I. sz.-ban egybeesik *v* alatt *fabā* : *fava* stb., a szótagközi *v* a követő *u*-ba beleolvad: *rivus* : *rius*; szótagkezdő *v* *r* után, hangsúly előtt *b*-vé lesz: *vervecem* : \**verbece*, \**corvellum* : *corbellu*.

A görög *φ* rendszeren *p*-t ad, *κόλπον* : *colpu*, a *κ*, *π* sokszor *g*, *b*-t, *βύξιδα* : *buxida*, *κυβερνήτης* : *gubernator*.

A szótagközi *ns* csoportban a Kr. e. II. sz.-tól az *n* eltűnik, előidézve a megelőző magánhangzó megnyúlását: *mensa* : *mēsa*, *consul* : *cōsul*, *pensat* : *pēsāt*; *gm* *um*-má változik: *sagma* (σάγμα) : *sauma* (fr. *somme*); *tl* helyébe *cl* lép: *vetulum* : *veclu*.

Szórványos asszimiláció és disszimiláció gyakori: \**verbece* : *berbece*, *quinque* : *cinque*, *gingiva* : \**ginciva* stb.

22. §. A latin alaktan számottevő változásokon megy keresztül a köznyelvben. E változások okát kü-

lönböző jelenségekben kell keresni. A fenn leírt hangtani változások nivelláló hatása, mely pl. *murum* acc.-t és *muro* dat.-t egyenlővé teszi (*murum* m-je leesik, rövid u o-vá lesz), bizonyos meghatározhatatlan analitikus tendenciák, ismételt asszimilációs jelenségek azt idézik elő, hogy a latin flexió formagazdagságából igen sokat veszít s a szintaktikai kapcsolatok kifejezésére új módok állanak elő.

A három latin *nem* közül a semleges túlnyomórészt elenyészik, beolvad a hímnembe s ily szavak, mint *templum*, *vinum*, *cornu* új *templus*, *vinus*, *cornus* nom.-t kapnak. Mégis úgy látszik, hogy a mássalhangzóstövű semlegesek a gen. dat. abl. kipusztulása után ragozhatatlan szavakként szerepelnek a nényelvben (*nomen*, *pectus* stb.). A többes nom. gyakran tovább él mint nőnemű gyűjtőnév, így *folia* lomb, *corn(u)a* a két szarv. A fák nevei (végződésüknél fogva) hímneműekké lesznek s velük együtt *arbor* is.

A latin *deklínáció esetei* hatról kettőre csökkennek. A vocativus funkcióját a nom. veszi át, az ablatívusét az acc., a genitívusét előbb a dat., majd ennek a bővült funkciói is az acc.-ra háramlanak, hol praep.-ós, hol praep. nélküli szerkezettel helyettesítve az eredeti eseteket. Az acc. *muro*, *vita*, *pede* összeesett formailag is az abl.-szal, a dat. sokszor formailag szintén azonos az acc.-szal *muro*, \**pede* (<*pedi*). A gen.-t a puszta dat.-acc. vagy prepozíciós acc. helyettesíti: *casa domeno* (< *dominum*), vagy *casa ad domeno* (< *dominum*) ill. *de domeno*. A formailag nem egyező dat.-nak is a prepozíciós szerkezet adja meg a kegyelemdőfést: *dono* (*donum*) *fero filje* (< *filiae*) helyett *ad filja* (< *filiam*). Különben a dat. tart ki még legtovább.

A különböző *névragozási osztályok* is hamarosan egymáshoz símulnak. Az a tövű csoport magához

hasonítja az *e* tövűt (v. ö. kl. lat. *materies* és *materia* stb.-t), csak *dies* csatlakozik néhol az *i* tövűekhez. Az *o* és *u* tövűek is egybeesnek, hol is a számosabb *o* tövűek formái az irányadók s így több nom. -*i*, acc.-*os* lesz az *u* tövűeknél is. Az *i* és mássalhangzós tövűeknél a parisyllabák különösebben nem változnak, de a szótagnövesztőknél rendszeren kiegyenlítődés áll be, vagyis *sanguis*, *sanguinem*-ből vagy *sanguis*, *sanguis*, vagy *sanguenes*, *sanguene* alakpárok állnak elő. Többnyire a hosszabbik forma az életképesebb s így egész sereg *montes*, *pedes*, *cantantes* féle egyessz. nom. keletkezik. Kivételt képeznek a személyeket jelentő imparisyllabák, mint *homo*, *homene*, *soror*, *sorore* stb. Azonfelül az összes idetartozó hímneműek a több. nom.-ban jókor -*i* végződést vesznek fel, így *sapientis*, *omni*, *pedis* (*sapientes*, *omnes*, *pedes* helyett), melyek mind szövegben előforduló példák. A közlatin nyelvben tehát a következő deklinációs csoportokat állíthatjuk fel (Lásd a következő oldalon):

23. §. A melléknevek a nem, az esetek és a deklinációs csoportok szempontjából ugyanolyan elbírálás alá esnek, mint a főnevek. A közép- és felsőfokot különféle körülírásokkal, *plus*, *magis* elétételével fejezik ki a régi ragok helyett.

24. §. A számneveknél *duo* felveszi a többesszám *i* jelét: *dui*; *septendecim*, *duodeviginti decem(et)septem*, *decem (et) octo*-vá alakul, *viginti*, *triginta*, *quadraginta*, *quingenta* a nyelvterület jelentős részén összevonódik *vinti*, *trenta*, *quadranta*, \**cinquanta*-vá. A sorszámok képzése nem igen tér el a kl.-tól, a többi osztályokat korán körülírások helyettesítik.

25. §. A személyes névmásoknál lényeges, hogy *ego* *eo*-vá vonódik össze. A harmadik személyű névmássá lesz az *ille*, mely új gen. s dat.-t formál: \**illius*,

		Egyes szám		Többes szám		
		Nominativus	Obliquus	Nominativus	Obliquus	
I.	kl. a tövü	terra (terra)	terra (terram)	terre (terrae)	terras (terras)	
	kl. e tövü	fakja (facies)	fakja (faciem)	fakje (facies)	fakjas (facies)	
II.	kl. o tövü	muros (murus)	muro (murum)	muri (muri)	muros (muros)	
	kl. u tövü	fruktos (fructus)	frukto (fructum)	frukti (fructus)	fruktos (fructus)	
III.	kl. i és mássalh. t.	himn.	valles (vallis)	valle (vallem)	valli (valles)	valles (valles)
			pedes (pes)	pede (pedem)	pedi (pedes)	pedes (pedes)
	nön.	flores (flos)	flore (florem)	flores (flores)	flores (flores)	
IV.	kl. i és mássalh.	himn.	homo (homo)	homene (hominem)	homeni (homines)	homenes (homines)
		nön.	soror (soror)	sorore (sororem)	sorores (sorores)	sorores (sorores)

*illui, (illeius illei) a cuius cui, huius huic* stb. analógiájára, azonban csak az új dat. bizonyul életképesnek.

A birtokos névmásoknál *vester* lesz *noster* analógiájára \**voster*. Itt a klasszikus formákkal egyező hangsúlyosakon kívül hangsúlytalan formák is keletkeznek, mint *mus, mum (mos, mom), mi mos, (me), mas, tus* stb.

A mutató névmások közül *ille* s helyenként *ipse* hangsúlyát veszve névelővé gyöngül, a többi megmarad, sokszor *ecce* hozzátapadásával; *ecce + ille* szintén megtartotta névmási jellegét.

26. §. A kötőszavaknál a korán eltűnő *ut*, majd az ezt helyettesítő *quod* helyébe *quia* lép, mely \**qua*-ra redukálódik. *Sed* helyét *magis, ante + s, per hoc* stb.

foglalja el. A többi névmásoknál is előfordulnak egyszerűsödések. A prepozíciók közül sok kipusztul, de újak is keletkeznek, mint *ab+\*ante* > *avante* stb.

27. §. Az ígeragozás szintén tetemes változásokon megy keresztül. A szakadatlan analógia hatások folytán a vulg. latin, sőt a román igealakok sokáig ingadoznak, párhuzamos formák keletkeznek s századokig tart, míg e zavaros bizonytalanságból a megszilárdult formák kiválnak, s a flexió egységessé lesz.

A rövid *i* tövű conjugatió csaknem teljesen eltűnik, beleolvadva a hosszú *i* tövű csoportba, mellyel sok ponton találkozott, így *fugere*, *fugio* stb.-ből *fuḡre*, *fugio*, *fuḡis*, *fuḡit*, *fuḡimus* stb. lesz. Hosszú *e* tövűek nagyszámmal csatlakoznak a mássalhangzós tövű csoporthoz, így *ardere*, *tøndere*, *ridere*, *mördere* (*ardre*, *tondre*, *rire*, *mordre*) a kl. *ardere*, *tøndere*, *ridere*, *mördere* helyett; ennek az ellenkezője ritka, *sapere*, *cadere* *sápere* és *cádere* helyett (v. ö. *savoir*, *choir*); *velle* és *posse* *\*volere* és *\*potere*-vé változik az *-ui* perfektum hatása alatt, mely csaknem kizárólag az *e* tövűek sajátja; *\*volere*-nél az analógia az egész ragozást szabályosra alakítja, *\*potere*-nél azonban különböző területeken más és más formák keletkeznek.

A szenvedő ígeragozás a part. perfectum kivételével eltűnik, s helyét körülírások foglalják el: *epistola scribitur* helyébe *epistolam scribunt*, esetleg *epistola se scribit* s jóval később *epistola scripta est* (mult értelem nélkül) lép. Ennélfogva a deponens igék formailag is a cselekvőkhöz hasonulnak s *mori* helyébe *morire* (*i* csoport az *i* csoportba olvadván) kerül.

A *praes. imperf. ind.* nem ad sok gondot. A hosszú *i* tövűek nagy előszeretettel veszik fel az *-isco*, *-iscis* stb. végződést, mely a gyakori használat folytán iteratív jellegét veszti: így *nutrisco*, *-iscis* stb. *nutrire* után. *Do*, *sto*, s ez utóbbi analógiájára *vado* *\*dao*, *\*stao*, *\*vao*-vá lesz. Néha az *e* tövűeknél és az *i*

tövüeknél az egyessz. l. szem.-ben az *e*, ill. *i* kiesik az *o* előtt, \**debo*, \**dormo debeo*, *dormio* helyett, \**voleo* és *possum*-ról már megemlékeztünk. *Habeo*, mely hamarost segédigeeként kezd szerepelni, gyakori használat folytán megrövidül: \**aio*, \**as*, \**at*, \**ant* ill. \**aunt*.

A praeteritum imperf.-ban az *i* tövüek az *e*-t elvesztik, s a tőhang lép előtérbe. Általában, úgy látszik, az *a* tövüek kivételével a *b* kiesett, tehát a tő: -*abam*, *ē* tő: -*eam*, *ī* tő: -*eam* (<*iebam*), mássalhangzós tő: *eam*.

A futurum imperf. eltűnik.

A praesens perf.-ban az *a* és *i* tövüek egyes alakjai már a kl. latinban is összevonódnak (-*avisti*: *asti*, -*avistis*: -*astis*, -*averunt*: -*arunt*, -*ivi*: -*ii*, -*ivistis*: *isti*, -*ivit*: -*it* stb.) Ez az összevonás a vulgáris latinban az összes formákra kiterjed így a tő: -*ai*, -*asti*, -*aut*, vagy *at*, -*ammus* (?), *astis*, -*arunt*; *i* tő: -*ii*, -*isti*, -*it*, -*immus* (?), -*istis*, -*irunt*. A többi igeosztályban erős analógikus hatások érezhetők. Az -*ui* perfectumok száma megszorodik s kiterjed nem csak a -*vi* perfectumokra, \**crevui*, \**movui*, hanem \**cadui*, \**credui* s sok más hasonló alak is feltételezendő. Teret nyernek a -*si* perfectumok is a -*sus* participiumok hatása alatt, pl. *presi*, *prehendi* helyett *prehensus* nyomán. A reduplikáció *dedi*, *steti* kivételével eltűnik, de ezek analógiájára keletkeznek új reduplikációk is mint *respondédi*, *battédi*. A több. 3. *e*-je mindig rövid s hangszéltalan.

A praeterit. perf.-ra kevés adatunk van.

Futurum perf. a gallorómán területen eltűnik.

A praes. imperf. coni.-nél csak az jegyzendő meg, hogy *sim* etc. *siam* etc. lesz.

A praet. imperf. coni. és a praes. perf. coni. elvesznek. A praet. perf. coni. nem ad megjegyzésre alkalmat.

Az inf. imperf.-ről már beszéltünk. Megjegyzendő még, hogy *esse* \**essere*-vé bővül. A többi inf. forma elpusztul.

A part. imperf. változatlan (csak parisyllabává lesz!). A part. perf.-ban az analógia hatások nyomán nagy formagazdagság áll elő és a különféle területeken különféle alakok kristályosodnak ki. Az *-etus* participiumok teljesen eltűnnek, az *-utus* part.-ok száma nagyon megszorodik, még pedig nem csak az *-ui* perfectumú igéknél, hanem másoknál is mint *\*venutum*, *\*vidutum* stb. A part. fut. eltűnik, a gerundivum azonban megmarad.

Az eredeti latin alakok mellett újak is keletkeznek. A futurumot egy analitikus futurum szorítja ki, melyeknek gyökerei a kl. latinba nyúlnak. Ez az új futurum az inf. + *habeo* összetétele. *Scribere habeo* eredetileg annyit jelent: „írnom kell“, lassan azonban teljesen jövőidő jelentést vesz fel. Az adatok különösen a gallorómánban számosak. *Scribere habeo*-val párhuzamosan a *scribere habebam* is jelentkezik, futurum perfectum értelemben. ✕

Ugyancsak a *habere* segítségével új mult idő is keletkezik. Míg eredetileg *habeo lectum librum*, vagy *habeo scriptam epistolam* annyit jelent, mint „van egy elolvasott könyvem“, „van egy megírt levelem“, e speciális értelem lassan elhomályosodik, és az összetett forma a régi s voltaképen aorisztoszi jelentésű praes. perf. mellett valóságos perfectummá lesz. Mihelyt a segédigé s a part. valóságos ragozási egységet képez, az igenév és a tárgy közötti értelmi kapcsolat meggyengül, és a nem- s számbeli egyezés hova-tovább elmosódik s csupán néhány speciális esetben marad nyoma. Ezzel talán párhuzamosan halad egyes intranszitiv igék új, analitikus perfectumának képzésmódja, mely a part. perf. + *esse* összetételéből keletkezik, s már a latin deponens igékben, továbbá *itum est* stb. kifejezésekben mintáját találta.

## MÁSODIK RÉSZ.

### **HANGTAN.**

#### I. FEJEZET.

#### ***Hangsúlyos magánhangzók.***

28. §. A vulgáris latin hangsúlyos magánhangzók sor még az irodalom előtti francia korszakban lényeges változásokon ment keresztül. Egyrészt a lebegő, szétszórt, kétcsúcsú hangsúly a hosszú (kl. lat. szabad) hangzók legnagyobb részének széthasadását s így kettőshangzóra való bomlását idézi elő, másrészt a környező hangok (hol megtartva eredeti állapotukat, hol nem) átalakítólag hatnak a magánhangzóra, mely ilyen környező befolyások alatt más eredményt ad, mint egyszerűen szabad vagy fedett helyzetben. A minden környező hang befolyásától ment változást közvetlen, spontán, a befolyásolt változást pedig közvetettnek nevezzük.

Nyílt vagy zárt szótagról beszélvén, mindig a kl. latinnyelvi állapotot tartjuk szem előtt. Sokszor nevezünk pl. fedettnek oly magánhangzót, mely csak a kl. latinban volt fedett a vulgárlatin fejlődés végén azonban már szabad lehetett s eredeti helyzetéről csak mennyisége, rövid volta tanuskodik.

Kb. a VII—XII. sz.-ban a hosszú hangsúlyos magánhangzók kettőshangzóra való bomlása, valamint a triftongusok keletkezése végbemegy és a XII. sz.-tól kezdve a keletkezett kettős és hármas hangzók legnagyobb része redukálódik. Ez a folyamat a XIV., esetleg csak a XVI. sz.-ban fejeződik be, bár legtöbb esetben már a XIV—XV. sz.-ban egyszerű hanggal állunk



szemben. Ez átmenetek tárgyalásában az ideális módszer az lenne, hogy az összes változásokat időrendben csoportosítsuk, azonban nem tekintve, hogy igen sok esetben a chronologikus sorrend kétséges, az ilyen rendszer az annyira szükséges áttekinthetőséget lehetlenné tenné, s azért inkább egy többé-kevésbé önkényes csoportosításmódot követünk.

Mint láttuk (19. §.), a francia hangsúlyos magánhangzórendszer alapját a következő sorozat alkotja:

*a, i, e, o, é, o, u, au*

Minden egyes hangzó lehet hosszú vagy rövid (vulg. latin *quantitás!*), aszerint, hogy nyílt, vagy zárt szótagban foglal-e helyet (a kl. lat. szempontjából). A zárt szótagban lévő hangzók általában megmaradnak változatlanul, és a környező hangok befolyásának is nehezebben engednek, míg a nyílt szótagban levők, tehát vulg. latin hosszúiak általában különböző változásoknak vannak kitéve.

29. §. Mind a fedett, mind a szabad *i* (kl. lat. *ī*) megmarad a franciában *i*-nek; idecsatlakozik a germán eredetű *ī* is, mely hasonlóképp változatlanul megmarad. Pl. *filum* : *fil*, *amicum* : *ami*, *vitam* : *vie*, *ripam* : *rive*, *scriptum* : *escript*, *villam* : *ville*, *mil-le* : *mil*, *tibiam* : *tige*, *libram* : *livre*, *micam* : *mie*; germ. \**riki* : *riche*, *wisa* : *guise*, \**lista* : *liste* (v. ö. újfeln. *reich*, *weise*, *leiste*).

Ez az *i* egészen napjainkig változatlanul megmarad.

Hatást gyakorolhat azonban az *i*-re a követő nazális (*n*, *m*), és pedig az ófranciában mind a szótagközi, mind a szótagvégző nazális, mely a megelőző *i*-t nazalizálja, tehát *vinum* : *vin* (ófranciában olv. *vī<sup>n</sup>*), *vicinum* : *veisin* (olv. *veizī<sup>n</sup>*), *cinq* : *cinq*, *finem* : *fin*, *linum* : *lin*, *pinum* : *pin*, *simium* : *singe*, *tinnitat* : *tinte*; *vicinam* : *veisine* (olv. *veizī<sup>nə</sup>*), *spinam*

: *espine, limam* : *lime* etc. — Palatális nazális (*n̄*) az *i* szempontjából épúgy viselkedik, mint a dentális. Pr. *vīneam* : *vigne*, *līneam* : *ligne* (ófranciában olv. *vīnə*, *līnə*).

Az *i* igen jókor nas. + voc. előtt denazalizálódik, úgy hogy a nazális elem teljesen a mássalhangzóra esik: *veisine* : *voisine* (*v̄inezinə*); míg egyéb helyzetben a következő nazális mássalhangzó teljesen eltűnik és a nazalizált *ŋ* néhány fokkal nyiltabb: *ē* (ma *ē̄*) lesz : (*v̄ē*), *voisin* (*v̄uezē̄*).

Az *i* és a követő *u* között — mely utóbbi lat. *u*, vagy vokalizálódott *l*-ből (56. §.) származhat — a XII. sz.-ban egy átmeneti *e*-hang keletkezik, mely az *ieu* triftongust eredményezi, hol az *e* átveszi a hangsúlyt, minthogy a legerősebb színezetű a három közül: *pius* : *pieus*, *vilis* : *vieus*, \**axilis* : *aissieus*. A példák gyérek, mert az analógia a legtöbb esetben az eredeti *l*-es formát juttatja érvényre (v. ö. *vils vieus* helyett.).

A XIII. sz.-ban *ieu* *iö*-vé lesz: *pieux* (*p̄iö*), *essieux* (*esiö*) s ez az állapot máig megmarad.

A palatális mássalhangzó előtt (mely különben gyakran befolyásolja az előző hangot) az *i* változatlan marad: *amicum* : *ami*, *mīcam* : *mie*, *dicere* : *dire*, *salsicium* : *saucisse*.

30. §. A fedett *ę* (kl. *ě*, *ae*) megmarad változatlanul: *tērram* : *terre*, *bēllum* : *bel*, *tēstam* : *teste*, *cērvum* : *cerf*, *sēptem* : *sept*, *fērrum* : *fer*, *vērmem* : *ver*, *prēssum* : *pres*, *pērdere* : *perdre*, *hērbam* : *herbe*, *cessat* : *cesse*, *hibērrum* : *hiver*.

Ez az *e* csekély ingadozásokkal mai napig megmarad, csupán rövid zárt szótagban, ha utánna nem *r*, *l* következik, egy árnyalattal zártabbá lesz: *sept*, *cesse*. (A XII. sz. közepétől ez az *ę* az *ę*-vel egybeesett).

A szabad *ę* (kl. *ě*, *ae*) igen jókor *ie*-vé diftongálódik. Ez a változás, melyben a germán *ę* is részt vesz,

a paroxytonokban és a proparoxytonokban egyaránt végbemegy. E jelenség igen régi, már a VII. sz.-ból van rá példánk, a IX. sz.-ban, már mindenesetre be van fejezve. Pl. *pĕdem* : *piet*, *brĕvem* : *brief*, *mĕl* : *miel*, *pĕtram* : *piere*, *fĕrit* : *fiert*, *fĕl* : *fiel*, *fĕbrem* : *fieure*, *adrĕtro* : *ariere*, *sĕdet* : *siet*, *nĕpos* : *nies*, *caelum* : *ciel*, *quaerit* : *quiert*, *laetum* : *liet*; *hĕderam* : *(l)ierre*, *pĕdicam* : *piege*, *tĕpidum* : *tiede*, germ. *mĕd* : ófr. *mies*, *bĕd* : ófr. *bies* „patak, csatorna” stb. — Magyarázata a hangsúlyban kereshető, mely elszórt, lebegő lévén, a hosszú hangot ketté hasítja: *ĕĕ*, mely erősen disszimilálódva *ie-t* ad.

Ez az *ie* általában máig változatlan marad, csupán a szó végére kerülve az *ie e-je* zárt lesz: *pied* stb. Követő *ə*-vel néha sajtáságos kontrakció áll elő, v. ö. *lie* < *liee* < *laetam*.

Ha a lat. *ĕ-re* *i* következik — mely lat. *c, g,* vagy hiátus *i* eredménye lehet (41. 49. §.), szintén *ie-vé* való diftongálás áll elő, mely azonban régibb az előző változásnál<sup>1</sup>, s magyarázatát a köv. *i* disszimiláló hatásában leli, mely az *ĕ* második felét szélesebb ejtésűvé tévén, a hang két tagja között a differenciálódást megindítja. Ez az *ĕ* a köv. *i*-vel \**ĕi* triftongust alkot, majd asszimiláció útján (a két *i* befolyásolja az *e-t*) *i-re* redukálódik: *lĕctum* : \**lieit* : *lit*, *pĕctus* : \**pieiz* : *piz*, *dĕcem* : *dis*, *nĕgat* : *nie*, *despĕctum* : *despit*, *sĕx* : *sis*, *pĕius* : *pis*, *mĕdium* : *mi*, *pĕctinem* : *pigne*, \**praetiat* : *prise*, *praecat* : *prie* stb.

Ez az *i* mindvégig változatlan marad.

Nazális előtt az *ĕ* zárt helyzetben *ĕ*-vé nazalizálódik, s ez igen jókor, esetleg *ŋ*-féle hangzón keresztül, *ã*-vá változik; míg nyílt helyzetben az *iĕ* nazális diftongust kapjuk eredményül: *mĕntit* : *ment*, *tĕmpus* : *tens*, *vĕntum* : *vent*, *pĕndere* : *pendre*, *lĕn-*

<sup>1</sup> Némelyek vele azonosnak tartják.

*tum* : *lent*, \**gēnrum* (*generum*) : *gendre*, *sēntit* : *sent*, *bēne* : *bien*, *rēm* : *rien*, *vēnit* : *vient*, *tēnet* : *tient*, *frēmīta* : *friente* etc. — A szótagközi palatális nazális semmi befolyást sem gyakorol az *ę*-re, a szó végére kerülő azonban *i*-t fejlesztvé ki magából, \**iēi* > *i* eredményt idéz elő: *ingēnium* : *engin*.

Mind az *ā*, mind az *iē* változatlanul marad mind máig (az *ien* néhány századon keresztül *iē* és *iā* ejtés közt ingadozik); csupán az *n* tűnik el, (mert az ófr.-ban a nazális magánhangzó után a nazális mássalhangzó is megmarad, s csak a XIII—XIV. sz.-tól kezdve kopik le.).

Ha az *ę*-re konzonzantikus *u* (< *l* v. *u*, 43. 56. §.) következik, akkor szabad helyzetben az *ę* normálisan diftongál s a következő *u*-val *iéu* triftongust alkot; a gall és germán *eu* kettőshangzó ugyanilyen *iéu* eredményt ad. Pl. *dēus* : *dieus*, *Mathēum* : *Matieu*, *Andrēum* : *Andrieu*, *caelos* : *cieus*, *caecum* : ófr. *cieu*, *graecum* : ófr. *grieu*; gall *lēcūcam* : *lieue*; germ. *feudum* : *fieu*, *spēutum* : *espieuf*. Ha az *ę* fedett helyzetben van, közte és az *u* között egy átmeneti *a* hang fejlődik ki, mely a legerősebb csengésű lévén, a hangsúlyt magára veszi; a keletkezett *eáu* diftongusban az *e* igen zárt lesz, sokszor átmegy az *i*-be: *iau*. Pl. *bēllus* : *beaus*, *cappēllus* ; *chapeaus*, *novēllus* : *noveaus*, *vitēllus* : *veeaus*, *pēllus* : *peaus*, *taurēllus* : *toreaus*, *porcēllus* : *porceaus*; germ. *hēlm* : *heaume*.

Az *ieu* a XIII. sz. folyamán *iö*-vé egyszerűsödik: *dīö*, *siö* etc. — Az *eáu*, *iau* sokáig triftongus marad, de, bár még a XVI. sz.-ban egy-egy grammatikus *áo*, *iáo* ejtést ad, a XV. sz. végétől az ejtés azonos a maival: *ō*.

31. §. A fedett *o* (kl. lat. *ō*) változatlan marad: *cōstam* : *cōste*, *fōssam* : *fōsse*, *cōrnu* : *cōr*, \**cōrna* (*cōrnuā*) : *cōrne*, *cōrpus* : *cōrs*, *dōrmit* : *dōrī*, *mōllem* : *mōl*, *cōllum* : *cōl*, *fōrtem* : *fōrt*, *hōspitem* : *ōste*, *hōstem* : ófr. *ōst* „had”, *nōstrum* : *nōstre*, \**nōptias* (*nuptias*) : *nōces*, *grōssum* : *grōs* etc.

Az *o* többnyire változatlan marad, csupán a követő szótagzáró letompulása után lesz zártabbá: *hôte, gros* etc., de *cor, nocés* etc.

A szabad helyzetben *o* (kl. lat. *o*), valamint a szintén nyílt germ. *ō* az oxytonban, par-, és proparoxytonban egyaránt *uó*-vá diftongálódik; ebből csakhamar disszimilációval *ue*, majd az Ile de France-ban *üe* lesz; e jelenség párhuzamos az *e* bomlásával, s okozója ugyancsak a kétcsúcsú hangsúly, mely *o* > *úó* hasadást idéz elő. Pl. *rōtam* : *ruede*, *nōvem* : *nuef*, *nōvum* : *nuef*, *cōr* : *cuer*, *sōror* : *suer*, *mōlam* : *muele*, *cōperit* : *cuevre*, *bōvem* : *buef*, *ōpus* : *ues*, *prōbam* : *prueve*, *\*pōtet* : *puet*, *\*vōlet* : *vuelt*, *mōvet* : *muet*, *\*iōvenem* (<*iūvenem*) : *jeune*, *abhōc* : *avuec*; germ. *faldastol(ium)* : *faustuel*, *loþar* : *luerre*, *hosa* : ófr. *huese* „csizma“, *flod* : ófr. *fluet* „ár“.

Az *ue* (= *üe*) a XII—XIII. sz.-ban *üö*-n át *ö*-vé (írva *eu, oeu, ue*) lesz. Az *ö* szó belsejében (főleg *r, l* előtt) a XV. sz.-ban nyílt, a szó végén zárt színezetet vesz fel, v. ö. *boeuf, boeufs*.

Akárcsak az *e*, az *o* is *i* (< kl. lat. *c, g*, hiatus *i*) előtt újabb diftongálásnak van alávetve, mely időpont, ok és lefolyás szempontjából párhuzamos az *e*-nél tárgyalttal. A keletkező triftongus *\*uoi, \*uei* hamar összevonódik s már a IX. sz.-ban *ui* (*üi*)-t találunk: *nōctem* : *\*nueit* : *nuit*, *hōdie* : *\*hueid* : *hui*, *\*cōxam* : *cuisse*, *nōcet* : *nuit*, *ōcto* : *huit*, *\*cōcere* (<*coquere*) *cuire*, *cōrium* : *cuir*, *\*pōteo* : *puiz*, *vōcitat* : *vuide*, *ōstrea* : *huistre*, in *ōdium* : *ennui* etc.

Az *ui* változatlan napjainkig.

A következő nazális előtt az *o* proparoxytonban nem diftongál, egyébként az eredmény ugyanaz, mint a spontán helyzetben, csak nazális színezetű. Pl. *pōntem* : *pont*, *lōngum* : *long*, *tōndere* : *tondre*, *cōmpu-*

*tat* : *conte*, *hōmo* : *uem*, *cōmes* : *cuens*, *bōnum* : *buen*,  
ellenben *hōminem* : *home*, *cōmitem* : *conte*.

A köv. fejlődés folyamán az *üē*-re való példákat az analógia eltünteti; *ō* kissé zártabb lesz.

A palatalis nazális csupán szótagzáró helyzetben gyakorol hatást, ilyenkor egy *i*-t fejleszt ki maga előtt,  
pl. *longe* : *loin*.

Ez az *ōĩ* a XIII. sz.-tól kezdve *oē*-nek hangzik.

A veláris *u* előtt szabad helyzetben az *o* diftongál, s a keletkezett *\*uou* > *\*üeü* triftongus igen korán *ieu* (ieü)-vé disszimilálódik, kivéve labiális után, a labiális ugyanis az *\*üeü* első *ü*-jét magába olvasztja s az eredmény *eu*. Pl. *lōcum* : *lieu*, *jōcum* : *jieu*, *ōculus* : *ieus*, *filiōlos* : *filieus*, ellenben *fōcum* : *feu*. — Fedett *o* az *u*-val *ou*-t ad, mely hamarost *ou*-vá lesz: *cōl(a)phum* : *coup*, *mōl(e)re* : *moudre*, *pōllicem* : *pouce*, *fōlles* : *fous*, *mōlles* : *mous* stb.

A XIII. sz.-ban az *ieu* *jō*-vé, az *eu* *ö*-vé lesz, a megelőző palatalisba azonban az *ieu* *i*-je néha beleolvad: *jieu* > *jeu*; *ou* a XIII. sz.-ban *u*-t ad.

32. §. A zárt *e* (kl. lat. *ĭ, ē*) fedett helyzetben változatlan az ófranciában: *fīrmum* : *ferm*, *ūlum* : *el*, *īllam* : *elle*, *capīllum* : *chevel*, *vīrdem* : *vert*, *crīstam* : *creste*, *sīccum* : *sec*, *mīttēre* : *mettre*, *capīstrum* : *chevestre*, *fīssam* : *fesse*, *pīscat* : *pesche*, *vīrgam* : *verge* stb.

Ez a zárt *e* a további fejlődés folyamán nyilttá válik (XII. sz.), csupán rövid zárt szótagban hajlik egy kissé a közép (zárt és nyilt között levő) *e* felé: *ferme*, *vert crête* etc. de *sec*, *net* stb.

Nyilt helyzetben az *e* *ei* (*ēi*, majd *ei*)-vé hasad szét. Ez a változás, mely az *e* > *ie*-nél fiatalabb, magyarázatát a hang elnyújtásában leli, ez által a kiejtésre szükséges energia nagyobb része a hang végére gyűl s előidézi az *e* második felének még zártabb ejté-

sét. A változásban a proparoxytonok nem vesznek részt. A germán eredetű *i* alá van vetve a változásnak. Pl. *tē* : *tei*, *fidem* : *fei*, *parētem* : *parei*, *pīram* : *peire*, *pīsum* : *peis*. *vēlam* : *veile*, *habēre* : *aveir*, *sērum* : *seir*, *tēlam* : *teile*, *bībunt* : *beivent*, *sētam* : *seie*, *crēdere* : *creire*<sup>1</sup>, de *dēbita* : *dette*, *trēdecim* : *treze*.

Az *ei* még a XII. sz.-ban *oi*-vá disszimilálódik az *oi* majd a XIII. sz.-ban *oe*-n át *ue*-vé változik. A végbement hangsúlyeltolódás: *éi*... *oé* nehezen magyarázható. A párisi köznép már a XVII. sz.-ban kezd *ua*-t ejteni, ez az ejtés a forradalom után általánossá válik. Ujabban úgy látszik, az *ua* *qa*-vá asszimilálódik. Tehát: *toi*, *foi*, *paroi* etc. — Ezenkívül a XVI. sz.-tól erős törekvés mutatkozik az *ue*-t *e*-vé egyszerűsíteni, ez a tendencia az alacsonyabb néposztályok köréből indul ki, s erős ellenhatással találkozik, úgy hogy az ejtés sokáig ingadozik. Végeredményben az általános forma a kettőshangzó marad, de sok szóban az *e* ejtés kerül túlsúlyba, így *craie*, *effrayer* (de *effroi*), az *imparfait*-ban és a *conditionnel*-ben *-ois* > *ais*, továbbá *marais*, *paraitre*, *français*, *monnaie*, *faible* stb. (azelőtt *marois*, *paroistre*, *conoistre*, *françois*, *monnoie*, *foible* stb.).

Még *e* változás előtt az *e* (mind nyílt, mind zárt szótagban) a szóvégi hosszú *i* előtt *i*-vé változott: *e*—*i* > *i*—*i* (umlaut, inflexion). *illi* : *il* (de *illam* : *ele*), *ecce* + *isti* : *cist* (de *ecce* + *istam* : *ceste*), *fēci* : *fis*, *igīnti* : *vint* (de *trigīnta* : *trente*) etc.

Az *e*-ből keletkezett *i* ugyanúgy fejlődik, mint az eredeti *i* (29. §.).

Palatális mássalhangzók után (*c*, *g* *e* előtt *k'*, *g'*-nek hangzott!) szabad *e* *i*-t ad, a hosszú *e* első fele palatalizálódik s így az *ei* egyenesen *i*-vé asszimilálódik: *pal.* + *ei* > *pal.* + *ii* > *pal.* + *i*. *Placēre* : *plaisir*, *licēre* : *leisir*. *mercēdem* : *mercīt*, *racēmum* : *raisin*, *iacēre* : *gesir*, *cēra* : *cire*, *pagē(n)sem* : *pais*.

<sup>1</sup> A proparoxytonok azért nem vesznek részt *e* változásban, mert ekkor a harmadéles szavak már másodélesekévé redukálódtak volt (\**debtā*), s az *e* zárt szótagba került. A *dr* előtt a magánhangzó azonban szabad marad (\**credre* > *creire*).

Ennek az *i*-nek a további fejlődése azonos az eredeti *i*-jével (29. §.).

A követő *i*-vel (lat *c*, *g*, hiatus *i*) *e* *ei* kettőshangzóvá egyesül. Pl. *lēgem* : *lei*, *tēctum* : *teit*, *plicat* : *pleie*, *regem* : *rei*, *dīgitum* : *deit*, *strictum* : *estreit*, *pīcem* : *peis* etc. *l'* (< *li* v. *cl*) valószínűleg nem volt soha diftongus, *consiliat* : *conseille*, \**soliclum* : *soleilben* az *i* csak grafikai sajátosság.

Ez az *ei* ugyanúgy fejlődik, mint a spontán *e* > *ei*: *loi*, *toit* stb.

Nazális előtt a fedett *e* nazalizálódik *ẽ*-vé, mely (*n*-en át) igen korán *ã*-vá lesz. Pl. *līngūam* : *langue*, *insimul* : *ensemble*, *prēndere* : *prendre*, *subīnde* : *souvent*, *fīmbria* : *frange*, *cīnerem* : *cendre*, *vēndere* : *vendre* stb. — A szabad *e* szabályosan diftongál, a keletkezett *ei* pedig nazalizálódik: *eĩ*: *plēnum* : *plein*, *catēnam* : *chaēine*, *sīnum* : *sein*, *frēnum* : *frein*. Labiális mássalhangzó után úgy látszik az *eĩ* *õĩ*-vé asszimilálódik, így *avēnam* : *avoine*, *foenum* : *foin*, *mīnus* : *moins*. Ez a nézet nem általános.

Az *ã* megmarad napjainkig, *ein* magánhangzó előtt denalizálódik s *en*-né egyszerűsödik, a szóvégző *ein* *ẽ*-vé egyszerűsödik (az *n* eltűnik), *veine*, *pleine* stb., de *plein*, *frein* stb.

A fedett *e* a követő *u*-val *eu* diftongust alkot: *capillos* : *cheveus*, *illos* : *eus*, germ. \**filtr-* : *feutre*. A szabad *e* valószínűleg diftongál, s a keletkezett \**eu* *eu*-vá redukálódik, gyér példáink ugyanis ezt az alkot mutatják: *fidēlis* : ófr. *feeus*, *pīlos* : ófr. *peus*.

Az *eu* a XIII. sz.-ban *õ*-vé lesz.

33. §. Az *o* (kl. lat. *ō*, *ū*) az *e*-vel párhuzamos fejlődést mutat. Zárt szótagban változatlan: *fūrcam* : *forche*, *cōrtem* (< *cohortem*) : *cort*, *rūptam* : *rote*, *rūsum* : *ros*, *cūrsum* : *cors*, *rūbeum* : *roge*, *gūstat* : *goste*,



turrem : tor, mŭscam : mosche, gŭttam : gote, ũrsum : ors. Így viselkednek a proparoxytonok szabad o-i is: cŭbitum : code, dŭbitat : dote.

Ez az o, esetleg ou-n keresztül, u-vá lesz (írva ou); e változás idejét meghatározni nem tudjuk (XIII. sz.?) Tehát fourche, cour etc.

A szabad o ugyanabban az időben, mint az e > ei és ugyanazon oknál fogva ou-vá diftongálódik. E törvény szintén nem érvényes a proparoxytonokra: nepōtem : nevout, flōrem : flour, gŭlam : goule, cōdam (<caudam) coue, tŭam : ófr. toue, dolōrem : dolour, illōrum : lour, plōrat : ploure, dŭos : dous, hōram : heure, -ōsum : -ous etc.

Ez az ou a XII—XIII. sz.-ban eu-vá (eü?) disszimilálódik, majd a XIII. sz.-ban ö-vé egyszerűsödik, így: neveu, fleur etc. — A v előtt a fejlődés nem ö, hanem u, lupam : louve, cubat : couve stb.

Még jóval e változás előtt az o (mind nyílt, mind zárt szótagban) a szóvégi hosszú i előtt ü-re változik (v. ö. e-i > i-i 32. §.): \*valúi : valui s még sok -ui perf., dui (<duo) : dui, toti : tuit stb.

A továbbfejlődésben ezeket az üi-eket az analógia hatása eltünteti.

Követő palatális i-vel az o mindkét helyzetben oi kettőshangzóvá olvad (az i itt is c', g', s', r', t', d', i-ből ered). Pl. co(g)noscere : conoistre, nucem : noiz, angustiam : angoisse, vocem : voiz, crucem : croiz etc.

Ez az oi találkozik fejlődésében a többi oi-val (< ei, < au + i, < o + i etc.) s velük együtt halad.

A nazális előtt a szabad o nem diftongál, hanem, csakúgy, mint a fedett o, ō-vá nazalizálódik: corōnam : corone, pōmam : pome, nōmen : nom, latrōnem : lar-ron, dōnum : don.

Követő magánhangzó után denazalizálódás áll be, mint valamennyi többi magánhangzónál, a keletkezett *o*, valamint a többi helyzetben az *ō* változatlanul megmarad.

Palatális nazális előtt az *o* a szóvégén, vagy más-salhangzó előtt átveszi a palatális elemet és *oi* kettős-hangzóvá lesz: *pūnctum* : *point*, *iūnctum* : *joint*.

Az *ō* az *oi*-kkal azonos módon és időben *ōē*-vé lesz, e pontra érve azonban a fejlődést lassabban követi, úgy, hogy mai napig is ingadozik az *uē* és *uā* ejtés között.

A követő *u*-val a fedett *o* *ou*-vá olvad, *mūltum* : *mout*, *pūltem* : *pout*, *pūlsat* : *pousse*. A szabad *o* *ou*-vá diftongál, ez az *ou* a követő *u*-t magába szívja: *solus* : *sous*.

A további fejlődésben a két csoport között lényeges különbség támad, ami arra mutat, hogy a két *ou* különböző időben és körülmények között keletkezett. Fedett *o+u* a XII. sz.-ban *u*-vá (írva *ou*) lesz, míg a szabad *o+u* *eu*-n keresztül *ō*-t ad.

34. §. Fedett *a* (kl. lat. *ā*) változatlan marad máig. *arma* : *arme*, *partem* : *part*, *cattum* : *chat*, *carrum* : *char*, *vaccam* : *vache*, *lardum* : *lard*, *brachium* : *bras*,<sup>1</sup> \**rabiam* : *rage*,<sup>1</sup> *caballum* : *cheval*, *captiat* : *chasse* etc. Ide csatlakoznak a proparoxytonok és oxytonok szabad *a*-i is: *male-hābitum* : *malade*, *asinum* : *asne*, *-āticum* : *age*, *stat* : ófr. *esta*, *iam* : *ja* stb.

Szabad *a* zárt (és hosszú ?) *e*-vé lesz. E változásra, mely az *ē* > *ei*, *ō* > *ou*-nál fiatalabb, már a IX. sz.-ból vannak példáink. A változás oka és módja

<sup>1</sup> A palatalizált mássalhangzó gyakran megnyúlik, legalább is annyira, hogy sok esetben a megelőző szótag zárttá válik s magánhangzója a megfelelő fedett magánhangzók fejlődését követi, így *mac(u)lam* : *maille*, *campaneam* : *champagne*, *faciam* : *face*, *simium* : *singe* stb. Ez a mássalhangzó-megnyúlás, melynek körülményei nem egészen világosak, minden esetre a szabad *o* és *ē* diftongálása után történt, minthogy e hangok változását már nem befolyásolta: *veclum* : *vieil*, *folia* : *tueille*, *Compendium* : *Compigne* stb.

homályos, *á* és *ę* átmeneti fokok nélkül nem képzelhető el, mindazonáltal *ę* felé való útjában az *a* nem találkozott *ę*-vel. A frank *á* (germ. *ē*) is részt vesz e változásban, de a paroxytonok és az oxytonok *a*-i megmaradnak *a*-nak. Pl. *pratum* : *pre*, *nasum* : *nes*, *clarum* : *cler*, *ala* : *ele*, *patrem* : *pere*, *matrem* : *mere*, *clavem* : *clef*, *sal* : *sel*, *fabam* : *feve*, *labram* : *levre*, *talem* : *tel*, *amare* : *amer*, *bonitatem* : *bonte*, *gratum* : *gre*, *navem* : *nef*, *sapam* : *seve*, *rad(e)re* : *rere* 36. l. jegyzet); germ.\* *brasa* : *brese*, *baro* : ófr. *ber*.

Ez az *e* a további fejlődésben a helyzetétől függő qualitativ és quantitativ változásnak van alávetve, mint az *pré* és *père* összevetéséből rögtön kitűnik. A mai helyzet, mely sok, nehezen földerithető ingadozás után alakult ki, az, hogy *é* a szó végén zárt *e*, a szó belsejében többé-kevésbé nyílt *e*.

Megelőző palatalis után a szabad *a* *ie*-vé lesz, pl. *capram* : *chievre*, *carum* : *chier*, *caram* : *chiere*, *comatum* : *congíé*, *medietatem* : *meitié*, \**amicitatem* : *amistié*, *adiutare* : *aidier*, *mendicare* : *mendiier*, *basiare* : *baisier*, \**captiare* : *chacier*, *capum* : *chief*, *mercatum* : *marchié*, *necare* : *neiier*, *pacare* : *paiier*, *peccare* : *pechier*, *cochlearem* : *cuillier* stb.

Az *ie* *i*-je a XIII—XIV. sz.-ban felszívódik mindazokba a megelőző hangokba, melyek palatalis jellegüket elvesztik, kivéve az *ie*-t: *chien*, (az ófr. *tš*, *ts* ugyanis sokáig palatalisok [t'š', t'š] voltak), így *chèvre*, *cher* etc., továbbá az igealakokban az analogia az *i* nélküli formákat viszi be, *aidier*, *mendiier* etc. Egyébként az *ie* napjainkig megmarad: *moitié*, *amitié*.

Követő *i* előtt, mely latin palatalizált mássalhangzó, vagy hiatus *i*-ből származik, az *a* nem lesz soha *e*-vé, hanem az *i*-vel *ai* kettőshangzóvá egyesül. Pl. *factum* : *fait*, *pacem* : *pais*, *bracam* : *braie*, *pacat* : *paie*, *lacrymam* : *lairme*, *aquilam* : *aigle*, *laxat* : *laisse*, *plagam* : *plaie*, *exagium* : *essai* stb.

Ez az *ai* a XI—XII. sz.-ban mássalhangzó előtt és szó végén *e*-vé lesz, magánhangzó előtt az ejtés máig *ei*.

Ha az *i* az elején palatálisan affektált *a*-ra következik, mely az említett törvény szerint *ie*-t ad, az eredmény *\*iei* triftongus, mely még a történelem előtti korban *i*-vé egyszerűsödik: *cacat* : *chie*, *iacet* : *gist*.

Ez az *i* úgy fejlődik aztán, mint a többi *i*.

Nazális előtt a szabad *a* *aĩ*-vá, ha palatalis előzi meg, *iē*-vé lesz: *planam* : *plaine*, *panem* : *pain*, *manum* : *main*, *ranam* ófr. *raine*, *granum* : *grain*, *sanum* : *sain*, *famem* : *faim*, *vanum* : *vain*, *amo* : ófr. *aim*, de *canem* : *chien*, *canas* : ófr. *chienes*. Fedett *a* *ã*-vá lesz, melynek ejtése valószínűleg egy fokkal zártabb: *cantum* : *chant*, *tantum* : *tant*, *annos* : *anz*, *campum* : *champ*, *grandem* : *grant*.

Az *aĩ* magánhangzó előtt denazalizálódik *s* *e*-vé lesz, *aĩ* mássalhangzó előtt *ē*-t ad, *a* megmarad.

Palatális nazális előtt az *a* megmarad: *montanea* : *montagne*, *Alemania* : *Alemagne*, germ. *\*waidanian* : *guaagnier*, mindazáltal az *a* századokon át küzdött az *ai*-val, mielőtt végérvényesen általánossá lett. ✕

Ha az *a* követő *u*-val találkozik, az eredmény attól függ, hogy az *u* milyen korból származik. A legrégebb, még a korai gallorómánra visszavihető *u*, mely a latin *-avu*-nak és *-agu*-nak *au*-ra való egyszerűsödéséből származik, az *a*-val *ou* diftongust alkot: *clavum* : *clou*, *flagum* : *fou*, *Andecavum* : *Anjou*. — Más korba tartozik az *aqua* szó története: *qu* *u*-vá lesz, mikor az *a* ejtése már megközelítette az *ę*-t, s ezért az *a* > *ę* és az *u* között átmeneti *a* hang fejlődik, mint az eredeti *ę* és *u* között (30. §.), tehát *eau(e)*. A harmadik réteget alkotják az *l* vokalizálásából keletkezett *u*-k (56. §.) Ez az *u* a fedett *a*-val *au* kettőshangzóba olvad: *alterum* : *autre*, *albam* : *aube*, *caballos* :

*chevaus, alnum : aune* etc.; nyílt szótagban az *a* már közel áll az *e*-hez, s fejlődése némileg ahhoz hasonló, az *e* < *a* tovább szűkül *i*-vé, s közötté és az *u* között *e* átmeneti hang fejlődik ki: *talis : tieus, palus : pieus, \*axalis : aissieus*.

Az *ou* a XIII. sz.-ban *u*-vá (írva *ou*) lesz, az *eau* úgy fejlődik, mint a többi *eau* (30. §.), *ieu*, mint a többi *ieu* (29. §.).

35. §. Az *u* (kl. lat. *ū*), valamint a gall és germán *u*, mind nyílt, mind zárt szótagban *ü*-vé lesz (írva *u*). E változás idejét meghatározni nehéz, a vélemények a IV—X. sz.-ok között ingadoznak, nem valószínű azonban, hogy a IX. sz.-nál régiebb. Pl. *mūrum : mur, cūpam : cuve, tū : tu, lactūcam : laitue, pūrgat : purge, cūlum : cul, gall. rūscam : ruche, germ. brūtis : bru* stb.

Míg a veláris *u* az *u*-val egybeolvad, s nyomot nem hagy: *pūlicem : puce*, addig a nazális a megelőző *ü*-t nazalizálja *ü*-vé: *ūnum : un, ūnam : une, \*imprūmutat : emprunte, lūnam : lune, brūmam : brume, germ. scuma : écume* etc. Kormeghatározás nehéz, a jelenség valószínűleg legrégebb szövegeinknél is régiebb.

A középkor folyamán a magánhangzók előtt az orrhang orális *ü*(*n*)-vé redukálódik, a többi esetben az *ü* egy fokkal nyiltabb ejtést vesz fel, valószínűleg az *ĩ* > *ẽ* változással párhuzamosan, s *õ*-vé lesz.

A követő palatális *i*-vel (49, 53. §.) az *u* *üi* diftongusba olvad: *ustium* (< *ostium*) : *uis, fructum : fruit*.

Ez a diftongus, mely eredetileg eső hangsúlyú: *üi*, a középkor folyamán emelkedő hangsúlyú lesz: *üi*.

36. §. *au* (kl. lat. *au*) *o*-vá lesz, kb. a VIII. sz.-ban; a változásban a germán eredetű *au*, valamint a lat. *voc + gm, voc. + u*-ból keletkezett *au* is részt vesz. Pl. *causam : chose, aurum : or, \*paraula (parabola) : parole, \*taula (tabula) : tole, \*fauricam (fabri-*

cam) : forge, pauperem : povre, claudere : clore, germ. blao : blou, gör. *σάγμα*: somme stb.

Az *o* általában megmarad *o*-nak, de sok esetben zárttá lesz, v. ö. chose. Ha az *au* > *o* hiátusba kerül, az artikuláció annyira megszűkül, hogy az *o* *o*-n keresztül *u*-ba (írva *ou*) megy át: laudat: loue.

37. §. A latin jövevényszavakban (*les mots savants*) a rövid *ü* sokszor olyan elbírálás alá esik, mint az *ü*; hasonlóképen a rövid *ĩ* *i*-nek mutatkozik. Újabb átvételeknél a nyílt szótagban levő *a* sem változik *e*-vé, mint különben az összes jövevényszavak, melyek a praelitteráris korszak után kerültek a nyelvbe; a fönt elsorolt változásoktól idegenek maradnak. Pl. *hūmilis*: humble, *ridicūlus*: ridicule, *mīnister*: ministre, *strīctum*: strict, *specialis*: spécial, *oralis*: oral, *cava*: cave stb. Főlemlítendő, hogy a tudós szavak *e*-, ill. *o*-jának a franciában nyílt színezete van: *cruel*, *noble*, *escole* stb.

38. §. A spontán hangváltozások áttekintése.

Klaszszikus	Vulgáris	Nyílt szótag		Zárt szótag	
		ófr.	mod. fr.	ófr.	mod. fr.
<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
<i>ē</i>	<i>e</i>	<i>ie</i>	<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>e</i> <sup>1</sup>
<i>ō</i>	<i>o</i>	<i>uo</i> > <i>ue</i> (üe)	<i>eu</i> (= <i>ō</i> )	<i>o</i>	<i>o</i>
<i>ī, ē</i>	<i>e</i>	<i>ei</i>	<i>oi</i> (= <i>ua</i> )	<i>e</i>	<i>e</i>
<i>ū, ō</i>	<i>o</i>	<i>ou</i> > <i>eu</i>	<i>eu</i> (= <i>ō</i> )	<i>o</i>	<i>ou</i> (= <i>u</i> )
<i>ā</i>	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
<i>ū</i>	<i>u</i>	<i>u</i> (ü)	<i>u</i> (= <i>ü</i> )	<i>u</i> (= <i>ü</i> )	<i>u</i> (= <i>ü</i> )
<i>au</i>	<i>au</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>

<sup>1</sup> A modern kvalitást nem jelöltük itt, minthogy annak elbírálása sok egyéb tényezőtől függ, s e kérdés ráknézve csak másodlagos fontosságú.

39. §. A közvetett hangváltozások áttekintése.

Klasz-szikus lat.	Vulgár lat.	Megalózó palat.		Követő palat.	Megalózó és követő palat.	Követő nyílt szót.		Követő zárt szót.		Követő palat. nazális	Követő nyílt szót.		Követő zárt szót.	
		nyílt szót.	zárt szót.			nyílt szót.	zárt szót.	nyílt szót.	zárt szót.		nyílt szót.	zárt szót.		
ī	ī	—	—	—	—	in (=ī>ē v. i)	in (ī>ē)	—	—	—	ieu (>iö)	—	—	
ē	ē	—	—	*iei>i	—	ien (=ē>ie, v. ie)	en (=ē>ā)	*iein>in (=ī>ē)	—	ieu (>iö)	eu (>o)	—	—	
ō	ō	—	—	*uoi>*uei >ui(=üi)	—	(uen)	on (=ō)	oin <sup>1</sup> (=oi>ue)	—	*uou> *ueu> ieu (>iö)	ou (>u)	—	—	
ī, ē	ē	—	—	ei>oi (>ua)	—	ein (=ēī>e, v. ē)	en (=ē>ā)	ein <sup>1</sup> (=ēī>ē)	—	*eiu(?) >eu	eu (>ö)	—	—	
ū, ō	ō	—	—	oi (>ua)	—	on (=ō>o, v. ō)	on (=ō)	oin <sup>1</sup> (=oi>ue)	—	ou>eu (>ö)	ou (>u)	—	—	
ā	a	ie	—	ai (>e)	*iei>i	ain (=āī>e, v. ē)	an (=ā)	—	—	1) ou (u) 2) eau (o) 3) ieu (iö) u (ü)	au (>o)	—	—	
ū	ū	—	—	ui (=üi)	—	un (=ū>ü, v. ō)	un (=ū>ö)	—	—	—	ū (ü)	—	—	

1 Szótagvégi helyzetben.

40. §. A történelmi korban végbement legfontosabb változásokat röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Az egyszerű orális hangok közül *i*, *u* és *a* változatlanul maradnak. A különböző *e*-hangok sorsa különböző: az  $e < \underset{\cdot}{e}$  alig változik; az  $e < \underset{\cdot}{e}$  többékevésbé nyílt lesz, az  $e < \underset{\cdot}{a}$  zárt *e* lesz a szó végén, inkább nyílt a többi esetben. Megemlítendő, hogy a XV—XVII. sz.-ban a népies tendencia az *e*-t *rr* és *r*+cons előtt *a*-vá változtatta, azonban a műveltebb osztályok tudatos ellenállása folytán *e* változás nem vert gyökeret, s nyoma csak néhány szóban van, így: *lar*~~*me*~~*me* < *la*~~*ir*~~*me* < *lacryma*, *boulevard* < *bolevert* < fn. *bollwerk* stb. Sőt a műveltek reakciója sokszor túllőtt a célon, s néhány szóban *er* lépett az eredeti *ar* helyébe, így: *gerbe* < *jarbe* < germ. *garba*, *serpe* < *sarpam* stb. A tendencia oka a lingvális *r* uvulárisává válása. Az *o* némely esetben zárttá lesz (31. §.), *o* hamarost *u*-vá (írva *ou*) változik.

Az összetett hangzók sorsa a következő: *eu* (< *ou* < *o*, <  $e + \underset{\cdot}{u}$ , <  $o + \underset{\cdot}{u}$ ) *ö*-vé lesz, *ieu* (<  $i + \underset{\cdot}{u}$ , <  $e + \underset{\cdot}{u}$ , <  $o + \underset{\cdot}{u}$ , <  $a + \underset{\cdot}{u}$ ) *ió*-vé lesz, *ou* (< *au* hiátusban, <  $o + \underset{\cdot}{u}$ , <  $o + \underset{\cdot}{u}$ ) *u*-t ad, *au* (<  $a + \underset{\cdot}{u}$ ) *o*-t, *eau* (<  $e + \underset{\cdot}{u}$ ,  $a + \underset{\cdot}{u}$ ) szintén *o*-t, valamennyi *ui* emelkedő hangsúlyú *ui*-vá lesz, s ide csatlakozik az eredeti *iu*: *tuile* < *tiule* < *tegulam*. Az *oi* (<  $ei < \underset{\cdot}{e}$ , <  $e + \underset{\cdot}{i}$ , <  $o + \underset{\cdot}{i}$ , <  $o + \underset{\cdot}{i}$ ) a legtöbb esetben *ue*-n keresztül *ua*-vá lesz, sokszor az *ue* fokon *e*-vé való egyszerűsödése áll be, *ue* *üö*-n át *ö* lesz (írva *eu*), *ai*, *ei* *e*-ben találkoznak, *ie* változatlanul megmarad (de szó végére kerülve zárt lesz). Nazálisoknál magánhangzó előtt denazalizáció áll be, mássalhangzó előtt viszont *ĩ*, *ãĩ*, *eĩ* *ẽ*-ben, *ẽ*, *ã* *ã*-ban esik össze, *oĩ* az *uĩ* fokon megállapodik, *ü* *ö*-vé lesz, *iẽ* változatlanul marad.



## II. FEJEZET.

### **Hangsúlytalan magánhangzók.**

41. §. A hangsúlytalan magánhangzók egész története szakadatlan redukció. Már a gallorómán korszakban nagymérvű egyszerűsödések állnak elő, a francia nyelv praelitteráris korszakában pedig a hangsúlytalan magánhangzók általában legyöngülnek és sok esetben teljesen elpusztulnak. E tendencia a XII. sz. után is hat, amennyiben az esetleg keletkezett diftongusok összevonódnak (mint a hangsúlyosak), s a már legyöngült hangok kiveszése tovább folyik. Természetesen azok a szótagok, melyek valamelyes másodrendű nyomatékot hordnak, nagyobb szívóssággal tartanak ki, mint a teljesen hangsúlytalan szótagok, melyek minden artikulációs energiájukat elvesztik. Azonfelül megjegyzendő, hogy egyes hangok nagyobb ellenállást tanúsítanak, mint mások, s végül hogy a környező hangok is befolyásolhatják az eredményt, meglassíthatják vagy siettethetik a redukció folyamatát. Spontán diftongálásról szó sem lehet, s a keletkezett kettőshangzók mind csupán tapadás eredményei.

Láttuk, hogy a francia nyelvtörténet kiindulási pontjául a köv. hangsúlytalan magánhangzó sor szolgál:

kl. lat.    *ī ī ē ě æ, œ ǒ ō ũ ǎ ū au*

v. lat.    *i e o a u au*

E magánhangzók sorsa főleg a hangsúlyhoz való

viszonyuktól függ. Más eredményt adnak a mellékhangsúllyal bírók, más elbírálás alá esnek a szóvégi hangsúlytalanok a paroxytonban, ill. a paenultimák a proparoxytonban, ismét más fejlődést mutatnak a szóvégiek a proparoxytonokban s végül külön csoportot alkotnak a két (fő- és mellék-) hangsúly közé eső hangsúlytalanok. A hiátus *e*, *i*, már a latin népnyelvben *i*-vé redukálódott, majd összeolvadt a meglévő mássalhangzóval s további fejlődése a mássalhangzók fejezetébe tartozik: *apium* > *ap̄io* : *ache*, *simium* > *sim̄io* : *singe*, *hordeum* > *ord̄io* : *orge*, *glaciem* > *gl̄a-  
kia* : *glace*, *salviam* > *salv̄ia* : *sauge* etc.

42. §. A mellékhangsúlyos magánhangzók. Az *i* (kl. lat. *i*) mind nyílt, mind zárt szótagban megmarad *i*-nek napjainkig. Pl. *filare* : *filer*, *hibernum* : *hiver*, *cīvitatem* : *cité*, *vīllanum* : *vilain*, *mīrare* : *mirer*, *liberare* : *livrer*, *scribēbam* : *escribeie*.

Ez az *i* változatlan marad épúgy, mint a hangsúlyos.

Nazális előtt az *i* nazalizálódik az ófranciában *ĩ*-vé (írva *in*): *pr̄imum tempus* : *printemps*, *t̄innitare* : *tinter*, *\*l̄imacia* : *limace*.

Az *ĩ* úgy fejlődik, mint a főhangsúly alatt, tehát magánhangzó előtt denazalizálódik, egyébként *ĩ*-vé (írva *in*) lesz. Néha magánhangzó előtt is *en* > *en* (*əm*) az eredmény: *primarium* : *premier*.

Veláris *u*-val, mely eredetét vokalizálódott *l*, vagy *g*-ből (*m* előtt) veszi, beleolvad az *i*-be, bár átmenetkép feltehető az *\*iu* fok. Pl. *filicellam* : *ficelle*, *p̄igmentum* : *piment*.

Ez az *ĩ* változatlan marad, mint a többi.

Az *e* (kl. lat. *ī*, *ē*, *ě*, *æ*, *œ*) nyílt szótagban *ə*-vé, vagy valami ehez hasonló hanggá gyöngül, minden valószínűség szerint még a praelitteráris korszakban:

*debere* : *devoir*, *nepotem* : *nevout*, *pesare* (*pensare*) : *peser*, *securum* : *sëur*, *gelare* : *geler*, *levare* : *lever* etc. Zárt szótagban az *e* megmarad (e?): *servire* : *servir*, *piscare* : *peschier*, *circare* : *cerchier*, *vir(i)diarium* : *vergier*, *verrucam* : *verruie*, *mercedem* : *mercit*, *personam* : *personne*.

Az *ə* a XII. sz.-tól hovatovább letompul s végre a köznyelvben teljesen kipusztul, habár a helyesírás, a verstan s az emelkedett beszédmód a legtöbb esetben ragaszkodik hozzá. A kipusztulás ideje függ a környező hangoktól; leghamarább magánhangzó előtt tűnt el a hang, majd valószínűleg az *r*, *l* mellől korábban, mint a többi mássalhangzó mellől. Néhány szóban a helyesírás is az *ə* nélküli alakot fogadta el, így valahányszor az *ə*-re magánhangzó következik: *veau* < *veeau* < *vitellum*, *sûr* < *sëur* < *securum*, *rond* < *reont* < \**retundum* (*rotundum*), *dû* < *dëu* < *debutum*, *âge* < *eage* < *aetaticum* stb., továbbá például *vrai* < *verai* < *veracem*, de legtöbb esetben az *ə*-t mai napig jelölik. A zárt szótagban keletkező *e*, mely az idők folyamán nyílt lesz, ma mint közép *e* él, mely *r*, *l* előtt nyíltabb. A XIV—XVII. sz.-ban a kérdéses hangnak úgy látszik nyílt e ejtés felelt meg, úgy, hogy e tünemény a következő módon változható: *e* > *ə* > *e*.

Palatalis *i*-vel az *e* *ei*-vé olvad össze, mely hamarosan (XII. sz.) *oi*-vá lesz: *plicare* : *ploiier*, *legalem* : *loial*, *licere* : *loisir*, *praecare* : ófr. *proiier*, \**pectorinam* : *poitrine*, *medietatem* : *moitié*, *missionem* : *moisson*, *vecturam* : *voiture*.

Az *ei* > *oi* úgy fejlődik tovább, mint a hangsúly alatt: *oi* > *ue* > *ua*, magánhangzó előtt azonban az eredmény *uaj*: *loyal*, *moyen* stb.

Nazális előtt az *e* nazalizálódik, a keletkezett *ẽ* *ã*-vá lesz: \**tempesta* : *tempeste*, *sentire* : *sentir*, *singularum* : *sangler*, *remare* : *ramer*.

A továbbfejlődés azonos a hangsúlyos *ã*-éval, azzal a különbséggel, hogy az *ŋ* fokról magánhangzók előtt nemcsak denazalizálódás, hanem *ə*-re való redukálódás is beáll. Az *ə* aztán szintén letompul: *venir*, *menace*, *menu* stb. de *ramer* (analógia?).

Az *u*-val *e eu*-n keresztül asszimiláció útján *ou*-t ad: \**filicariam* : *fougier*e, *de illum* : ófr. *dou*, *delicatum* : ófr. *dougié*.

Az *ou* a XII—XIII. sz.-ban *u* (írva *ou*) lesz.

Az *o* (kl. lat. *ŭ, ō, ǒ*) az ófranciában mind szabad, mind fedett helyzetben *o*-t ad: *sūbvenire* : *sovenir*, *porcellum* : *porcel*, *formicam* : *formie*, *dolorem* : *dolour*, \**oblitas* : *oblie*, \**molliare* : *moillier*, \**rosatam* : *rosée*, \**diurnatam* : *journee*, *nodare* : *noer*, *sūbinde* : *sovent*, \**soliclum* : *soleil*.

Ez az *o*, amennyiben analógia s egyéb földerítetlen motívumok közre nem hatnak, *u*-vá (írva *ou*) lesz: *souvenir*, *ournée* etc., *de rosée*, *soleil* stb. Néha hangsúlyos *o* előtt az *o* *ə*-vé gyengül: *sororem* : *serour*; *conuculam* : *quenoille*.

Követő *i*-vel az *o oi*-t ad, mely úgy fejlődik, mint a többi *oi*: *focarium* : *foiier*, *locarium* : *loiier*, *modiolum* : *moiuel* (*moyeu*), *to(n)sionem* : *toison*.

Nazalis előtt az *o* nazalizálódik, s az *ō* úgy viselkedik, mint a hangsúlyos *ō*; így: *fontanam* : *fontaine*, *bonitatem* : *bonté*, *montaneam* : *montagne*, *fūndare* : *fonder*.

*u*-val az *o ou*-vá egyesül, mely a többi *ou* sorsát követi: *cūtellum* : *couteau*, *cūlpabilem* : *coupable* (savant!)

Az *a* (kl. lat. *ā*) mind nyílt, mind zárt szótagban megmarad máig: *carbonem* : *charbon*, *argentum* : *argent*, *latronem* : *larron*, *abbatem* : *abbé*, *habere* : *avoir*, *maritum* : *mari*. Ha azonban az *a* hiátusban *ū* elé kerül, *e*-vé gyengül: *maturum* : *mēur*, *sa(m)bucum* : *sēu*, \**fatutum* : *fēu*, *agurium* : *ēur*.

Az *ə* hamar kiesik, így *armure*, *mūr*; az *a* megmarad, kivéve, ha hiátusba kerül, ilyenkor szintén letompul: *aoūt* < *agustum*, *paon* < *pavonem*, *saoul* < *satullum*; megmagyarázatlan az *ö* *feu* és *heur*-ben.

Megelőző palatális magánhangzó után az *a* nyílt szótagban *e*-vé változik: *caballum* : *cheval*, *capillum* : *chevel*, *camisiam* : *chemise*, *capistrum* : *chevestre*, \**cam(m)inum* : *chemin*. Az *l* ilyen esetben úgy látszik, zárja a szótagot: *calere* : *chaloir*, *calamellum* : *chalemel*.

Az *e* még a praelitteraris korszakban *ə* lesz, mely úgy viselkedik, mint a többi *ə*.

A követő palatális *i*-vel az *a* *ai* kettőshangzót alkot: *rationem* : *raison*, *pacare* : *paier*, *adiutare* : *aidier*, *lactucam* : *laitue*, *sacramentum* : *sairement*, *racemum* : *raisin*.

Az *ai* *e*-vé lesz, melynek szinezete ma ingadozó, nyílt felé hajló közép *e*.

Nazalis előtt *a* *ã*-vá nazalizálódik. Ez az *ã* úgy fejlődik, mint a hangsúlyos *ã*: *cantare* : *chanter*, *anteannum* : *antan*, \**cameratam* : *chambrée*, *amicum* : *ami* etc.

Követő *u*-val az *a* *au* diftongust ad: *altare* : *autel*, \**calderonem* : *chaudron*, *salinarium* : *saunier*.

Az *au* a XIV—XVI. sz.-ban *o* lesz.

Az *u* (kl. lat. *ū*) többnyire *o*-vá lesz a mellékhangsúly alatt, sokszor azonban *ü* eredménnyel találkozunk, anélkül, hogy a különböző fejlődést meg tudnók magyarázni. Pl. *iūstitia* : ófr. *jostise*, *ūsitile* : ófr. *ostil*, ellenben *iūdicare* : *jugier*, *fūrorem* : *furour*, *dūrare* : *durer*.

Az *o* egyetlen megmaradt példánkban *u*-t ad: *outil*, az *ü* megmarad.

Követő *i*-vel az *u* *oi*-t alkot: *fūtionem* : *foison*. Eltérő alakok, mint *dūxisti* : *duisis*, *būcina* : *buisine*, talán másképen (analógia, tudós átvétel) magyarázandók.

Ez az *oi* egybeesik a többi *oi*-val.

Nazális és palatális nazális előtt az *u*  $\ddot{o}$ -vá nazalizálódik: *ūnire* : ófr. *onir*, *ūnionem* : *oignon*, *frūmentum* : *froment*.

Ez az  $\ddot{o}$  úgy viselkedik, mint a többi  $\ddot{o}$ .

Az **au** *o*-vá lesz, pl. *auriculam* : *oreille*, *taurellum* : *toreau*, *\*claustrum* : *closture*, germ. *\*haunian* : *honir*.

Ez az *o* zárt  $\ddot{o}$ -ként marad még máig, hiátusba kerülve az *o* még zártabb lesz *s u* (írva *ou*)-t ad: *gaudere* : *joir* > *jouir*, *audire* : *oīr* > *ouir*.

Követő *i*-vel az *au oi* kettőshangzót alkot, germ. *kausian* : *choisir*.

Ez az *oi* úgy fejlődik, mint a többi *oi*.

43. §. Szóvégi magánhangzók. Az *e*, *o*, *i*, *u* mint szóvégi magánhangzók nyomtalanul eltűnnek a paroxytonokban és azokban a proparoxytonokban, melyek utolsóelőtti hangsúlytalan szótagjukat még a vulg. latinban elvesztették. Kivétel az az eset, mikor a szóvégi magánhangzó a megelőző hangsúlyos magánhangzóval diftongussá olvad össze, mely akkor történik, ha az *u*-t semmi, *v*, vagy veláris mássalhangzó választja el a megelőző hangsúlyostól. (Ezt a jelenséget másképen is lehet felfogni.) A változás idejét pontosan meghatározni nehéz. Nem lehetetlen, hogy a négy vokális különböző időben pusztult ki *s* szinte bizonyos, hogy egyes megelőző mássalhangzók, valamint a gyakori szóvégző *s* (egyes nom., több. nom. acc., 2. szem. az igeragozásban) szintén befolyásolták a folyamatot. Mindenesetre a IX. sz. elején *e* szóvégi magánhangzók már kihaltak a francia nyelvterületen. Tehát: *vinum* : *vin*, *argentum* : *argent*, *minus* : *moins*,

*viginti* : vingt, *feci* : fis, *muri* : mur, *venit* : vient, *sentire* : sentir, *subinde* : souvent, *dolorem* : douleur, *flores* : fleurs, *debet* : doit, *caballos* : chevaux, továbbá: *cal(i)dum* : chaud, *frig(i)dum* : froid, *poll(i)cem* : ófr. pous, *vir(i)dem* : vert, *cuneum* : coin, *nit(i)dum* : net, *dig(i)tum* : doigt, \**solic(u)lum* : soleil, *exagium* : essai stb., ellenben *deus* : dieus, *fofum* : feu, *fagum* : ófr. fou, *pius* : pieus, *clavum* : clou.

Abban az esetben, ha az ily kiveszendő magánhangzót mássalhangzóra következő *l*, *r*, *m*, *n* előzi meg, akkor a mássalhangzó torlódás elkerülése végett a végső magánhangzó *a*-féle hangra redukálva megmarad; ha azonban az *m*, *n*-t *r* előzi meg, akkor a végső magánhangzó nyomtalanul eltűnik, mert az *r* oly gyöngé artikulációjú, hogy nem képez szótagzárt. Ugyanez a helyzet, ha a torlódás épen a szóvégi magánhangzó kiesése miatt jön létre, mint az *maior* stb. esetében van. (Az egész jelenség másképen is magyarázható.) Tehát: *duplum* : double, *templum* : temple, *insimul* : ensemble, *ulmum* : ófr. oume, *baptismum* : batesme, *somnum* : some, *patrem* : pere, *nostrum* : nostre, *quattor* (*quattuor*) : quatre, *fulgur* : foudre, *maior* : maire, *peior* : pire; ellenben *diurnum* : jorn, *firmum* : ferm stb. Hasonlóképen megmarad a végső magánhangzó *a*-re redukálva az ígeragozás többesz. harmadik személyű *-nt*-je előtt: *vident* : veient, *vendunt* : vendent.

Ez az *a* úgy viselkedik, mint az eddig tárgyalt *a* k.

A szóvégi *a* minden körülmények között *a*-vé egyengül, így: *amat* : aime, *caram* : chiere, *vitam* : vie, *duras* : dures.

Ez az *a* épúgy elpusztul, mint a többi, néha még a helyesírásban is, így: *aquam* : eaue > eau, vagy az imparfait és conditionnel-ben *-ebam* : -eie > -ois > -ais.

Azokban a proparoxytonokban, melyek nem redukálódtak a latinban, az utolsó szótag nem pusztul ki teljesen, hanem *a*-re redukálódik, ellenben a hangsúlytalan paenultima tűnik el, és pedig kivétel nélkül. A dolog magyarázatát a hangsúlyviszonyokban leli. Míg a paroxytonban a főhangsúlyra következő egyetlen szótag a főhangsúly közelsége folytán teljesen hangsúlytalan (‘o), addig a proparoxytonban csupán a főhangsúlyra közvetlen következő szótag — a paenultima — teljesen színtelen, míg a legutolsó, mely kissé távolabb esik a hangsúlytól, valami csekély nyomatékkal bír, mely elég arra, hogy a magánhangzóknak némi viszonylagos szilárdságot nyújtson (‘oò). A *-piu*, *-biu*, *-viu*, *-miu*, [cons +] *diu* szóvégnél pedig a hiatus *i* beleolvadván a megelőző magánhangzóba, a még akkor meglevő ultima ejtés könnyítő hangként megmarad. Tehát: *plátanum* : *plasne*, *ásinum* : *asne*, *ácinum* : *aisne*, *simium* : *singe*, *áticum* : *-age*, *médicum* : *miege*, *\*pómícem* : *ponce*, *pánticem* : *panse*, *\*metípsimum* : *meesme*, *sécalem* : *seigle*, *rúbeum* : *roge*, *\*ióvenem* : *juefne*, stb.

Ez az *a* úgy fejlődik tovább, mint a többi *a*.

Van az ófranciában néhány minden valószínűség szerint kivétel nélkül tudós szó, melyek látszólag proparoxytonok. Ilyenek: *animam* : *áneme*; *apostolum* : *apóstele*; *imaginem* : *imágene*, továbbá *Marsilie* stb. Nem tudjuk hogyan ejtették ki ezeket a szavakat, az utolsóelőtti szótag azonban a verselésben nem számított, így feltehető, hogy igen gyengén hangzott.

A továbbfejlődésben azután ezek a már igen redukált magánhangzók is hamarost eltűnnek: *áme*, *apôtre*, *image*.

44. §. A hangsúlyközi magánhangzók rendszeren úgy viselkednek, mint a szóvégiek a paroxytonban:



az *a* legyengül *a*-vé (írva *e*), míg az *i*, *e*, *o*, *u* nyomtalanul elvész; ha ellenben a magánhangzó kipusztulása folytán *l*, *r*, *m*, *n* és mássalhangzók érintkeznének egymással, akkor — csakúgy, mint a szó végén — a magánhangzó *a*-re redukálódva megmarad; tehát: *ornamentum* : *ornement*, *calamellum* : *chalemel*, \**orphanium* : *orfelein*, *portare habeo* : *porterai*, továbbá: *blasphemare* : *blasmer*, *videre habeo* : *verrai*, *liberare* : *livrer*, *navicellam* : *nacelle*, *radicinam* : *racine*, \**consutura* : *costure*, \**pisturare* : *pestrir*, *collocare* : *couchier*, ellenben *latrocinium* : *larrecin*, *quadrifurcum* : *carrefour* stb. Itt azonban még egy tényezőt kell figyelembe vennünk; ha ugyanis a hangsúlyközi magánhangzóra mássalhangzócsoport (kivéve *s*+*cons*) vagy *ni*, *li* következik, a magánhangzó akkor is megmarad *e*-re redukálva: \**expaventare* : *espoenter*, *voluntatem* : *volenté*, \**adcaptare* : *acheter*, \**corruptiare* : *correcier*, *suspicionem* : *sospeçon*, *papilionem* : *pavillon* (i az *l* miatt), \**campinionem* : *champignon* (i az *n* miatt).

A későbbi fejlődésben ez az *e* zárt szótagban *n* előtt *ã*-vá lesz, így *épouvantera*, többi esetben az *e* a középkor folyamán elpusztul, s csak nehezen ejthető mássalhangzótörklődások mellett hallatszik; sokszor még a helyesírásból is eltűnik, így *mirabilia* : *merveille* > *merveille*, *sacramentum* : *sairement* > *serment*, *larcin*, *soupeçon* stb.

45. §. A hangsúlytalan magánhangzók fejlődésének áttekintése.

Klassz- latin	Vulg. latin	Mellékhangsúlyos m.				Szóvégi m.			Hangsúlyközi m.		
		Spontán fejl.		Követő palatá- lissal	Követő nazális- sal	Követő velarissal	Altalában	Cons. + r, l, m, n, után	Proparoxy- tonban	Álta- lában	Mással- hangzó torló- das előtt
		nyílt szótag	zárt szótag								
ī	i	i	i	i	in (ĩ > ē, v. in)	[*iu >] i	Θ	e (ə)	Θ	e (ə)	
ī, ē, ē ae, oe	e	e (ə)	ei > oi (ua)	i	en (ē > ā, v. an <sup>1</sup> [en])	[eu >] ou (u)	Θ	e (ə)	Θ	e (ə) [i]	
ō, ō, ū	o	ō > ou (u), v. o	oi (ua)	oi (ua)	on (ō > v. on <sup>1</sup> )	ou (u)	Θ	e (ə)	Θ	e (ə)	
ā	a	a v. e (ə)	a	ai (e)	an (ā v. an <sup>1</sup> )	au(o)	e (ə)	e (ə)	e (ə)	e (ə)	
ū	u	ō > ou (u)	o	oi (ua) [ui (ūi)]	on (ō)	—	—	—	—	—	
au [ab, ao]	au	o	o	oi (ua)	—	—	—	—	—	—	

<sup>1</sup> Eredeti m esetén a megmaradó nasális mássalhangzó természetesen m.

### III. FEJEZET.

#### **A mássalhangzók.**

46. §. A mássalhangzók történetében épúgy megkülönböztetünk két korszakot, mint a magánhangzókéban. Az elsőben, azaz az analitikus vagy irodalom előtti korban a mássalhangzók bizonyos helyzetekben szétbomlanak, a környező magánhangzókhoz idomulnak, nagyrészt — főleg emezek befolyása alatt — palatalizálódnak, úgy, hogy a latin veláris nyelvállás lassanként palatális jelleget vesz fel, más helyzetben meg a legyöngült mássalhangzók kipusztulnak. A második korszakban a keletkezett affrikáták egyszerűsödnek és a kedvezőtlen helyzetben levő mássalhangzók pusztulása folytatódik. A XVI. sz.-től kezdve lényegesebb változás nincs.

Ellentétben a hangsúlyos magánhangzóknál alkalmazott módszerrel, itt inkább a klasszikus formákat választottuk kiindulópontul, hogy számos, különben fenyegető félreértést s zavart elkerüljünk, de a vulg. latin fejlődést erősen kiemeljük (a maga helyén azért ezt a kérdést nem tárgyaltuk megfelelő részletességgel).

A synkope következtében gyakran megváltozik a mássalhangzók helyzete, így *viridem* > *verde*-ben az eredeti intervokális *d* szótagkezdővé válik, majd a francia *vert*-ben szóvégivé lesz; *tepidum* > *tębdo*-ban az eredetileg szótagközi *p* (a *b* fokón) szótagzáróvá válik. E jelenség oly gyakori, hogy minden egyes eset-

ben nem térhetünk ki külön a megemlítésére, annál kevésbbé, mert a fejlődési folyamat rendszeren igen világos.

47. §. Kl. lat. **p, b**.

A. Szótagkezdő helyzetben a kl. *p, b* rendszerint ilyenek marad meg a vulg. latinon és az ófrancián át mind máig, úgyszintén változatlan a germán eredetű *p, b*. Pl. *pilum* : *poil*, *punctum* : *point*, *placere* : *plaire*, *pratium* : *pré*, *vespa* : *guespe*, *serpentem* : *serpent*, germ. \**werpian* : *guerpir*, \**hampa* : *hampe*, úgyszintén *bene* : *bien*, *bibere* : *boire*, *blasphemare* : *blasmer*, *brevem* : *brief*, *albam* : *aube*, *arborem* : *arbre*, germ. *binda* : *bande*, *brut-* : *bru*, \**brekian* : *broitier*. A szótagközi hosszú (kettős) mássalhangzók rendszeren úgy fejlődnek, mint a szótagkezdők: így *pp* : *p*, *bb* : *b*, pl. *mappa* : *nappe*, *abbatem* : *abbé*.

Ha a végmagánhangzó leesése folytán a *b* szóvégzövé lesz, a középkor folyamán elpusztul: *plumbum* : *plomb*.

B. Két magánhangzó közt a *b* a vulg. latinban *v*-vé lesz, s így ugyanazt a fejlődést mutatja, mint kl. lat. *v*, vagyis néhány kivételt nem tekintve megmarad máig változatlanul,<sup>1</sup> tehát: *fabam* : *fève*, *subinde* : *souvent*, *labram* : *lèvre*.<sup>2</sup> Hangsúlyos *u, o* előtt és hangsúlyos *u* után a *b > v* kiesik: \**nubam* : *nue*, *sa(m)butum* : *sëu*, *tabonem* : *taon*.

A szó végére kerülve ez a *b > v* *f*-fé gyöngül, igen jókor: *trabem* : *tréf*, *bibo* : *beif*. A synkope folytán mássalhangzó elé kerülve úgy viselkedik, mint az eredeti szótagzáró *b* (l. C alatt).

A szótagközi *p* igen jókor, még a gallorómánban *b*-vé, majd korán (IX. sz. ?) *v*-vé lesz s ilyenek marad, minden helyzetben, tehát akkor is, mikor az ere-

<sup>1</sup> A vulg. lat.-ban minden *v w* volt: (*v >*) *w > v*.

<sup>2</sup> Magánhangzó és *r* között a mássalhangzó szótagközi; *r* és magánhangzó között azonban szótagkezdő.

deti *v*, ill.  $v < b$  kiesik. Pl. *ripam* : *rive*, *coperire* : *couvrir*, \**tripalium* : *travail*, *leporem* : *lièvre*. A szó végére kerülve ez a  $p > v$  *f*-fé gyöngül még a praelitteraris korban: *caput* : *chief* : *chef*. A synkope folytán mássalhangzó elé kerülő *p* úgy viselkedik, mint az eredeti szótagzáró (l. C alatt).

Ha a szótagközi *p*, *b*-re hiatus *i*, *e* következik, akkor ez az *i*, ill. *e* konsonantizálódván (*i*) a megelőző *p*-vel *tš* (írva *ch*), *g*-vel *dž*-t (írva *g*, *j*) eredményez. A jelenség legvalószínűbb magyarázata az, hogy a keletkező *i* szótagkezdő helyzetben *j*-vé, majd *d'*-n keresztül *dž*-vé lesz s magába olvasztja a megelőző hangot, a zöngétlen *p* azonban a *dž*-t zöngétlen *tš*-vé asszimilálja, tehát *sapiam* : *sache*, *appropriare* : *aprochier*, *sepiam* : *seche*, germ. *hapia* : *hache*, *krippia* : *creche*, továbbá *tibiam* : *tige*, *rubeum* : *roge*, *laubiam* : *loge*.

A *tš* (*ch*) a középkor folyamán (XIII. sz.) *š*-sé, a *dž* (*g*, *j*) *ž*-vé lesz, s ilyenek marad.

C. Szótagzáró helyzetben a *p*, *b* (vulg. *p*, *b*), amennyiben a *b* már a vulgárlatinban nem vokalizálódott *u*-vá,<sup>1</sup> a praelitteraris korban a követő mássalhangzóhoz hasonlóan eltűnik. Nehéz eldönteni, hogy e folyamat közvetlenül történik-e, vagy átmeneti hang (*f*, *v*) tételezendő fel. Pl. *septem* : *set*, *ruptam* : *rote*, *subtilem* : ófr. *sotil*, \**noptias* : *noces*, *capsam* : *chasse*. Ha az eredetileg szótagközi *p*, *b* magánhangzóelesés folytán szótagzáróvá lesz, eltűnik: *male* + *sap(i)dum* : *maussade*, *tep(i)dum* : *tiède*, *dub(i)tare* : *doter*, *trab(e)s* : *tres*, *cap(ut)* + *s* : *chies*.

#### 48. §. Kl. lat. **t**, **d**.

<sup>1</sup> Ilyenkor ugyanis a  $b > u$  a megelőző *a*-val *au* kettőshangzóba olvad, s azzal együtt fejlődik: *fabricam* > \**faurica* : *forge*, *parab(o)lam* : \**paraula* : *parole*.

A. Szótagkezdő helyzetben a *t*, *d*, a vulg. latinban általában változatlan, de követő hiátus *i*, *e*-vel *t'*, *d'*-vé olvad.

A *t*, ill. *d* máig változatlan, úgyszintén a germ. *t*, *D* > *t*, *d* hasonló helyzetben. Pl. *tempus* : *temps*, *talpam* : *taupe*, *trahere* : *traire*, *festam* : *fête*, *portam* : *porte*, *donare* : *donner*, *vendere* : *vendre*, *caldam* : *chaude*, germ. \**tregwa* : *trève*, \**Þarrian* : *tarir*, \**haunfiÞa* : *honte* stb. Szótagközi hosszú (kettős) *tt* ép ily (ejlődést mutat, csak megrövidül *t*-vé: *guttam* : *goutte*.

A szó végére kerülve az eredeti szótagkezdő *d* *t*-re gyöngül, majd, mint hasonló helyzetbe került eredeti *t* leesik (a XII. sz.-ban). Az írás néha napjainkig megtartja a *t*-t: *vir(i)dem* : *vert*, *subinde* : *souvent*, *tantum* : *tant*, *mortem* : *mort*, *inde* : *en*, *cohortem* : *cour*. Az írásban gyakran *d* is megmarad: *chaud*, *grand*.

A szótagkezdő *t'* (< *t<sub>i</sub>*) az V—VI. sz.-ban *ts* (*t's'*)<sup>1</sup>-vé lesz, párhuzamosan a *k'e*, *k'i*, *k'i*-val (49. §.), melyekkel találkozik, valószínűleg a *t'* fokon. Így *noptias* : *noces*, \**captiare* : *chacier*, *fortia* : *force*, \**al-tiare* : *haucier*, *linteolum* : *linceul* stb.

Ez a *ts* a középkor folyamán (XIII. sz.) exploziva elemét elveszítve egyszerű *s*-szé lesz.

Egy *s* után a *t<sub>i</sub>* > *ts* explosiva eleme, úgy látszik hasznulással, igen korán eltűnik: *angustiam* : *angoisse*.

A szótagkezdő *d'* (< *d<sub>i</sub>*) *dž*-t eredményez, jóval később, mint a *t<sub>i</sub>* > *ts*, de még az analitikus kor első felében, tehát *diurnum* : *jorn*, *hordeum* : *orge*, *vir(i)diarium* : *vergier*.

Ez a *dž* a középkorban az előbbivel azonos módon *ž*-vé lesz.

<sup>1</sup> Az ófr. *ts* a legtöbb esetben elég sokáig palatális volt (*t's'*), egyszerűség kedvéért azonban csak *ts*-nek jelöljük. Hasonlóképpen valószínűleg a XII. sz.-ig palatális volt a *tš* és a *dž* is.

Ha a *d'*-t *n* előzi meg, a kettő összeolvadva *n'*-t ad: *verecundiam* : *vergogne*, *Burgundiam* : *Bourgogne*.

B. A szótagközti *t*, *d* a vulg. latinban általában megmarad, hiátus *i*, *e*-vel azonban *t'*, *d'*-t ad.

A *d* a IX—XI. sz. folyamán eltűnik, valószínűleg *ð*, esetleg *d<sup>c</sup>* fokon át.<sup>1</sup> Pl. *videre* : *veoir*, *quadratum* : *carré*,<sup>2</sup> *denudare* : *denuer*, *sudare* : *suer*, germ. *rada* : *raie*.

A *t* az V—VII. sz.-ban zöngés *d* lesz s így annak a sorsát követi; ide tartozik a germ. *t* is, így *vitam* : *vie*, *patrem* : *père*,<sup>2</sup> *setam* : *soie*, germ. *hatian* : *häär*, *witan* : *guier*. A szó végére kerülő intervokális *t*, *d*, *t* alakban a XI—XII. századig kitart: *natum* : *ne(t)*, *fidem* : *fei(t)*.

A synkope folytán szótagzáróvá vált *t*, *d* úgy viselkedik, mint eredetileg szótagzáró *t*, *d* (l. C alatt).

Szótagközi *t'* (<*ti*) hangsúly előtt *d'z'*-vé, hangsúly után *t's'*-vé lesz, majd e hangok depalatalizálódnak, s ekkor a *d'z'* egy *i*-t fejleszt ki maga előtt, míg a *t's'*-ből a palatális elem nyomtalanul eltűnik. Végül mind a ketten elvesztik exploziva elemüket, s az eredmény hangsúly előtt *iz*, hangsúly után *s* (de *iz*-re is van példa). Hogy ez az *s* zöngétlen, holott az öszszes szótagközietek zöngések, annak az a magyarázata, hogy hangsúly után a *t'i* megnyúlt, *t't'i*-vé lett. E kérdés különben igen bonyolult, s más magyarázatot is szoktak adni. Pl. *pigritia* : *paresse*, *platea* : *place*, de *rationem* : *raison*, germ. \**satian* : *saisir*, sőt *palatium* : *palais*, *pretium* : \**prieis* : *prix*.

A két utolsó példából látható, hogy az *iz* szó végére kerülven a *z* s-en keresztül leesik.

<sup>1</sup> Néha, ismeretlen okból a *ð*-fokból az eredmény *f*: *modum* : *muef*, *fe(u)dum* : *fief*.

<sup>2</sup> A *t*, *d* (valamint a többi mássalhangzó) *r* előtt úgy viselkedik, mint magánhangzó előtt.

Szótagközi *d'* *i*-vé lesz minden helyzetben: *radium* : *rai*, *medianum* : *meïen* : *moyen*, *modiolum* : *moyeu*.

C. Szóvégi *t* magánhangzó után a XI—XII. sz.-ban leesik, valószínűleg *ð*-n keresztül; *ornat* : *orne*, *amavit* : *ama*, stb., mássalhangzó után a *t* tovább tart, s csak a XIII. sz.-ban pusztul el. Magánhangzó kiesés folytán *n* elé kerülő *t* s-t ad: *platanum* : *plasne*, *retinum* : *resne*. Az eredeti vagy másodlagos szótagzáró *d*, *t* egyéb mássalhangzók előtt elpusztul (az *l*-lél talán *ll*-lé asszimilálódik): *rad(i)cinam* : *racine*; *advenire* : *avenir*; *judicare* : *jugier*; *mod(u)lum* : *molle* > *moule*, *spat(u)lam* : *espalle* > *épaule*. Szóvégi *s* elé kerülő *t*, *d* az *s*-szel *ts*-vé (írva *z*) olvad: \**venutus* : *venuz*, *gratus* : *gréz*, *pedes* : *piez* stb.

Az *sn* csogortból az *s* (=z), mint az eredeti szótagzáró *s*, *z* > *h*-n keresztül eltűnik (a XII. sz.-ban): *rêne*, a szóvégi *z* a XII—XIII. sz.-ban *s*-szé egyszerűsödik, majd a többi *s*-szel együtt elpusztul.

#### 49. §. Kl. lat. **c, g, q.**

A. Szótagkezdő kl. l. **c** (*k*) a vulgárisban megmarad *k*-nak *o*, *u*, *a*, valamint mássalhangzó előtt, ellenben palatalizálódik *e*, *i* előtt (*k'*), s hiátus *e*, *i*-vel *k'*-vá olvad, mely valószínűleg jókor *t'* fokig halad. A *g*, *a*, *o*, *u* előtt változatlan, *e*, *i* előtt *g'*-t ad.

A *k* (kl. *c-a*, *-o*, *-u*), az *o*, *u* s mássalhangzó előtt máig megmarad: *cor* : *coeur*, *culum* : *cul*, *cruce*m : *croix*, *clavem* : *clef*, *porcum* : *porc* stb.

A szó végére kerülő *c* a továbbfejlődésben elpusztul, bár az írás rendesen megtartja: *juncum* : *jonc*, *porcum* : *porc*.

Az *e* *i* előtt a *c* > *k* (kl. *c-e*, *i*) palatizálódik s a *k'(e)*, *k'(i)*, *t'(e)*, *t'(i)*-n át *ts(e)*, *ts(i)* lesz az V. sz.-ban, valószínűleg a *t'i*-ből lett *t's'*-vel párhuzamosan, mellyel *t'* fokon találkozott. Pl. *caelum* : *ciel*,



*ceram* : *cire*, *mercedem* : *mercit*, *dulcem* : *douz* stb. Megelőző *s* előtti *i* fejlődik: *crescentem* : *creissant*. Ha synkope folytán *ce > t' r* elé kerül *t' > t* alakban megmarad: *carcerem* : *chartre*, *pascere* : *paistre*.

A (*k'*)*k'i* (kl. l. *c* + hiatus *i*, *e*) szintén *k' > t'*-n át *ts*-ben állapodik meg, ugyanabban az időben, mint az imént említett *k'(e)*, bár ezen változás kezdete mélyebbre nyúlik vissza, mint a *k'e*. — Minthogy a szótagközi *k'i* az összeolvadás folytán megnyúlik: *k'k'*, úgy viselkedik, mint a szótagkezdő *k'i*, vagyis *ts*-t eredményez: *facia* : *face*, *glacia* : *glace*, *aciarium* : *acier*, *minacia* : *manatce*, \**calceam* : *chauce*.

Ez a *ts* a középkorban exploziva elemét elveszti, azaz *s* lesz. A szó végén az *s* letompul: *doux* stb.

Végül *a* előtt a *k* (kl. l. *c-a*) jóval később, mint az elsorolt *k' > ts* változások (talán a VIII. sz. tájékan), valószínűleg szintén *k' > t'* átmenetek után *tš* lesz; így viselkedik a germán *k* is, még pedig nem csak *a*, hanem *e* és *i* előtt is. Pl. *caballum* : *cheval*, *causam* : *chose*, *carum* : *chier*, *mercatum* : *marchié*, *peccatum* : *pechié*, *vaccam* : *vache*, *coll(o)cat* : *couche*, germ. \**hanka* : *hanche* és \**skina* : *eschine* stb.

Ez a *tš* a középkorban, mint a többi affrikáta, leegyszerűsödik *š*-sé.

A *q* (*k*) a kl. latinban *u*-val kapcsolatban fordul csak elő, a vulgáris latinban azonban szó elején az *u* leesik s így a *qu* csoport *q*-ra redukálódik; ez a *q* már a vulg. latinban hasontalanulás útján sokszor *c*-vé lesz, s mint ilyen fejlődik tovább; a többi szóban később (a *ca > k'a* változás után) az eredmény *k* : *cinque* (< *quinque*) : *cinq*; \**cercedula* (< *querquedulam*): *sarcelle*; *de qui* : *qui*, *quare* : *car* (talán tudós az *a* miatt); *quadratum* : *caré* etc.

További változás nincs.

A szótagkezdő *g* *o*, *u* és mássalhangzó előtt (kl. l. *g-o*, *-u*, *-cons.*) változatlan, ép így a germ. *g* is. Pl. *gustum* : *gost*, *gratum* : *gré*, *glandem* : *gland*, germ. *grisi* : *gris*. Magánhangzó kiesés folytán a szó végére kerülő *g* *k*-vá gyengül: *longum* : *lonc*, *largum* : *larc*, *burgum* : *borc*.

Ez a *k* (részint analógiás hatások révén) eltűnik: *long*, *bourg*; *large*.

A szótagkezdő kl. *g* *e*, *i* előtt már a francia előtti időben *g'*, esetleg *d'*-vé haladt előre, a praeliteráris korban mindenesetre az eredmény egybeesik azzal, melyet a *d' < di* (48. §.) és *d' < i* (53. §.) nyujtanak hasonló helyzetben, vagyis a kl. *ge gi* (*g'e*, *g'i* és *d'e*, *d'i*-n át) *džé*, *dži*-t eredményez, így *generum* : *gendre*, \**genuc(u)lum* : *genoil*, *argentum* : *argent*, \**gincivam* : *gencive*.

Ez a *dž* a többi affrikátával egyformán fejlődik tovább *ž*-vé.

Végül *a* előtt a szótagkezdő *g* ugyancsak *dž*-t ad, azzal a különbséggel, hogy *e* változás későbbi, mint az említett *g > g' > d' > dž e*, *i* előtt, s valószínűleg párhuzamos a *ca > cha* változással; a germán *g* is részt vesz benne. Pl. *gaudere* : *joir*, *gambam* : *jambe*, *virgam* : *verge*, *largam* : *large*, germ. *gardin* : *jardin*.

E *dž* fejlődése azonos a többiével.

A megelőző *n*-el a *g* (*e*, *i*, *a* előtt) a *d'* fokon *n*-nyé egyesül, mely maga előtt *i*-t fejleszt ki: *jungam* : *joigne*; *plangebam* : *plaigneie* [a *gi* azonban *> dž* : *spongiam* : *éponge*]; ha azonban a magánhangzó kiesése folytán a *d' < g* mássalhangzó elé kerül, megmarad *d'*-nek, majd palatalis elemét veszve *d* lesz: *jungere* : *joindre*; *pingere* : *peindre*.

Az *n* és a *d* megmaradnak, az *i* a megelőző magánhangzóval együtt fejlődik.

B. A szótagközi kl. *c* már a vulg. latinban *k'*, majd *t'* lesz *e*, *i* előtt, míg *a*, *o*, *u* előtt megmarad *k*. Mind a *t'* (*c-e*, *-i*), mind a *k* (*c-a*, *-o*, *-u*) igen jókor, a többi szótagközi exploziva zöngésedésével egy időben *d'*, ill. *g* lesz. [A *k'i* (kl. l. hiatus *i*, *e*) megnyúlván *k'k'*-vé, a szótagkezdők módjára viselkedik s azért azokkal együtt tárgyaltuk.] A szekunder *d'* > *d'z* palatális elemét kiváltva maga elé veti, s az eredmény *iz* (*irva is*). Ez az *i* a megelőző magánhangzóval diftongussá olvad össze, ill. az *i*-vel elvegyül, pl. *racemum* : *raisin*, \**vecinum* : *veisin*, *placet* : *plaist*, *licere* : *leisir*, *acinum* : *aisne*, *gracilem* : *graisle*.<sup>1</sup>

Ez az eredmény megmarad, azzal a megszorítással, hogy az *i*-vel képződött diftongusok szabályosan továbbfejlődnek. Ha a hangsúlytalan magánhangzók kiesése folytán az *iz* szótagzáró helyzetbe kerül, akkor a XII. sz.-ban a *z* *z̄* > *h*-n fokokon át, a zöngétlen előtti *s* a XIII. sz.-ban *s̄* > *h*-n keresztül kipusztul, tehát ma *aïne*, *grêle*, *plait*, hol a *circonflexe* az egykori *s*-ről tanuskodik.

A szekunder *g* (kl. l. *c a, o, u* előtt) a környező hangokhoz asszimilálódik, részben frikativán keresztül kipusztul. Ha a környező magánhangzók egyike veláris, a *g* nyomtalanul eltűnik, ha azonban mind a megelőző, mind a követő magánhangzó palatális, az eredmény *j* lesz. Megjegyzendő, hogy az *a* palatálisnak számít. Pl. *iocant* : *jueent*, *locare* : *loer*, *carrucam* : *charrue*, *locum* : *lieu* stb., ellenben *theca* : *taie*, *ne-care* : *neiier*, *pacare* : *paiier*, *secat* : *sie* stb.

Ez a másodlagos *j*, mint láttuk, a környező hangokkal diftongusokat alkot, s e diftongusok szabályosan fejlődnek.

<sup>1</sup> Nagyon régi synkope folytán szótagzáróvá váló *c* (*-e*, *-i*) *i*-t ad: \**placitare* > *plag'dare* : *plaidier*, \**vocitare* : *vog'dare* : *voiidier*.

Hangsúlytalan magánhangzók kiesése folytán gyakran előfordul, hogy másodlagos *g* (kl. *c a, o, u* előtt) még mielőtt a környező hangok hatása alatt fölolvadhatna, szótagkezdővé lesz *s* mint ilyen fejlődik tovább. Ebben az esetben a szekunder *g* (kl. *c*) *a* előtt *dž*-vé palatizálódik, úgy, mint a primer *g* (kl. szótagkezdő *g*) hasonló helyzetben. Pl. *manducare* : *mangier*, *carricare* : *chargier*, *berbicularium* : *bergier*, \**filicarium* : *fougiere* etc.

(Megjegyzendő, hogy proparoxytonban *-icum*, *-icam*-nál az eredmény egész más. *-icum*-nál a *c* kiesik, vagy hasonul még az utolsóelőtti hangsúlytalan leesése előtt, úgy, hogy amikor a *carricare* még semmi lényeges változást nem szenvedett, az *-icum* szóvég már *-iu*-vá lett. Ezzel szemben az *-ica* végződésben a synkope a szótagközi *c > g* változás és így a *carricare* hangsúlyközi *i*-jének synkopeje előtt végbe megy, vagyis abban az időben, midőn *-icum* *-iu*-t mutat fel, ellenben *carricare* változatlan, *cons+ica* *cons+ca*-vá lett. A párhuzam *carricare*, *-aticum* és *mánica* között a következő:

<i>carricare</i>	<i>aticum</i>	<i>manica</i>
<i>carricare</i>	<i>-atiu</i>	<i>manica</i>
<i>carricare</i>	<i>-atiu</i>	<i>manca</i>
<i>carrigare</i>	<i>-adiu</i>	<i>manca</i>
<i>k'arg'ar</i>	<i>-ad'd'u</i>	<i>manka</i>
<i>chargier</i>	<i>-age</i>	<i>manche</i> )

Ha ugyanez a *g* (kl. *c*) magánhangzókiesés folytán szótagzáróvá (vagy szótagkezdővé, de nem *a* előtt) lesz, megmarad *g*-nek: *secalem* : *seigle*, *verecundiam* : *vergogne*.

A szótagközi kl. *g* megmarad a vulg. latinban *a, o, u* előtt, ellenben *g'*-n át *d'*-vé hatol előre *e* vagy *i* előtt.

Ez a *d'* (kl. *l. g e, i* előtt) igen jókor *i*-vé lesz, mely a környező magánhangzókkal diftongussá egyesül, ha pedig a főhangsúlyt közvetlenül megelőzi, ettől elnyomva eltűnik. Pl. *exagium : essai, regem : rei, digitum : deit, plantaginem : plantain, de sigillum : seel, reginam : reïne, sagittam : saete.*

Az *i*-s diftongusok normálisan fejlődnek.

A szótagközi eredeti *g* (kl. *g, a, o, u* előtt) a környező magánhangzókhoz hasonulva föloldódik; ha mindkét környező hang palatális, az eredmény *i*, ha az egyik veláris, a *g**u*-vá változik, mely *u*-val s követő *o*-val egybeolvad, egyébként azonban visszafejlődik *v*-vé. Pl. *plagam : plaie, legalem : leiieil, castigat : chastie, negat : nie, germ. haga : haie, de rugam : rue, agostum : aoust, dogam : douve, rogare : rover.*

Az *i* a keletkezett diftongusok keretében fejlődik tovább, *v* változatlan.

C. A szótagvégző *c* már a gallorománban  $\chi$ , esetleg  $\chi'$ -vé lágyul, mely kb. a IX. sz.-ban, esetleg jóval előbb *i*-t ad, ez a hang a követő mássalhangzót is palatalizálja. Az *i* további sorsa a környező hangoktól függ, az *l'* magába szívja, míg a többi mássalhangzó előtt megmarad; megelőző *i*-vel egybeolvad, a többi magánhangzóval kettőshangzóban egyesül. Pl. *\*soliclum : soleil, dixi : dis, factum : fait, lectum : lit, lacrimam : lairme, punctum : point* stb. Megjegyzendő, hogy a szókezdő *ex*- már a vulgáris latinban többnyire *ess*-szé redukálódott: *exagium : essai, de mégis exit : ist.*

A szóvégi *c* részint leesik, részint megmarad, anélkül, hogy e különböző fejlődést megtudnók magyarázni: *sic : si, ecce + hoc : ço, hoc : o; de pro hoc : poruec, ab hoc v. apud hoc : avuec.*

A klassz. lat. *qu* csoportból a *q* részint nyomtalanul, részint *i*-vé válva eltűnik: *aquam* : *eaue*, *ewē*; *aequat* : *iwe*; *sequere* : *sivre*.

Szótagvégző *g* már a latinban *u*-vá lett *m* előtt, s mint ilyen fejlődik tovább; egyéb helyzetben ( $\gamma > \gamma'$ -n keresztül) *i* lesz, mely hang a követő mássalhangzót jésítve, olyan fejlődést mutat, mint az  $i < c$  megfelelő helyzetben, tehát *frig(i)dum* : *freid*, *agnellum* : *aignel*, *coag(u)lat* : *caille*, *dignare* : *deigner* stb.

#### 50. §. Klassz. lat. *f*, *v*.

Mind a kl. *f* (*ph*), mind a kl. *v* a vulgárlatinban általában minden helyzetben változatlan marad, azzal a megszorítással, hogy *r* után a szótagkezdő *v* *b*-vé lesz, *vervecem* : *brebis*. (Vulg. lat.  $v = w$ , innen ismét  $> v$ ).

A. A szótagkezdő lat. *f* a franciában változatlan: *feminam* : *femme*, *filum* : *fil*, *frenum* : *frein* etc. \**orphaninum* : *orfelin*. Másodlagosan a szó végére kerülve, úgy látszik az *f* leesik: *gomphum* : *gon*.

Általában változatlan a szótagkezdő *v* is: *vinum* : *vin*, *veracem* : *vrai*, *salvam* : *sauve* stb. Synkope folytán *l* és *r* közé kerülő *v* leesik, s helyébe *d* jön: *pulverem* : *poldre*, *solvere* : *soldre*.

Ha szótagkezdő *v*-t *i* követi (hiatus *i*, *e*), a *v* a keletkező  $i > d' > d\check{z}$ -be beleolvad. Tehát *servientem* : *sergeant*, *alveum* : *auge*, *salviam* : *sauge* stb.

Tovább fejlődése azonos a többi *d\check{z}*-jével.

Szótagkezdő *v* a szó végére kerülve *f*-fé lesz: *salvum* : *sauſ*.

B. Szótagközi *f* a latin nyelvben voltaképen nem fordul elő. Néhány idegen szóban s másodlagos fejlődésben az eredmény *v* lesz: \**extufare* : *etuver*, *male + fatiu* : *mauvais*, de viszont \**refusare* : *rëuser > ruser*.

A szótagközi *v* rendszeren változatlan, de beleolvad a környező hangsúlyos *u*-ba s a követő hangsúlyos *o*-ba: *lavare : laver, novellum : novel; vivam : vive, de pavonem : paon, pavorem : peour, uvam : ue.* Szóvégi hangsúlytalan *u* előtt az intervokális *v* szintén kiesik: *Andecavum : Anjou, clavum : clou.*

A szó végére kerülve a szótagközi *v* *f*-fé gyöngül: *bovem : buef, clavem : clef.* A synkope folytán mássalhangzó elé kerülő *v* kiesik (néha még a latinban *u*-vá lesz: *avica : auca*): *claves : cles, boves : bues.*

A követő *i* > *d'* > *dž*-vel (hiatus *e, i*) a szótagközi *v* egybeolvad *dž*-vé, épúgy mint a szótagkezdő: *\*levi-arium : legier.*

A *v* máig megmarad, a szóvégi *f* néha leesik (talán az analógia is segített) épúgy a *dž* úgy fejlődik, mint a többi *dž : ž* (XIII. sz.).

51. §. A kl. l. *u* (*u* a *qu*-ben és másodlagosan a hiatus *u*) a szótagkezdő csoportban, mint láttuk (49. §.) kiesik: *cinque : cinq* stb.; mint tiszta szótagkezdő *u* *w*-vé lesz, mely megmaradó mássalhangzó után mindig *v*, a *q* kiesése folytán szótagközivé válva hol *v*, hol ismét *u* eredményt ad; az *u* a megelőző magánhangzóval diftongussá egyesül: *annuale : anvel; januarium : janvier; vidua : veve; \*sequit : siut > suit, equam : iwe > ive; aquam : ewe > eaue* vagy *eve.*

A *v* megmarad, az *u*-nak a továbbfejlődése a magánhangzók történetéhez tartozik (a ritka *iu* mindig *ui*-vé lesz).

A germ. szókezdő *w* *gu*-t ad: *wardon : guarder, \*werpian : guerpier*, a *gu* néhány latin szóban is jelentkezik: *viscum : gui* stb. A *gu* idővel *g*-vé redukálódik.

52. §. Kl. l. s. A.) A szótagképző kl. *s* a vulg. lat.-ban változatlan s ilyen az ó-francián át napjainkig. (Megjegyzendő, hogy a szótagkezdő *s*+*cons.* csoport protetikus *ř*-t fejleszt ki maga előtt még a közlatinban, s ezáltal az *s* szótagzáróvá válik, az *ns* csoport pedig még a latinban *s*-szé redukálódik, s így

ez az *s* a szótagköziekhez tartozik). Pl. *sigillum* : *seel*, *salvum* : *sauf*, *surdam* : *sourde*, \**sarcofus* (*sarcophagus*) : *sarkeus*, *capsam* : *chasse*, *byrsam* : *bourse*, *coxam* : *cuisse*, *salsam* : *sauce*; ide tartozik a hosszú *ss* is: *crassum* : *gras*, *missam* : *messe*.

A fejlődés folyamán a szótagkezdő *s* szótagzáróvá vagy szóvégivé válhatik, s ekkor ez utóbbiak sorsát követi: *sparsus* : *espars* > *épars*.

B. A szótagközi kl. *s* a vulg. lat.-ban általában változatlan, csupán *i* előtt vesz fel palatális elemet, ill. az *i*-t magába olvasztja (*s'*). A szótagközi *s*, *s'* igen korán zöngéssé válik: *z* vagy *z'* (épigy germ. intervokális *s*), majd a *z'* maga előtt *i*-t fejleszt ki: *causam* : *chose*, *pe(n)sare* : *peser*, \**falisa* : *falaise*, *hosa* : ófr. *huese*, *basiare* : *baisier*, \**pertusiare* : *pertuisier*, \**cereseam* : *cerise*, *nausea* : *noise*.

A hosszú *ss* itt is úgy fejlődik, mint a szótag kezdetén.

A továbbfejlődésben a *z* és *s* (írva mindkettő *s*) változatlan, *z'* palatális elemét elveszti, az *i* a megelőző magánhangzóval fejlődik: *baiser*, *cerise*.

Gyakran megesik, hogy a magánhangzó kiesés folytán szótagközi *z* < *s* szótagzáróvá lesz, és mint ilyen fejlődik. A szóvégivé vált zöngés *z* < *s* ismét elveszti azonban zöngéjét: *clausum* : *clos*, *risum* : *ris*. Megemlítendő, hogy szótagzáróvá váló *z* és követő *r* között *d* átmeneti hang fejlődik: *lazarum* : *lasdre*, *co(n)s(ue)re* : *cosdre*; a szótagzáróvá váló zöngétlen *s* < *ss* és a követő *r* között pedig *t* átmeneti hang jelentkezik: *ess(e)re* : *estre*, *antecess(o)r* : *ancestre*.

C. Mind az eredeti, mind a másodlagos szótagzáró és szóvégi *s* (vagy *z* < *s*) a francia középkor első részében megmarad, de azzal a módosulással, hogy zöngés mássalhangzó előtt zöngés (*z*), zöngétlen előtt



zöngétlen (s); épígy minden szó végére kerülő  $z < s$  ismét zöngétlenné válik; így *i(n)sulam*: *isle*, *baptis-mum*: *batesme*, \**misculare*: *mesler*, *costam*: *coste*, *praestare*: *prester*, *masticat*: *masche*, *(i)ste(l)lam*: *esteile*, germ. *wespa*: *guespe*; *amas*: *aines*, *bellos*: *beaus*, *clausum*: *clos* stb. A szóvégi s a magánhangzó kiesés folytán közvetlenül eléje kerülő *t*, *d*, (cons +) *n* (s néha *l'*) hanggal *ts*-vé egyesül, *l'* és (voc +) *n* az *s*-t *ts*-vé asszimilálja (írva: *z*): *fructus*: *fruiz*, *nudus*: *nuz*, *diurnos*: *jorz*, *filius*: *fiz*, \**genuclus*: *genouz*, *anus*: *anz*.

Ha azonban az *s*-re *k'*, vagy *t'* (lk. I. *ce*, *ci*, *ti*) következik, az eredmény intervokális *is's'*: *crescen-tem*: *creissant*, *vascellum*: *vaissel*, *angustiam*: *angoisse*.

A *z* (írva *s*) a XII. században, az *s* a XIII. században (utóbbi  $s > h$ -n keresztül) letompul, s helyüket újabb időben az írásban többnyire az *accent ciconflexe* foglalja el; *mêler*, *prê-ter* stb., gyér kivételeket nem tekintve. Az *ss* megrövidül *s* palatális elemét elveszti, a kifejlesztett *j* a diftongusban él tovább: *croissant* stb. A szóvégi *ts* (írva *z*) a XII—XIII. sz.-ban *s* lesz, s ez a többi szóvégi *s*-szel együtt a XIV. sz.-ban már nem hangzik.

53. §. kl. j. A.) A szókezdő *j* a népi latinban valószínűleg *d'*-féle hanggá fejlődik. Ez a *d'* az ófranciában *dž*-t ad (miután a követő *a* *e*-re módosult): *januarium*: *jenvier*, *jacere*: *gesir*, *jactare*: *jeter* stb.

Ennek a *dž*-nek a továbbfejlődése olyan, mint a többié: *ž*.

B. Szótagközi helyzetben a *j* hangsúly előtt kiesik, a hangsúly után, mint *j* a megelőző magánhangzóval diftongussá vegyül: *maiolem*: *maour*, *peiolem*: *peour*, de *troiam*: *truie*, *raiam*: *raie*, \**ploiam*: *pluie*. Ha magánhangzókiesés folytán szótagzáró helyzetbe kerül, az eredmény szintén *j*: *maior*: *maire*, *peior*: \**pieire* > *pire*.

Az *i* továbbfejlődésére vonatkozólag l. a magánhangzókat.

54. §. A. A kl. l. *h* már Kr. sz.-táján néma volt, a germán jövevényszavak azonban újból meghonosítják a *h* hangot a franciában a szó elején: *hapia* : *hache*, \**hanka* : *hanche*, *helm* : *heaume*, *halsberg* : *hausberc* stb. A *h*+*cons* szókezdetnél a régebbi jövevény szavakban a *h* *f*-fé változott: *Hluthberth* : *flobert* stb. Később átmeneti hang fejlődik ki a *h* és a mássalhangzó között: \**hringa* : *harangue*. Úgy látszik, a francia nyelv ismeretlen okokból néhány latin szó előtt is kifejlesztett *h*-t: *altum* : *haut* (talán a germ. *haüh*-hatása), *ericionem* : *hérisson*, *hirp(i)cem* : *herse* stb.

Ez a *h* a XV—XVII. sz.-ban teljesen eltűnik a nyelvterület nagyobb részén.

B. Szótagzáró helyzetben a germ. *h* úgy fejlődik, mint a latin *c*, azaz *i*-t ad: *wahtan* : *guaitier*.

55. §. Kl. l. *m*, *n*. A szókezdő kl. l. *m*, *n*<sup>1</sup> a vulg. lat.-ban *s* általában az ófranciában sem szenved változást: *manus* : *main*, *nomen* : *nom*, *arma* : *arme*, *viburna* : *viorne*; *m* után azonban az *n* beleolvad a megelőző *m*-be: *intaminare* : *entamer*; *feminam* : *feme*, *carminare* : *charmer* stb.

Ha a szótagkezdő *n*+*i* (<hiatus *i*, *e*) előtt *m* van, a *ni* *dž*-t eredményez: *somnium* : *songe*, *calumniam* : *chalonge*.

Megelőző *i* (<*g*)-vel a szótagkezdő *n* *in*'-t ad, kivéve *o*, *u* előtt: *pugnam* : *poigne*, *dignare* : *deignier*, *plantaginem* : *plantain*.

Magánhangzó kiesés folytán a szótagkezdő *n*, *m* szóvégi *s* elé kerülve kiesik, az *n* azonban az *s*-t *ts*-vé (írva *z*) változtatja: *verm(i)s* : *vers*, *diurn(o)s* : *zor*.

A szótagkezdő *m*, *n* máig megmarad, kivéve ha mássalhangzó után szó végére kerül, ilyenkor teljesen elpusztul: *caro* :

<sup>1</sup> Az *η* fejlődése azonos az *n*-nével, ezért nem különböztetjük meg.

*charn* > *chair*, *vermem* : *verm* > *ver*. A *dž* fejlődése olyan, mint a többié; az *n* megmarad, kivéve szó végén, itt eltűnik a megelőző magánhangzót nazalizálva; a *ts* előbb *s*-szé lesz, majd kiesik a XIV. sz. elején.

B. A szótagközi *m* (*mm*), *n* (*nn*) általában megmarad és a megelőző magánhangzót nazalizálja, sőt *n* a és *e* után maga előtt *i*-t fejleszt: *bonam* : *bone*, *mammillam* : *mamele*, *feminam* : *feme*, *sonare* : *soner*, *venam* : *veine*, *planam* : *plaine* stb. A szótagközi *n* hiatus *i*, *e*-vel összeolvad *n'*-nyé: *Campaniam* : *Champagne*; a szótagközi *m* hasonló helyzetben *ndž*-t ad: *simium* : *singe*, *vendimiam* : *vendange*.<sup>1</sup>

Synkope folytán szótagzáróvá vált *n* úgy viselkedik általában, mint az eredeti szótagzáró, ha azonban követő *r*-rel érintkezik, kettőjük között *d* átmeneti hang fejlődik ki: *ponere* : *pondre*, *cinere* : *cendre* stb. Eredeti vagy másodlagosan szótagzáró *m* követő *t*, *d*, *t'*, *d'* előtt *n*-né változik, s mint ilyen fejlődik tovább: *pumicem* : *ponce*, *semitam* : *sente*, *somnium* : *songe*; *m* és követő *r*, *l* között *b* átmeneti hang fejlődik: *cumulare* : *combler*, *numerus* : *nombre* etc.

A továbbfejlődés folyamán az *m*, *n* rendszeren megmarad, a megelőző magánhangzó pedig denazalizálódik. Ha azonban az *m*, *n* szó vagy szótag végére kerül, a megelőző vokális nazalizációja marad meg, s az *n* *m* tompul le: *vinum* : *vin*, *plenum* : *plein*, *nomen* : *nom*, *bonitatem* : *bonté*. Az *n* mai napig megmarad, a *dž* úgy fejlődik, mint a többi *dž*. A keletkezett *d*, *b* máig megmarad.

C. A szóvégi *m*, *n* még a latinban kipusztult, kivéve az egytagúakat: *nomen* > *nome*, *manum* : *manu*, *de rem* (v. ö. *rien*). A szótagzáró *n* *s* előtt még a latinban elpusztul *pensare* > *pesare* (v. ö. *peser*),

<sup>1</sup> Sok szóban, melyeket alig lehet tudós átvételeknek tekinteni, az *i* (<hiatus *i*, *e*) nem olvad össze az *n*-nel, hanem (talán *j* > *d'*-n át) *dž*-vé lesz, így: *graneam* : *grange*, *laneam* : *lange*, *teneam* : *tiengne* (de *tiengne* is).

egyébb helyzetben általában megmarad az ófranciában is (nem tekintve néhány szórványos esetet, mint *animalia* : *armaille* v. *aumaille*), de a megelőző magánhangzót nazalizálja: *-antem* : *ant*, *intus* : *enz*, *pontem* : *pont*, *mentire* : *mentir* stb. — Az *nc*, *ng* igen jókor *in'*-t ad: *jungam* : *joigne*. Ugyancsak *n'* az eredmény *n+di* esetén: *verecundia* : *vergogne*, míg *m+* *cons+i* *ndž*-t ad: *somnium* : *songe*.

Az *m*, *n* hamarosan kipunytul, de a megelőző magánhangzó megtartja nazális elemét. Az *n*-nél ellenkezőleg a magánhangzó vesztí el a nazális elemet, az *n* pedig megmarad magánhangzó előtt mint *n*, de a palatalis elem mindkét esetben a megelőző hangot is befolyásolja. A *dž* fejlődése azonos a többi *dž*-jével.

56. §. Kl. I. I. A.) A szótagkezdő *l* általában megmarad: *linguam* : *langue*, *lactucam* : *laitue*, *vitlam* : *ville*, *Cer(e)liacum* : *Cerlier*. A *cl*, *gl*, *il* csoport magánhangzó után igen jókor *l'*-t ad: *\*soliclum* : *soleil*, *mac(u)lam* : *maille*, *veclum (vetulum)* : *vieil*, *vig(i)lat*, *veille*, *coag(u)lat* : *caille*, *bai(u)lare* : *baillier*, de *coperculum* : *couvercle*, *\*misculare* : *\*mescler* > *mesler* stb.

A továbbfejlődésre vonatkozólag csak az jegyzendő meg, hogy az *l'* a XVIII.—XIX. sz.-ban *j*-vé lesz.

B. A szótagközi *l* szintén változatlan marad, csupán hiat. *i*, *e*-vel olvad össze *l'*-lyé : *valere* : *valoir*, *talem* : *tel*, *caveolam* (savant) : *jaiole*, germ. *\*alisna* : *alène*, *animalia* : *aumaille*, *filiam* : *fille*, *meliozem* : *meillour*. Mássalhangzó elé kerülve az *l'* vagy vokalizálódik, vagy kipunytul: *filius* : *fiz*, *oculus* : *\*ueuz* > *yeux*.

Az *l* máig megmarad, az *l'* a közelmultban *j*-vé lett.

C. Szótagzáró, vagy szótagzáróvá vált (de nem szóvégi) *l* a XII. században *u*-vá vokalizálódik s

ez az *u* a megelőző magánhangzóval különféle kettős és hármas hangot alkot (l. magánhangzók): *bellos* : *beaus*, *talis* : *tieus*, *salsam* : *sauce*, *Bellovacensis* : *Beauvoisis*, *capillos* : *cheveus* etc. A szóvégi *l* azonban változatlan: *caballum* : *cheval*, etc.

Az *l > u* további fejlődése a magánhangzók története körébe tartozik.

57. §. Az *r*-re vonatkozólag megjegyzendő, hogy a XIII—XVII. sz. között dentalis ejtésüből uvuláris ejtésüvé lesz, valószínűleg eleinte csak szótagzáró helyzetben. A *cr*, *gr*, *ri* csoportok átmenetileg *r'* hangot teremtenek, mely palatalis elemét hamarosan elveszti, azaz maga elé veti az *i*-t: *lacrimam* : *lairme* > *lerme* > *larme*; *paria* : *paire*; \**cupreum* : *cuivre*, *repatriare* : *repairier*.

A középkor második felében az *r*-rel összefüggésben több szórványos változás megy végbe. A XIII. sz.-ban a szótagzáró *r* megrendül, *s* közel áll a kieséshez; ez a jelenség az *r* velarizációjával van kapcsolatban. Az uvulárisrá váló *r* pozíciója a XIV—XV. sz.-ban újból megerősödik, de a szó végén *e*, *ie* után (kivéve az egytagúakat és *hiver*-t), sőt szórványosan az *ö*, *i* után is kiesik, bár az írás mai napig fenntartja, így *aimer*, *chasser* stb., *serrurier* stb., sőt a XV. sz.-ban sokszor *servi* *servir* helyett stb. A XV. sz.-ban szórványosan *ir* *ier*-re és *er* *ar*-ra változik, *virge* > *vierge*, *lerme* > *larme*; ugyancsak a XV. sz.-ban az intervokális *r* *z*-vel váltakozik (déli dialektus hatására), így *Pazis*, viszont *courine*, ezek az ingadozások azonban alig hagynak nyomot: *chaise* < *chaire* (*cáthedram*), *bésicle* < *béricle*, *nasiller* < *nariller*.

58. §. Meg kell még külön emlékeznünk az egyébként fontos *mássalhangzó csoportokról*, melyekkel eddig csak elvétve találkoztunk.

A. A szó elején a csoportok túlnyomó része (közük néhány másodlagos) változatlan marad a mai napig: *planam* : *plaine*, *primarium* : *premier*, g. \**blād* : *blé*, *brevem* : *brief*, *tremulare* : *trembler*, *d(i)rectum* :

*droit, credere : croire, clavem : clef, grandem : grand, glandem : gland, frangere : fraindre, florem : fleur* stb. Van ugyan egy pár szórványos eltérés, melyek többnyire megmagyarázhatatlanok (pl. *flebilem : faible, crassum : gras, glirem : loir* stb.).

A változást szenvedett szókezdő csoportokat már láttuk: *s+cons > is+cons. : es+cons.* (52. §.): *stringere : estreindre > étreindre; qu > q* (49. §.): *quadratum : carré; germ. h+cons. : f+cons. vagy ha+cons.* (54. §.): *Hluthbert : Flobert, \*hringa : harangue.*

B. Két magánhangzó között mind az eredeti, mind a régi synkope által keletkezett hármas csoportokban az utolsó mássalhangzó (többnyire szótagkezdő lévén) a legerősebb helyzetben van, s változatlan marad, legtöbbit a második szenved. Ilyen helyzetben *p, b, t, d, v, m, n* csaknem mindig, *c, g* többnyire kiesik; az első mássalhangzó ilyenkor, legalább a francia középkor első részében megmarad, s úgy viselkedik, mint a megfelelő szótagzárók: *hospitem : oste > hôte, herpicem : herse, computare : conter, galbinum : jalne > jaune, septimana : sepmaine > semaine, estimare : esmer, excorticare : escorchier > écorcher, servus : sers, absolvet : (ab)solt > (ab)soud, vermes : vers, infirmitatem : enferté, carnes : chars, carminem : charme, \*misculare : mesler > mêler, margilam : marle > marne, sanctum : saint, \*longitanum : lointain* stb. — Ellenben *nds > nts* (írva *nz*) és *sts > ts* (írva *z*): *grandes : granz, hostis : oz; továbbá az ncl, ngl, rcl* csoportok érintetlenek maradnak: *avunculum : oncle, singulare : sangler* (majd képző helyettesítésével *sangler*), *circulum : cercle* stb.

Ha azonban a csoport utolsó mássalhangzója *r* (mely mint ismételten láttuk, ilyenféle helyzetben nem úgy hat a megelőző hangokra, mint a többi mássalhangzó), a csoport második tagja veszi át a szó-

tagkezdő szerepét, s így megmarad, míg az első tag úgy viselkedik, mint általában a szótagzárók: *arbor* : *arbre*, *umbram* : *ombre*; *alterum* : *altre* > *autre*; *pastor* : *pastre* > *pâtre*; \**pectorinam* : *peitrine*, *vendere* : *vendre* stb. — Mégis, mint láttuk *ng'r* > *in'd'r*, *s'k'r* > (*i*) *s't'r* (49. §.), sőt *lvr* > *lr* > *ldr* (50. §.) változások szabályosan fordulnak elő: *frangere* : *fraindre*, *pas-cere* : *paistre* > *paître*, *pulverem* : *poldre* > *poudre*.

Ha a csoport első tagja *c*, *g*, akkor ez az első tag tűnik el. A *kst* (*xt*) és *ksp* (*xp*) már a latinban *st*, ill. *sp*-re redukálódnak; a *ksn* (*xn*) a francia nyelvtörténet folyamán, mint várható, *isn*-re változik: *fraxinum* : *fraisne* > *frêne*.

Háromnál több tagú csoport ritka.

59. §. A másodlagos mássalhangzó torlódásoknál új, átmeneti hangok állnak elő a francia nyelvben, és pedig, mint láttuk *n*, *l*, *z* < *s* és követő *r* között *d*, *s* és követő *r* között *t*, *m* és követő *r*, *l* között *b*. Így *generum* : *gendre*, *molere* : *moldre* > *moudre*, *consuere* : *cosdre* > *coudre*, *essere* : *estre* > *être*, *cameram* : *chambre*, *insimul* : *ensemble*.

60. §. A tudós szavak, melyek kezdettől igen számosak, csak részben követik a szabályos fejlődést, nagyobbrészt azonban attól eltérnek. Így, hogy néhány példát lássunk, az igen régiekben is gyakran a szótagzáró nem esik ki, legfeljebb kissé módosul, mint *stabulam* : *estable*, *duplum* : *double*, *acrem* : *aigre* stb., vagy az ilyen helyzetű *c* kiesik ugyan, de nem válik *i*-vé: *factionem* : *façon*, *lectionem* : *leçon*; *c* a előtt *k* marad: *cavea* : *cage*, *campania* : *campagne*, vagy más fejlődést mutat: *orcanum* : *orgre* > *ogre*; szótagzáró *g* nem befolyásolja az *n*-t: *significare* : *senefier*, stb., sőt néha nemcsak a meghonosodásuk előtt lepergett változásokban nem vesznek részt, ami egészen termé-

szetes is, hanem külön változásokon is mennek át, melyek az eredeti szókincs szavaiban nem jelentkeznek (mert azokban akkor a kérdéses hang olyan helyzetben, mint az átvett tudós szó hangja, már nem volt meg). Így néha az *n* *r*-ré válik: *organum* : *orgre* > *orgue*, vagy több szóban az intervokális *d* szintén *r*-t eredményez, mint *dalmaticam* : *daumaire*, *convitare* : *convirer* stb. — Mind e jelenségek igen sokfélék, úgy, hogy szabályba foglalásuk alig lehetséges; minden egyes szónak külön kell a hangfejlődését megállapítani.



61. §. A legfontosabb mássalhangzó-változások áttekintése.<sup>1</sup>

Latin	Szótagkezdő				Szótagközi				Szótagzáró	
	Általában	ǰ-vel	e, i előtt	α előtt	Palatalis után	Általában	ǰ-vel	e, i előtt		
	p	—	—	—	—	—	v	ch (ts>š)		—
b	—	—	—	—	—	v	j (dž>ž)	—	—	—
t	—	c (ts>s)	—	—	—	—	(i)z (ǰdz>) ǰz) v. c (ts>s)	—	—	z (ts>—)
d	—	j, g (dž>ž)	—	—	—	—	i (ǰ)	—	—	z (ts>—)
c	c (k)	c (ts>s)	c (ts >s)	ch (ts>š)	—	i (ǰ) v. —	c (ts>s)	(i) s (ǰz >z)	i (ǰ)	—
g	g	g (dž>ž)	g (dž>ž)	g (dž>ž)	—	i (ǰ) v. —	—	—	i (ǰ)	—
q	q <sup>u</sup> , c (k)	—	—	—	—	— (v. i)	—	—	—	—
f	f	—	—	—	—	v	—	—	—	—
v	v	g (dž>ž)	—	—	—	v	g (dž>ž)	—	—	—

u	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
s	s	—	—	—	i (s) (iz)	—	—	—	s (s v. z > —)	—	—	—	—
j	i (dz > ž)	—	—	—	—	—	—	—	(i)	—	—	—	—
m	m	—	—	—	ng (ndž > ~ž)	m	—	—	m, n (> ~)	—	—	—	—
n	n	gn (n')	—	—	gn (n')	n	—	—	n (> ~)	nz (~ts > ~)	—	—	—
l	l	—	—	il, lh (l' > i)	il, lh (l' > i)	l	—	—	u (u > —)	us (us > —) uz (ut' s' > —)	—	—	—
r	r	ir (ir' > r)	—	ir (ir' > i) (i)r	ir (ir' > (i)r)	r	—	—	r	r	—	—	—
germ. h.	h	—	—	—	—	—	—	—	i (i)	—	—	—	—
germ. w.	gu (g)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

<sup>1</sup> A jelenségek sokfélesége miatt itt csak a legfontosabb változásokat állítottuk táblázatba. Dült betűkkel jelezve a leggyakoribb írásmód, zárójelben a valószínű kiejtés.

62. §. A történelmi korban végbement legfontosabb változások a következők: a XIII. században az affrikáták, így a  $t\check{s}$  ( $p\check{i}$  47. §.;  $\langle c-a$  49. §.)  $d\check{z}$  ( $\langle b\check{i}$  47. §.;  $\langle d\check{i}$  48. §.;  $\langle g-e, i$ ;  $\langle g-a$  49. §.;  $\langle v\check{i}$  50. §.;  $\langle j$  53. §.;  $\langle m\check{i}$ ,  $\langle m\check{n}\check{i}$  55. §.)  $ts$  ( $\langle t\check{i}$  48. §.;  $\langle c-e, i$ ;  $\langle c\check{i}$  49. §.; valamint  $\langle t+s$  48. §.;  $\langle n+s$  55. §.) exploziva-elemüket elvesztik, s  $\check{s}$ ,  $\check{z}$ ,  $s$ -re redukálódnak, hasonlóképen  $\acute{s}$ ,  $\acute{z}$ , ha ugyan még a történelemelőtti korban nem depalatalizálódtak, legkésőbbben a XII. sz.-ban elvesztik palatalis elemüket az  $l'$  ( $\langle cl$ ,  $gl$ ,  $il$ ,  $li$  56. §.) pedig egészen későn, XVIII—XIX. században  $j$ -vé változik, az  $r$  uvulárisává lesz, közben, ha szótagközi, egy ideig ingadozik  $r$  és  $z$  között, ha szóvégi,  $e$  és  $ie$  után eltűnik a XIV—XV. sz.-ban (57. §.); a szótagzáró  $z$  ( $\langle s$  52. §.) a XI—XII. században, a szótagzáró  $s$  a XIII. században, a szóvégi  $s$  a XIV. század elején elnémul, a szótagzáró  $n$  és  $m$  szintén letompul, de a megelőző magánhangzót nazalizálja.

## HARMADIK RÉSZ.

### **ALAKTAN.**

#### I. FEJEZET.

#### **A főnév.**

63. §. Láttuk (22. §.), hogy a főnév már a latin népnyelvben fontos változásokat szenvedett. Így a nemeket illetőleg a semleges nem jórészt elpusztult, a himnembe olvadt, vagy többesszámú formában gyűjtőnévi jelentéssel a nőnemek közé vegyült. Valószínű, hogy némely esetben a semlegesek elég soká álltak ellent ennek az elvegyítő hatásnak, úgy, hogy még a románban is számos példát találunk semleges formákra, végeredményben azonban a ófranciában eltűnnek és néhány ritka esetről nem érdemes megemlékezni.

Az esetek közül a nominativus csupán vocativus funkcióval bővül, míg az accusativus a genitivus, dativus és praepositionális eset funkcióit is magába olvasztja, úgy hogy az ó-franciában még elég soká (XIII—XIV. század) az accusativusból származó obliquus magában is jelölhet birtokviszonyt (személyeknél), a *de* ill. *a* prepozíciókkal ellátott obliquus-szal párhuzamosan, vagyis pl. *li fiz le rei* egyenértékű volt a *li fiz del rei* vagy *li fiz al rei*-vel, mely formák közül aztán a világoosság érdekében a *de* praep.-s alak győzött, míg a dat. helyett használatos egyszerű obl. és az *a* prepozíciós obl. közül az

utóbbi mutatkozott életképesebbnek. Sőt vehetett az acc. ill. obl. adverbialis jelentést is fel, melyet néha máig megőrizhetett, így *cette année* „az idén”. A dat., mely már korán átvette a gen. funkcióját (v. ö. magy. *-nak*, *-nek* eredetileg dat. rag), formailag gyakran egybeesett az acc.-szal, s ez magyarázza ez utóbbinak értelmi kibővülését. Láttuk továbbá, hogy keveredtek el a névragozási osztályok egymással, milyen új csoportokra oszthattuk a keletkező új formákat, melyekből az ófr. névragozás kiindul.

A hangváltozások és az analógikus hatások úgy irányítják a ragozások fejlődését, hogy az ófr. nyelvben két főosztályt különböztetünk meg: a himneműeket és a nőneműeket, melyekhez harmadiknak esetleg a ragozhatatlanokat vehetjük. Egyes osztályokon belül alcsoportokat is állíthatunk fel. Az egész ófr. névragozásra jellemző, hogy két esete van: a nom. és az obl. (< acc.) — franciául *cas sujet* és *cas régime* — szemben a hatusetű latinnal és a mai franciával, melyben egy sincs. A gyorsan lepergő hangváltozások, az analógia s egyéb tényezők a deklinációkban egymást gyorsan követő változásokat s esetleg ingadozásokat idéznek elő.

64. §. H i m n e m ű marad a vulg. latin himnemű főnevek legnagyobb része az *-or* végű absztrakt főnevek kivételével, melyek az *-itas*, *-itia*, *-io* végzetű absztrakt főnevek analógiájára a nőnemekhez csatlakoznak. — Ide sorakoznak a germán himnemű főnevek is. A himneműek között ragozás szempontjából két csoportot különböztetünk meg. Az első ragjai a következők:

	egyessz.	többessz.
nom.	-s	—
obl.	—	-s

Ide tartoznak elsősorban a II. (kl. o és u tövű) deklinációjúak, az *-er* végűek kivételével. A hangfejlődés szabályos. Pl.

egyessz.

nom. *murus, fructus: murs, fruiz*  
obl. *murum, fructum: mur, fruit*

többessz.

nom. *muri, \*fructi:<sup>1</sup> mur, fruit*  
obl. *muros, \*fructos: murs, fruiz*

Ide tartoznak továbbá a III. és IV. (kl. i és mássalhangzós tövű) deklináció azon hímnemű főnevei, melyek a közlatinban *s*-re végződnek. Az *-us, -one(m)* vulg. latin személynév-ragozás főleg idegen eredetű (germán) tulajdonnevekben maradt fenn. A hangfejlődések itt is szigorúan szabályosak, s így természetesen a vulg. latin imparisyllabák az ófranciában is szótagnövesztők. Így

egyessz.

nom. *pedis, infa(n)s: piez, enfes*  
obl. *pedem, infantem: piet, enfant*

többessz.

nom. *pedi, infanti: piet, enfant*  
obl. *pedes, infantes: piez, enfanz*

Épígy: *panis: painz, dies: dis, rex: reis, Petrus: Pieres~Peron, Carlus: Charles~Charlon* stb. A semlegesek, mint *lac, flumen* stb. vulgáris *\*lactis, \*flumes* alakjuknál fogva szabályosan ide tartoznak. Ide

<sup>1</sup> Nagyobb világosság kedvéért a kikövetkeztet népnyelvi latin alakokat állítjuk az ófrancia formák mellé.

lehet végül sorozni a fent említett kl. lat. deklinációs osztályokba tartozó, valamint az *a*-tövű hímnemű tudós szavakat (*propheta : profetes, papa : papes*) s a főnévként használt infinitívuszokat; e két utóbbi esetben természetesen az *s* analógikus.

A második csoportba tartozó hímneműek a következőképpen ragozódnak:

	egyessz.	többesz.
nom.	—	—
obl.	—	-s

Ide tartoznak a vulg. I. dekl. (kl. *o* tövű) *-er* végű szavai és a vulg. II. és III. (kl. *i* és mássalhangzós tövű) deklináció azon hímnemű főnevei, melyek egyes nominativusban nem végződnek *s*-szel. E ragozás is a hangtörvényeknek megfelelően fejlődött, de sok szónál egyes nominativusban már kezdettől fogva analógikus *s*-t is találunk. Pl.

egyessz.

nom. *frater, cantor: frere, chantre*  
obl. *fratrem, cantorem: frere, chantour*

többesz.

nom: *\*fratri, \*cantori: frere, chantour*  
obl: *fratres, cantores: freres, chantours*

Épígy: *pater : pere, pastor : pastre~pastour, presbiter: prestre~preveire, \*pinctor : peintre~peintour, germ. baro : ber~baron, de liber : livre és livres, arbor : arbre és arbres stb.*

E csoportra az előbbi igen erős analógikus hatást gyakorol, mely a sok tényleges azonosságnál, továbbá az előbbi osztályba tartozó főnevek túlnyomó számá-

nál fogva könnyen érthető; ezért a XII. sz.-tól kezdve szórványosan, a XIII. sz.-ban általánosan a második csoport főnevei is felveszik az egyes nom.-ban az -s-t, tehát: *freres, chantres* etc. — úgy, hogy a két osztály teljesen egybeolvad.

Ugyancsak az analógia hatásának eredménye az, hogy a szótagnemnövesztők nagy számbeli túlsúlya kiegyenlítődést idéz elő a XIII. sz.-tól kezdve a szótagnövesztők egyes nominativusa, azaz a rövid forma és a többi három eset, azaz a hosszú formák között és pedig többnyire úgy, hogy a hosszú alakok (egy. obl., több. nom., obl.) mintájára formálódik a rövid alak (egyessz. nom.), tehát *lere (latro)* a *laron (latronem)* analógiájára *larons*-szá változik, épígy: *cuens~conte : contes*, *ber~baron : barons*, *uems~home : homes* stb. Az ellenkezőre, hogy t. i. a rövidebb alak győzött, szintén akad példa (v. ö. *pâtre, peintre*).

Az egész ragozás azonban nem ilyen egyszerű, mint ezt eddig vázoltuk. Ugyanis a szóvégi *s*-ek megléte vagy hiánya a megelőző hangokat különféle fonetikai helyzetbe hozza, melyek ehhez képest különféleképpen fejlődnek, úgy, hogy az eseteket sokszor nem csak az *-s*, hanem az *-s* jelenléte által előidézett fontosabb hangtani változások egymástól lényegesen különbözővé teszik. Pl. míg *saccum* szabályosan *sac*-ot ad, *saccus*-ban az *u* kiesése folytán szótagzáróvá lett *c* *s* előtt elpusztul, *s* az eredmény *sas* lesz, *oclum* szabályosan *ueil*, de *oclos* az *l'* vokalizálódásával szintén szabályosan *yeus*. Az idetartozó speciális esetek száma végtelenül nagy, az analógiának is tág szerepe nyílik. Szabályszerű hangtani fejlődésen alapulnak a következők:

1. a *p*, *v*, *c* és a mássalhangzótól megelőzött *m* az *s* előtt leesik, pl. *caput, servus, \*cocus, vermis*.



egyessz.

többsz.

nom. *chiés, sers, cos, vers*      *chief, serf, coq, verm*  
 obl. *chief, serf, coq, verm*      *chies, sers, cos, vers*

így még: *boves : bues~buef, cervus : cers~cerf, cler(i)-cus : clers~clerc* (savant!) etc.

2. a *t, d* és a mássalhangzótól megelőzőtt *n* a követő *s*-szel *z*-be (= *ts*) olvad össze; gyakran *l'* (sőt *l*) *i* és *u* után ismeretlen okból nem vokalizálódik, hanem a *s*-szel *z* (= *st, v. t's' >ts*) affrikátát alkot (az *l* esetleg nyomtalanul kiesik), tehát *fructus, vadus* (germ. *waḍ*), *diurnus, lilium, filum*.

egyessz.

többsz.

nom. *fruiz, guez, jorz, liz, fis*      *fruit, guet, jorn, lil, fil*  
 obl. *fruit, guet, jorn, lil, fil*      *fruiz, guez, jorz, liz, fis*

Épígy: *pedis : piez~piet, carnis : charz~charn, filius : fiz~fil* (de *fieus* is, szabályosan) stb.

3. az *l', l* az *s* előtt vokalizálódván, az *s*-es alakok különféle szabályos diifongusokat adnak, míg az *s* nélküli alakok természetesen változatlanul maradnak; az *l'* dentopalatalis eleme a követő *s*-t dentopalatalis affrikátává asszimilálja: *z* (= *t's'*), mely hamar depalatizálódik, pl. *palus, \*soliclus, \*genuclus, capillus*.

egyessz.

nom. *pieus, soleuz, genouz, cheveus*  
 obl. *pel, soleil, genoil, chevel*

többsz.

nom. *pel, soleil, genoil, chevel*  
 obl. *pieus, soleuz, genouz, cheveus*

Továbbá: *castellum : chasteaus~chastel, caelum : cieus~ciel, aviulus : aieus~aieul, pilus : peus~peil, collum : cous~col* stb.

4. Szótagközi *n* az *s-t* részleg asszimilálja, úgy hogy dentális elemet vegyít bele ( $ns > nz$ ), így *cuneus*, *annus*.

egyessz.

többessz.

nom. *coinz*, *anz*

*coin*, *an*

obl. *coin*, *an*

*coinz*, *anz*

Mikor aztán a XIII. sz.-ban ez a *z* (= *ts*) *s*-szé redukálódik, *s coins*, *jors* stb. lépnek a *z-s* alakok helyébe (ahol a *z* megmarad, ott csak archaizáló írásmódról lehet szó), a ragozás lényegesen egységesebbé válik. Ugyancsak jókor erős analógiás hatások igyekeznek legyalulni a nom. és az obl. között fennálló mélyebb — tehát nem csak ragkifejezte — különbségeket. Ilyenkor rendszeren az obl. a mérvadó, mert funkciógazdagságánál fogva (praepositionalis eset!) gyakrabban fordul elő; így *arcs*, *sacs*, *fiis* lépnek *ars*, *sas*, *fiz* helyébe. Természetesen sokáig nagy az ingadozás, *s* párhuzamos alakok élnek egymás mellett. A nom. alak érvényre jutása sem példátlan, sőt cons.+nas. tövű szavaknál gyakori: *verm*>*ver*, *charn*>*char*>*chair*, *hivern*>*hiver*. (*rn*>*r* hangtörvényszerű is).

A XIV. sz.-ban aztán az obl. megkezdi a nom. teljes kiszorítását, oly módon, hogy gyakorisága folytán állandósodik *s* a nom. funkcióját is kezdi ellátni. A szóvégi *s*-ek végleges letempulásával aztán egyszerre vége az ófrancia kétesetű ragozásnak, melynek egyszerűsödése a főntebb vázolt analógikus törekvésekben már előbb is megindult. Most az esetek túlnyomó részében a szavak egyes és többesszámát, obl. és nom. esetét a beszédben semmi jel többé meg nem különbözteti. Az obl. és a nom. között a zavar teljes, ez utóbbinak a helyzetét különben az obl. térfoglalása már régebben megingatta. A XV. sz.-ban már csak úgy találomra írják az egyesszámú *s*-eket, majd általánossá lesz egyesszámú *s* nélküli alak, azaz az obl., *s* többesszámú *s*-es alak, vagyis szintén az obl. A kiejtésben azonban az *s* már nem hangzik, kivéve néhány összetett szóban, és magánhangzó előtt néhány gyakoribb szólamban. A XV. sz.-tól napjainkig ez az állapot áll fenn, bár a *liaison* sok esetben az *s* ejtését mesterségesen visszaállította.

Ami azokat az eseteket illeti, hol az egyesszám a többesszámtól még mindig egyébként is különbözött, mint az *s* megéléte, vagy hiánya által, a normalis alakok óriási többsége erős egységesítő hatással volt rájuk. Rendesen azok az alakok győztek, melyek gyakrabban fordultak elő, így *cheveu* a több. *cheveux* analógiájára stb., viszont *clé* (*clef*) inkább a régi nom. *clés*-t őrzi meg; *genou*-ban a több. (obl.) hatott, míg *soleil* természetesen az egyessz. (obl.)-t őrizte meg. Hiányzik a magyarázat *veau*, *château*, *seau* stb.-nél. Sokszor kettős alakok állanak elő, melyekhez különféle jelentésárnyalatok tapadnak, így egyessz. obl.-ból *col*, *cols*, több. obl.-ból *cou*, *cous*. Gyakran a különbségek máig is megmaradtak, l. *cheval*, *travail*, *boeuf*, *ail*, *oeuf*, *oeil* st.,

Altalában tehát a mai francia nyelv az ófrancia obl.-t (lat. acc.) tünteti fel egyes- és többesszámban és ez a funkció kiterjedés és az *s* leesése folytán támadt zavar a nom.-t kiölte. Találunk azért eredeti nom.-okat is, melyeket nehéz megmagyarázni, minthogy azonban főleg személynevekről van szó, gondolhatunk nom. vocativusos használatának megszilárdulására, persze a nom. *s*-sze többnyire itt is eltűnt, *s* a többesszám analógikusan fejlődött: pl. *fiis*, *peintre*, *copain* (\**cu(m)panio*), *maire*, *pâtre*, *gerfaut* (germ. \**girtalc*, -on, obl. *gerlaucon*), *prêtre*, *traître* (*traditor*), továbbá *on* (*homo*).

65. §. Nőneműek az ófranciában a vulgáris latin nőnemű főnevek, melyekhez a már említett absztrakt jelentésű -or végű hímneműek, a semleges többesszámok gyűjtőnévi jelentéssel és az -a végű görög eredetű semlegesek csatlakoznak. A ragozás a korai franciában egységes, de a vulg. lat. szótagnövesztők nom.-a szabályosan rövidebb alakot mutat, mint a többi alakok; ezt nem tekintve a ragozás egységes:

	egyessz.	többesz.
nom.	—	-s
obl.	—	-s

Az I. vulg. lat. (kl. lat. *a* és *e* tövű) deklinációhoz tartozó főneveknél ez a szabályos fejlődés, ha föl vesszük, hogy a vulg. több. nom. már -as-ra végződött, ami legalább Galliában nagyon valószínű, minthogy

számos adatunk van rá a feliratokból. A vulg. III. és IV. (kl. *i* és mássalhangzós tövű) deklináció szavainál azonban az egyes nom.-ban *s*-t várnánk, a legrégebbi szövegekben azonban ez az *s* hiányzik, s így föl kell tennünk, hogy itt az *s* igen korán az I. deklinációjuak analógiájára leesett. Pár rendkívüli forma, mint *manus*, *mare* alkalmazódik a többihez. A vulg. lat. *-a*, *-anem* itt elég sok nyomot hagyott; tehát: *terra*, \**rabia* (*rabies*), *bracia* (több. *brac[h]ium*-ból „öl”), *mater*, \**floris* (*flos*), *putida*, *-anem*, *soror*.

egyessz.

nom. *tere*, *rage*, *mere*, *flour*, *suer*, *pute*  
obl. *tere*, *rage*, *brace*, *mere*, *flour*, *serour*, *putain*

többessz.

nom. *teres*, *rages*, *braces*, *meres*, *flours*, *serours*, *putains*  
obl. *teres*, *rages*, *braces*, *meres*, *flours*, *serours*, *putains*

Épígy: \**taula* : *tole*, *camera* : *chambre*, *facia* : *face*, *glacia* : *glace*, \**mortis* (*mors*) : *mort*, \**bontitatis* (*bonitas*) : *bontet*, *Berta*, *-anem* : *Berte*, *Bertain*, *Eva*, *Evanem* : *Eve*, *Evain* stb.

Azonban a XI—XII. sz.-ban azok a szavak, melyek az egyesszámban mássalhangzóra, nem pedig *e*-re végződnek, a hímneműek analógiájára egyes nom.-ban *s*-t vesznek föl, s ekkor ugyanazok a jelenségek mennek végbe, mint a hímneműeknél a szóvégi *s*-szel kapcsolatban. A középkori francia irodalmi nyelv általában ezt az állapotot tünteti fel, de az *s* nem fonetikus, hanem másodlagos. Ekkor tehát a köv. újabb ragozási forma alakul ki:

	egyessz.	többessz.
nom.	-s	-s
obl.	—	-s

vagyis

nom.	<i>flours, morz, bontez</i>	<i>flours, morz, bontez</i>
obl.	<i>flour, mort, bontet</i>	<i>flours, morz, bontez</i>

Egyebekben a nőneműek további fejlődése azonos a hímneműekével: az *s* által előidézett változások részben kiegyenlítődnek, erős tendencia mutatkozik a szótagnövesztő szavak alakjainak egységesítésére; hosszabb-rövidebb ingadozások után többnyire a rövidebb alakban állapodnak meg e szavak, talán mert személynevek; de a hosszabb alakra is akad példa: *Eve, Berte, nièce, soeur*, de *putain* (bár emellett a *pute* alak is használatos).

A további fejlődés és annak eredménye teljesen azonos a hímneműekével (az obl. uralma, *s* letompul, *s* nélküli alak az egyesszámban, *s*-es a többesben).

66. §. Ragozhatatlannak tekinthetők az ófranciában mindazok a főnevek, melyek az egyessz. obl.-ban szabályos hangfejlődés eredményeképpen *-s*-re végződnek, ezeknek ugyanis mind a négy alakjuk azonos, így *tempus : tens*, *corpus : cors*, *bracium : braz*, *cruceum : croiz*, *vervecem : brebiz*.

E szavak további fejlődésére nézve semmi különösebb megjegyezni való sincs.

## II. FEJEZET.

### **A melléknév.**

67. §. A melléknevek ragozásáról ugyanazt mondhatjuk el, mint a főnevekéről: a hímnemben ugyanaz a két osztály van, mint ott, a nőnemben ugyanaz a szabályszerűség, ugyanazok az analógiás hatások, az *s*-nek ugyanaz a szóképátalakító hatása *s* végül a XIV. sz.-ban ugyanaz az általános kiegyenlítődés, egyessz.-ban ragtalan, több.-ben *s*-es alak. Az egészhez néhány kiegészítő megjegyzést kell csak fűznünk. Tehát

	egyessz.	
	hímn.	nőn.
n. <i>s</i> ; — (később csak <i>s</i> )	—	(később <i>s</i> is a mássalhangzós végüeknél)
o. —		—
	többessz.	
	hímn.	nőn.
	—	- <i>s</i>
	- <i>s</i>	- <i>s</i>

Az *s* befolyása a megelőző *p, v, t, d, c, n, m, l* (*l'*)-re teljesen egyező azzal, amit a főneveknél látunk, tehát: *altus, longus, bellus, tepidus, bassus, grandis, dulcis, brevis.*

egyessz. hímn.

N. *hauz, lons, beaus, tiedes, bas, granz, douz, briés*  
 O. *haut, lonc, bel, tiede, bas, grant, douz, brief*

egyessz. nőn.

- N. *haute, longue, bele, tiede, basse, grant, douz, brief*  
 O. *haute, longue, bele, tiede, basse, grant, douz, brief*

többsesz. hímn.

- N. *haut, lonc, bel, tiede, bas, grant, douz, brief*  
 O. *hauz, lons, beaus, tiedes, bas, grantz, douz, briés*

nőn.

- N. *hautes, longues, beles, tiedes, basses, grantz, douz, briés*  
 O. *hautes, longues, beles, tiedes, basses, grantz, douz, briés*

Az analógia szakadatlanul gyakorolja nivelláló hatását, v. ö. *long, longue* (<*lonc, longe*), de néha az etimológikus alak marad fölül: *beau, belle*. Legfontosabb azonban, hogy mindazon melléknevek, melyeknek nőneme szabályosan nem *e*-re végződik az ófranciában, a XII—XVI. sz.-ban fölveszik nőnemben az *e*-t, mely ezóta nőnemképző szerepét játssza a franciában, így *grande, douce, brieve*, vagy *fortis > fort > forte*, stb. A régi fonetikus alakok maradványa *grand' peine, grand' route, grand' mère* stb.

Itt-ott találkozunk a melléknév semleges alakjával is: *ço fu bon* (*bons* helyett), *ce est escrit* (*escriz* helyett), az *s*-ek letompulásával *e* különben is ritka alak elvegyül a hímnemben.

68. §. Láttuk, hogy a latin fokozást már a lat. népnyelvben körülírások szorították ki, melyek közül aztán a *plus*-os forma él az egész francia nyelvben, mint középfok. Az eredeti *-ior, -ius* középfok rendszeren csak az ú. n. rendhagyó latin középfokoknál marad meg, így: *mélior, meliörem; mélius: mieudre, meillour, mieuz, péior, peiörem, péius: pire, peour,*

*pis; máior, maiórem : maire, maour; minor, minórem : minus : meindre, meinour, meinzi; de grandior, grandiórem : graindre, graignour* is. A semleges formák jelentése adverbialis. A kétesetű ragozás kipusztulta után itt is csak egyik forma marad meg: *meilleur* (obl.), anal. nőn. *meilleure, pire* (nom.), *maire* (nom.), *moindre* (nom.) — Találkozunk az ófranciában a tudós többesszámképzés nyomaival is: \**bellatiorem* (< *bellus*) *bellezour, fortior, -órem : fortre, forçour* stb.

A felsőfok a középfokból a névelő eléhelyezésével épűg képződik, mint a modern franciában.

[A melléknévből adverbiumot a *-ment* < *mente* képző képez. Ez eredetileg főnév — lat. *mens, -tis* — ablativusa volt s mellette a melléknév jelzőképen állott, természetesen nőnemben, így *bella mente : belement, forti mente : forment*. Mikor a franciában az *-e* nőnemképzővé lett, *-ment* többnyire az analogikus nőnemhez járult, így *fortement* stb. de viszont *élégamment* stb. a régi nyelvszokást őrizte meg. — A nem melléknévből képzett adverbiumok gyakran analogikus *s*-szel bővülnek: *unquam : onques* stb. *de foris : dehors* és sok más analogiájára.]



### III. FEJEZET.

#### **A névelő.**

69. §. A francia névelő a lat. *ille, illa* mutató névmásból fejlődött; a gen., dat. és abl., bár némelyikük szívósabb, mint a főnevek megfelelő esetei, nem jönnek itt számításba, mert a névelő a főnévvel egyezvén, azzal egyenlő ragozást mutat. Tehát:

	egyessz.	többesz.
N.	<i>li la</i>	( <i>li</i> ) <i>les</i>
O.	<i>lo, le la</i>	<i>les</i>

Meglepő az első *i* hiánya az összes alakokban. Természetesen a szó névelői használatban teljesen hangsúlytalan, mégis azt várnók, hogy az első szótagon, mely a főhangsúlytól legtávolabb esik, némi gyöngye nyomaték legyen, mely az *i*-t megtartotta volna. Azonban a gallorománban a névelő gyakran, talán többször, mint nem, a főnév után állott, s így második tagja lévén távolabb a főhangsúlytól, az kapott valami kis nyomatékot; ehhez járultak még mindazok az esetek, mikor a megelőző szó magánhangzóra végződött (vö. az obl. az *m* leesés után s az I. dekl. nőneműek), ilyenkor u. i. az *i* elidált úgy, hogy *rósa (il)là, múru (il)lù* formák álltak elő, melyek rövidek voltak, de mégis minden karakterisztikumot magukon viseltek s így általánossá tudtak válni.

A hímnemű nom. meglepő. A *li* magyarázatára

egy vulg. vagy helyesebben északi galloromán *illi* alakot kell feltételeznünk, mely az *ille+hic* összevonásából keletkezhetett s segített az új forma előállításának az a párhuzam, mely így az *illi*, gen. \**illius*, dat. *illui* és a megfelelő *quī*, *cuius*, *cui* között keletkezett; az *i* hosszú volta is valószínűleg a *qui*-nek köszönhető. Ez az *illi* névelői használatba kerülve az imént elmondottak szerint fejlődött. Míg a *lo* alakot gyorsan felváltó *le* és a \**los*, \**las*-nak *les*-re való redukciója a hangsúlytalanságból világosan folyik, meglep a *la*, mely helyett \**le*-t várnánk. A dolog valószínűleg úgy áll, hogy a *la* *a*-jának megmaradását protétikus helyzetű alkalmazkodásoknak köszönhetette, pl. *la rosa*, míg *ènz les rósas*, s így a mellékhangsúly az *a*-t megőrizhette. A dolog azonban homályos, különös, hogy egy esetben ez a fajta, más esetben másik fajta alakulat lett általánossá, de a nyelvtörténetben sok ilyen, teljesen meg nem magyarázható, szeszélyes jelenséggel találkozunk. Érdekes még, hogy a *les* (<*illos*, *illas*) a több. nom.-ban várható *li*-t igen korán kiszorítja.

A *le* névelő már igen jókor összevonódik néhány megelőző prepozícióval. A *de+le deu*-t ad, melyet a XII. sz.-tól *dou* és a félig-meddig dialektikus *du* lassan kiszorít; *de+les* a *les* analógiájára *des*-ben állapodik meg, *en+les* hasonló befolyásra *es*-t ad, *a+le* szabályosan *au*-t, míg *a+les* az előbbieket nyomán jó sokáig *as*-t mutat, azonban végül itt a szabályos fonetikus alak: *aus* győz. Elég sokáig használatos az *en+le*>*eu*, *ou* is.

A nom. kipusztulásával eltűnik a *li* alak és a névelő mai formájában: *le*, *la*, *du*, *au*, *des*, *aux* állapodik meg.

**A személyes névmás.**

70. §. A személyes névmások kétféle fejlődést mutatnak a franciában, aszerint, hogy hangsúlyosak, vagy tapadó alkalmazásuknál fogva hangsúlytalanok. A két sorozat nem válik el végleg egymástól, hanem a fejlődés folyamán itt is, ott is gyakorol egymásra befolyást. A harmadik személyre már a kl. lat.-ban az *ille*-t használták s az lett általánossá a román nyelvekben is. E névmásnak nem csak nom.-, acc.-a, hanem a dativusza is megmaradt, sőt sok helyen ki is szorította az acc.>obl.-t; hasonlóképen a több. gen. is megmaradt dat.-i jelentéssel.

Az első személyben a hangsúlyos sor a következő:

	egyessz.	többesz.
N.	<i>jo, jou, je</i>	<i>nos</i>
O.	<i>mei&gt;moi</i>	<i>nos</i>

A legtöbb bajt okoz a *jo, jou, je* alak. A kl. *ĕgō* már a vulg. lat.-ban *eo*-vá redukálódott, a továbbfejlődés módozataira nézve azonban a nézetek megoszlanak. Ha enklitikusnak foghatnók fel a szót, akkor a hangsúlyáttétel *éo>eó*, a hiátus *e>i>j* változás egyszeriben megtalálná a maga magyarázatát, a nehézség azonban ott van, hogy *jo, jou, je* a legrégebb franciában mindig speciális nyomatékkal bír (mint *moi* a mod. fr.-ban), ami különben megegyezik a latin nyelvszokással is, s így enklizisről igen nehezen le-

hetne szó. Mindazonáltal föltehetjük — a legtöbb román nyelv bizonyítja ezt — az *éo* és *eó* hangsúlyozásmód szimultán létezését, a hangsúlyeltolódás okával azonban adósak maradunk; lehet, hogy az *eo* gyakran használt szó lévén, erősebb kopásnak volt kitéve, s miként *ego*-ból *eo*-vá, úgy redukálódott *éo*-n keresztül *ió*-vá. Hátra marad még egy fogas kérdés: miért nem diftongál az *o*? Ha feltesszük is, hogy a vulg. lat. *eo* disszimiláció útján *eo*-vá változott, az aránylag kései *jou* forma nem ide tartozik, s a *je*, ill. *jo*-ra semmi magyarázatot sem adhatunk; hangsúlytalanság által előállt redukcióról szó sem lehet, mint-hogy az ófr.-ban e szó csaknem kizárólag hangsúlyos helyzetben, sőt különös nyomatékkal szerepel. Szellemes az a magyarázat, mely szerint *éo* szabályosan diftongál s a keletkezett *ieu* (mely tényleg megvolt!), *i*-je erősebb nyomaték alatt, vagy mássalhangzó után *dž*-vé válván, *j(e)u*-vá, ill. *je(u)*-vá lesz. Az *ieu*, *ié* alakra adataink vannak, ami e magyarázatot rendkívül valószínűvé teszi, de különös *jeu e-jének* (*jo*, *jou*), ill. *u-jának* (*je*) kiesése. Az előbbi különösen teljesen magába álló tény az Ile de France nyelvében s dialektikus befolyásra nehéz gondolni, mert a *jo* forma kezdettől általános. A *mei* > *moi* szabályos; a hangsúlyos *nos*, *nos*-ra vonatkozólag föltűnő a diftongálás elmaradása, talán a hangsúlytalan forma hatására (?).

A XIV. sz.-ban a már hosszabb idő óta hangsúlytalanak is használt *je*-t hangsúlyos funkcióiban az obl. *moi* kezdi kiszorítani. A XV. sz.-ban a folyamat teljesen végbement s *moi* az egyetlen hangsúlyos alak. A két *nos* > *nous* egybeesvén, megjegyzésre okot nem adnak.

A hangsúlytalanok:

	egyessz.	többessz.
N.	—	—
O.	<i>me</i>	<i>nos</i>

Ezek a névmások az ige előtt proklitikusan, ritkábban az ige mögött enklitikusan alkalmazott formák utódai. Minthogy az alanyt a ragozás kifejezte, hangsúlytalan nom. eleinte nem volt. Midőn azonban a XII—XIV. sz.-ban a szóvégi hangok letompulásával több személy (egyessz. 1., 2., 3., több. 3. sz.) azonos alakra redukálódott, a névmási alany kitétele az értelem világossága céljából hovatovább szükségessé vált. Ekkor az eredetileg hangsúlyos *jo*, *je* tömte be a hézagot s alkalmaztatik máig, csaknem személyragi minőségben. A *je* *e*-je a simulás folytán *ə*-vé redukálódott, mihelyt a hangsúlyát elvesztette. A *me* a lat. *mē*-nek hangsúlytalan fejleménye (hangsúlyos *mē* > *moi*), a több. *nos* szintén a hangsúlyos *nos*-ból származik, míg az obl. *nos* a latin *nos* hangsúlytalan továbbfejlődése.

A további fejlődés rendes.

71. §. A második személy hangsúlyos formája a következő:

	egyessz.	többessz.
N.	<i>tu</i>	<i>vos</i>
O.	<i>tei</i> > <i>toi</i>	<i>vos</i>

Az egyesszámú alakok szabályosan fejlődnek a lat. *tu*, *tē* formákból, a többesszámban elmarad a kettőshangzó képződése, mint a *nos*-nál.

A továbbfejlődése párhuzamos az elsőszemélyű névmáséval.

Hangsúlytalanok:

	egyessz.	többessz.
N.	—	—
O.	<i>te</i>	<i>vos</i>

Az alakok szabályosak, a további fejlődés és kiegészülés az első személyű névmáséval párhuzamosan halad.

72. §. A harmadik személy hangsúlyos formája a következő:

	egyessz.		többesz.	
	hímn.	nőn.	hímn.	nőn.
Nom.	<i>il</i>	<i>elle</i>	<i>il</i>	<i>elles</i>
Acc.	<i>lui</i>	<i>li</i>	<i>eus</i>	<i>elles</i>
Dat.	<i>lui</i>	<i>li</i>	<i>lour</i>	<i>lour</i>

Az *il* nom.-nak ugyanaz az *illi* (*ille+hic~qui*) szolgál alapul, mint a névelő *li*-nek; a hosszú *ī* hatása alatt az első *e* *i*-vé lesz. A *lui* alaknak a vulg. lat. analógikus *illui* képezi kiindulási pontját, míg *li* az ugyancsak analógikus *illei* dat. szabályos leszarmazottja (azaz: *ei* > \**iei* > *i*). Az első szótag leesése magánhangzóvégű praep.-iókban leli magyarázatát: *a* (*e*)*lui*, *de* (*e*)*lui* (l. a névelőnél mondottakat). Ez a dat. az eredeti acc.-t csaknem az egész román nyelvterületen, tehát még igen jókor kiszorította; a találkozási pont az *ā lui* és *a el* kettős dat. volt. A többesben a *lour* forma úgyszólván egyetlen francia maradványa a gen.-nak (*illorum*), s valószínűleg jellegzetesebb hangalakja miatt szorította ki a dat.-t (*illis* kb. \**les*-t adott volna). Meglepő, hogy *illarum*-ot is *illorum* helyettesíti.

A további fejlődés folyamán a *lui* kiszorítja az *il*-t, mely mint hangsúlytalan nom. élt tovább, *li*-t ellenben a valószínűleg sokszor *li*-nek hangzó *lui*-től való megkülönböztetésül az *elle* szorítja ki; a több. acc. kiszorítja, mint rendesen a nom.-t, de egyszersmind praepositionalis eset is lesz, vagyis a dat. helyét is elfoglalja.

• Hangsúlytalanok:

	egyessz.		többessz.	
	hímn.	nőn.	hímn.	nőn.
Nom.	—	—	—	—
Acc.	<i>le</i>	<i>la</i>	<i>les</i>	<i>les</i>
Dat.	<i>li</i>	<i>li</i>	<i>lour</i>	<i>lour</i>

Az acc.-ok olyan elbírálás alá esnek, mint a névelő megfelelő alakjai. A *li* dat. (*illui*, *illei*) redukált, mert hangsúlytalan. Meglepő a diftongálás a *lour*-ban, bizonyára a hangsúlyos alak szorította ki az eredeti *lor*-t.

A továbbfejlődés szabályos, csupán az egyessz. dat.-ban találunk *li* helyett *lui*-t; a dolog magyarázata az, hogy a hangsúlyos *lui* a XIII. sz.-ban ingadozni kezdvén a *lui* és a *li* ejtés között, az ingadozás kiterjedt az eredetileg is *li*-nek ejtett kérdéses alakra. Később, mikor a küzdelemből a *lui* kerül ki győztesen, ugyancsak *lui* foglalta el itt is az eredeti *li* helyét.

Az ófranciában még egy szabályosan képződött *el* < *illu(d)* semleges alakkal is találkozunk, mely azonban a középkor folyamán kiszorul a használatból.

V. FEJEZET.

**A birtokos névmás.**

73. §. A birtokos névmások is két csoportba oszlanak a szerint, hogy magukban állanak-e önálló hangsúllyal, vagy jelzői helyet töltenek be a főnév előtt, mikor is hangsúlyukat veszítik. Már a közlatinban differenciálódás történt e két alkalmazás között s a hangsúly a tovább fejlődésben is döntő szerepet játszik. A két csoport természetesen hathat egymásra.

74. §. Az első személy hangsúlyos alakja a következő:

	egyessz.		többesz.	
	hímn.	nőn.	hímn.	nőn.
N. ( <i>meos</i> , * <i>mieus</i> )	<i>meie</i>	<i>moie</i>	(* <i>mi</i> ) <i>mien</i>	<i>meies</i>
	<i>miens</i>			<i>moies</i>
O.	<i>mien</i>	<i>meie</i>	<i>moie</i>	<i>miens</i>
				<i>meies</i>
N.	<i>noistre</i>		<i>noistre</i>	<i>noistres</i>
O.	<i>noistre</i>		<i>noistres</i>	

A *meos* egyessz. nom.-re egyetlen példánk a Strassburgi esküben van: *meos*, mely valószínűleg *mieos*, *mieus*-nek ejtendő; a \**mieus* alakra adatunk nincs, de bizonyos formák magyarázatához szükséges feltételeznünk; ezt az eredeti nom.-t igen korán kiszorította a másik, az obl.-ból elvont nom.: *miens*. Az obl. *mien* a *meum* szabályos leszármazottja, mert nazális előtt a konsz. *u* kiesik; a nazális pedig azért marad meg, mert az *u* igen korán konszonantizálódván, a szó



egytagúvá lett. A több. \**mi* hamar eltűnik s helyét az egyessz.-ból elvont *mien* foglalja el, a több. obl. *meos*-nak semmi nyoma sincs, itt is igen jókor a másodlagos *miens* alak lép a helyébe, végeredményben tehát az összes alakok (egyessz. n. *miens*, o. *mien*, több. n. *mien*, o. *miens*) az egyessz. obl.-ból indulnak ki. A nőnem egészen szabályos *mea*, *meam*, \**meas*, *meas*-ból, a *moie*, *moies* alakokat azonban a XIII. sz.-tól kezdve a hímnemű alak analógiájára képződött *miene*, *mienes* szorítja ki. A *nostre* sorozatról megjegyzendő, hogy az egyes nom. a XII. sz.-ban, mint a hasonló alkatú főnevek, egy s-t vesz fel a hímnemben: *nostres*.

A továbbfejlődés hangtanilag szabályos; a nom.-okat az obl.-ok minden vonalon kiszorítják, párhuzamosan a főnevekkel.

A hangsúlytalan alak a következő:

	egyessz.		többessz.	
	himn.	nőn.	himn.	nőn.
N.	<i>mes</i>	<i>ma</i>	<i>mi</i>	<i>mes</i>
O.	<i>mon</i>	<i>ma</i>	<i>mi</i>	<i>mes</i>
N.	<i>nostre</i>		<i>nostre</i>	
O.	<i>nostre</i>		<i>noz</i>	

A *mes* stb. sorozat alapjául a közlat. *mus*, *ma*, *mum*; \**mas*, *mos*, *mas* szolgál, a fejlődés tehát szabályszerű, csak *ma* meglepő (v. ö. *la* névelő). Megjegyzendő, hogy az egyessz. nom. helyére *mis*, az obl. helyére *men* dialektikus formák tolakodnak be szórványosan az ófr. irodalmi nyelvbe is. A nőnemű *ma* a-ja elidál magánhangzó előtt, így *m'amie*, *m'amour*, míg a XIV—XVI. sz.-ban (szórványosan már régebben is) *mon* lép az ilyen esetben *ma* helyébe, hol mintául a *bon ami*, *bon(ne) amie*-féle esetek szolgálhat-

tak. A *nostre* egyessz. nom.-ban megkapja annak idején az analogikus s-t: *nostres*. Föltűnő a több. *noz*, mely egy nehezen megmagyarázható kontrakció eredménye. Erre a *noz*-ra a középkorban egészen új ragozás is alakult: himn. egyessz. n. *nos*, obl. *no*, több. nom. *no*, obl. *noz*, nőn. e. n. és o. *no*, több. n. és o. *nos.*, végül azonban az etimológikus formák győznek. Szórványos ingadozások, a hangsúlytalan formáknak a hangsúlyosak helyett való használata az egész középkorban előfordul.

A továbbfejlődés teljesen szabályos; a nom.-ok kipusztulnak, az obl.-ok megmaradnak.

75. §. A második személy hangsúlyos formája a következő:

	egyessz.		többesz.	
	himn.	nőn.	himn.	nőn.
N.	<i>tuens</i>	<i>toue</i>	( <i>tui</i> ) <i>tuen</i>	<i>toues</i>
O.	( <i>tuon</i> >) <i>tuen</i>	<i>toue</i>	<i>tuens</i>	<i>toues</i>
N.	<i>vostre</i>		<i>vostre</i>	<i>vostres</i>
O.	<i>vostre</i>		<i>vostres</i>	

Az egyessz. nom. *tuus* nem hagyott nyomot a franciában, hanem helyét korán az obl.-ból képzett *tuens* foglalja el. Az obl.-ban *tuum* > *tuen* diftongálást magyarázni igen nehéz, talán a *tōom* fokon disszimiláció állott be *tuom* > *tuon*-vá s ez találkozva az *uo* (<o) -val ezzel együtt fejlődik *tuen*-vé (másképp is magyarázzák); ebből az obl.-ból formált *tuen* többes nom. igen jókor kiszorítja a *tui* alakot, *tuos*-nak a megfelelőjét nem is ismerjük a franciában. Az egész *tuens*-sorozat azonban a XIII. sz.-tól a *miens* stb. alakokhoz hasonul, úgy, hogy az egész névmás egységes képet nyer: egy. n. *tiens*, o. *tien*, több. n. *tien*, o. *tiens*. A *toue* stb. alakok szabályosak (lat. *tua*) s tovább is fejlődnek *teue*-vé;

a *meie* > *moie* analógiájára azonban emellett igen jókor *teie* > *toie* alak is fejlődik ki, mindkettőjüket kiszorítja a XIII. sz.-ban fellépő és *mien*, *miene*, *tien*-re idomított *tiene*, úgy azonban, hogy sokáig a három különböző alak egyaránt használatos, míg a XIV. sz.-ban a *tiene* egyedül marad, addig tehát: egyes. n. és o. *teue*, *toie*, *tiene*, több. n. és o. *teues*, *toies*, *tienes*. A *vostre*-nak alapját a vulg. lat.-ból ismert s a *noster* analógiájára formált *voster* alkotja. Később az egy. nom. itt is felveszi az *s*-t, egyébként a fejlődés fonetikus.

A továbbfejlődés párhuzamos a *miens*-ével.

A hangsúlytalan forma a következő:

	egyessz.		többesz.	
	himn.	nőn.	himn.	nőn.
N.	<i>tes</i>	<i>ta</i>	<i>ti (tui)</i>	<i>tes</i>
O.	<i>ton</i>	<i>ta</i>	<i>tes</i>	<i>tes</i>
N.	<i>vostre</i>		<i>vostre</i>	
O.	<i>vostre</i>		<i>voz.</i>	

E sorozat alapját a közlat. *tus*, *tum*, \**ta* stb. *voster* stb. képezik, melyek analóg fejlődést mutatnak a *mes*, *mon* stb.-vel; itt is találkozunk a *tis* és *ten* dialektikus nom. ill. obl.-okkal; *tui* a hangsúly alatt fejlődött, de korán ismét hangsúlyát veszti. A *voz*-ból itt is képződik ideiglenes ragozás: egy. n. *vos*, o. *vo*, több. n. *vo*, o. *vos*, nőn. egyes. n. és o. *vo*, több. n. és o. *vos*, mely hasonló sorsra jut, mint a *nos*, *no* stb.

A továbbfejlődés normális.

76. §. A harmadik személy hangsúlyos alakja a következő:

	egyessz.		többesz.	
	himn.	nőn.	himn.	nőn.
N.	<i>suens</i>	<i>soue</i>	( <i>sui</i> ) <i>suen</i>	<i>soues</i>
O.	<i>suen</i>	<i>soue</i>	<i>suens</i>	<i>soues</i>
N. O.	<i>lour</i>		<i>lour.</i>	

A *suens* stb. fejlődése teljesen azonos a *tuens* stb. fejlődésével, itt is a himnemben analogikus *siens* stb. lép fel, nőnemben *siene* mellett a *soue* > *seue* és a szintén analogikus *seie* > *soie* (~*moie*) is él, úgy, hogy egyidőben háromféle alak is használatos: egyessz. n. és o. *seue*, *soie*, *siene*, több. n. és o. *seues*, *soies*, *sienes*, végül a szabályosnak látszó, de épen nem fonetikus *siene* nyomja el a többit, *lour* eredetileg gen. lévén (*illorum*) változatlan minden nemben és számban.

A továbbfejlődés szabályos, csak *leur* kap a többesben *s-t*: *leurs*.

A hangsúlytalan ragozás így alakul:

	egyessz.		többesz.	
	hímn.	nőn.	hímn.	nőn.
N.	<i>ses</i>	<i>sa</i>	<i>si (sui)</i>	<i>ses</i>
O.	<i>son</i>	<i>sa</i>	<i>ses</i>	<i>ses</i>
N. és O.	<i>lour</i>		<i>lour.</i>	

A fejlődés (\**sus*, \**sum*, \**sa* stb.) teljesen azonos a *mes*, *mon* stb. *tes*, *ton* stb. fejlődésével, *sis* és *sen* itt is található, a *sui* a hangsúlyos sorozatból került ide; a *lour*, mely a XV. sz.-ig ragozhatatlan, a hangsúlyos *lour* > *leur*-nek köszönheti kettőshangzóját.

A továbbfejlődés szabályos; *lour* a többesben megkapja az analogikus *s-t*: *leurs*.

VI. FEJEZET.

**A mutató névmás.**

77. §. A latin mutató névmások főleg az *ecce*-vel összetett formájukban maradtak meg a franciában. A legrégibb nyelvemlékekben ugyan *ist* (*istī*), *eps* (*ipse*), *esse* (*ipsa*) stb. s gyakran *o* (*hoc*) alakokat is találunk, de ezek rövid életük alatt (a XII. sz.-ig) is csak tengődnek. Az általánosan használt mutató névmás az *ecce + ille*, *ecce + iste* és a semleges *hoc* összetételéből származik,

		egyessz.		többesz.	
		himn.	nön.	himn.	nön.
közelre mutató	{ N. O.	(i)cist	(i)ceste	(i)cist	(i)cestes—cez
		{ (i)cest (i)cestui	{ (i)ceste (i)cesti	{ (i)cez (i)ceus	{ (i)cestes—cez (i)celes
távolra mutató	{ N. O.	(i)cil	(i)cele	(i)cil	(i)celes
		{ (i)cel, ceu (i)celui	{ (i)cele (i)celi	{ (i)ceus (i)ceus	{ (i)celes (i)celes

Ehhez járul a ritkább semleges *(i)cel*, *(i)cest*. Az *eccille*, ill. *ecciste* első szótagja valószínűleg leesett, mint a névelő *ille* *i*-je, azonban a *cil*, *cist* stb. mellett igen korán megjelenik az *icel*, *icest* stb. párhuzamos alak, hol az első *i* talán *i < ibi*-nek köszönhető; ez utóbbi alakok, bár bizonyos körülmények között szívósan igen sokáig kitartanak (a jogi nyelvben szinte napjainkig), a köznyelvben a XV–XVII. sz.-ban elpusztulnak. A *cil* és *cist* *i*-je az *ecce + illi*, *ecce + isti*-ből folyik (v. ö. *il* szem. névm.) a *cestui*, *celui* *ecce + istui*, *ecce + illui*, a

*cesti, celi ecce+istei, ecce+illei*-ből; ez utóbbi formák eredetileg dativus és praepositionalis esetek voltak, de korán magukra vehették a tárgyeseti funkciókat, viszont az eredeti acc.-ok magukra vehették a dativusi és prepozicionális funkciókört. A *cestes*-ből a *les, mes* stb. analógiájára *ces* lesz, majd ez a himn. obl.-hoz hasonlóan *cez*-t ad. Az egyessz. obl. *ceu* mássalhangzó előtt fejlődött ki.

A továbbfejlődésben a *ctst* melléknévi, a *cil* főnévi használatban specializálódik (XIV—XVI. sz.) A nom.-ok elpusztulnak s az obliquusok maradnak használatban, azonban *cestui, cesti* és *celi* eltűnnek, *celui* viszont a *cel*-t emésztí föl, ez különben természetes: hangsúly alatt a teljesebb formák, hangsúlyon kívül a rövidebbek érvényesülnek. A hangsúlytalan (jelzői) sorozatban a *cet t*-jét mássalhangzó előtt elveszti, viszont az így keletkezett *ce* a le névelő analógiájára *ce (sə)*-vé redukálódik. A közel, ill. távolra mutató *ci* (*ecce+ibi*), vagy *là* (*illac*) utánahelyezésével kezdik kifejezni, mihelyt a *celui* és *cet* között az ilyen műértelemkülönbség elhomályosult.

78. §. A semleges mutatónévmás kiindulópontja *ecce+hoc (ekkiok, v. ekk'ok)*, az eredmény *çø*, ill. az *i* előtételével *içø*, az *ø* zárt voltát nehéz magyarázni (*hōc*), talán a *hoc illud* és *istud* analógiájára \**huc*-ká változott. A középkor folyamán vagy a szabályos *çou, ceu* fejlődéssel, vagy a hangsúlytalan helyzetben a *çø > ce* (*tse > sə*)-vé való redukálással találkozunk. Ez utóbbi maradt meg még hangsúlyos helyzetben is, megerősödve az utána tett *ci*, ill. *là*-val.

79. §.	Egyessz.		többsz.
	himn.	nőn.	
N.	<i>tieus</i>	<i>tel</i>	<i>tel</i>
O.	<i>tel</i>	<i>tel</i>	<i>tieus</i>

Az eredmény a lat. *talis*-ből (több. \**tali, \*tale*) nagyjában szabályos. A XIV. sz.-ban analógikus *telle* nőnem fejlődik ki s az egész ragozás az egyessz. *tel, telle*, többsz. *tels, telles*. A középkorban az *itel* alak sem ritka.

VII. FEJEZET.

**A kérdő és vonatkozó névmás.**

80 §. A kérdő és vonatkozó névmásnál (lat. *qui, quae, quod, quis, quid*) a nőnem *quae* eltűnik úgyszintén a többesszám, mely helyébe az egyszám lép. Ennek magyarázata az lehet, hogy e névmás gyakran közel áll a kötőszóhoz s így pregnáns, állandó formára törekszik; az egyszerűsödés különben ma is folyik (a nép *de qui, a qui, dont, sőt qui* helyett sokszor *que-t* mond.) Kiinduló pont a két latin névmásból kontaminált *qui quid*.

	him- és nőn.		seml.
N.	<i>qui</i>		
A.	<i>que, que(d)</i>	<i>que(d)</i>	<i>quei(d)</i>
D. G.	<i>cui</i>	(hangsúlytalan)	(hangsúlyos)

A nőnemnek (*quae*) csak néhány korán elenyésző nyomát (*que* alakban) találjuk. Az acc. *quem* m-je a hangsúlytalanság miatt esik le, a hangsúlytalanságot a magánhangzó fejlődése is bizonyítja; *d*-jét a semleges (*qued*) *d*-jének köszöni. A *cui* < lat. dat. *cui*, a gen. dat. és prepozicionális szerepét tölti be, s a XII. sz.-tól *qui*-nek is íródik s ejtése megegyezik a *qui*-jével, jelenleg is ilyen formában él, de ma már csak praepositionalis: *de qui, à qui* etc. A seml. *que* és *quei* > *quoi* a lat. *quid* szabályos leszármazottjai.

81. §. A melléknévi kérdő névmás a köv.:

	egyessz.		többessz.
	himn.	nőn.	
N.	<i>quieus</i>	<i>quel</i>	<i>quel</i>
O.	<i>quel</i>	<i>quel</i>	<i>quieus</i>

Fejlődésére (*qualis*) pontosan ráillik mindaz, amit a *talis*-ről mondtunk. A XIII. sz.-tól kezdve *liquieus*, *lequel* etc., a *qui*, *que*, *quoi*-t gyakran helyettesíti.



## VIII. FEJEZET.

### **Az ige.**

82. §. Az *infinitivus*. Az ófranciában négy konjugációs osztályt különböztethetünk meg, az *inf.* végződése szerint: az *-er*, *-ier* (lat. *-are*), *-ir* (lat. *-io*, *-ire* és *io*, *-ēre*), *-eir* > *-oir* (lat. *-ēre*) és *-re* (lat. *-ē-re*) osztályokat, bár e két utóbbit voltaképp csak az *inf.*-végződés különbözteti meg egymástól. A fejlődés szabályos, de néhány megjegyzésre szükség van. Az első csoportban palatalis után *-are*-ből az eredmény szabályosan *-ier*: \**captiare*: *chacier*, *caballicare*: *chevalchier*, *tractare*: *traitier*. Az *-er* csoporthoz csatlakoznak a germán *-an*, *-ôn* végű igék: \**witan*: *guier*, \**waron*: *garer*.

Az *-ier* a XIII.—XVI. sz.-ban redukálódik *er*-ré.

Láttuk, hogy az *-ire* csoport már a közlatinban megszaporodott az *-io*, *-ēre* típusú igékkel: *fugere* > \**fugire*: *fuir* stb. A *-cēre* végződés szabályosan *-ir*-t ad: *licere*: *leisir*, *placēre*: *plaisir* stb.; ez utóbbi alakok helyett analógikus *inf.*-ok is lépnek fel, mint *plaire* (XII—XIII. sz.), egyetlen maradvány *jacere*: *gésir*, bár *plaisir*, *loisir* mint főnevek tovább élnek. Az analógia is bővíti e csoportot: a gyakorító *-isco*, *-iscere* típusú igék *-ire* infinitívuszt vesznek fel, így *fleurir* stb.; a szabályos *tenoir* mellett igen régen feltűnik a *venir* analógiájára alakult *tenir* stb. stb. Sok tudós szó csatlakozik e csoporthoz, mint *agir*, *languir* stb., s végül a *-jan* típusú germán infinitívuszok, mint \**warnian*: *garnir*, \**haunian*: *honir* stb.

Az *-ēre* > *oir* inf.-ok száma csökken, nem csak az említett *-cēre* végűekkel, hanem, azonkívül is sok az *-ēre* csoportba megy át, bár az ellenkezőre is van eset (*cadēre* > *cadēre* : *cheoir*). A fejlődés különben szabályos. Analógikus formák: \**potēre* : *pooir*, \**volēre* : *voloir* stb.

Az *-ēre* > *-re* inf.-ok száma egyrészt csökken a rövid *i* tövűek (*-io*, *-ēre*) elvesztésével, másrészt növekedik egy sereg *-ēre* inf.-szal, melyek *perf.* és *part. perf.* képzésük folytán előálló kapcsolat alapján már a közlatinban *-ēre-re* változnak, így *ardēre* > *ardēre* : *ardre*, *torquēre* > *torquēre* : *tordre*, *ridēre* : *rire* stb. Analógikus képzések is gyakoriak, mint *courir* a *courre* mellett. (Vö. még *plaire* s más hasonlókat.) A fejlődés szabályos, megjegyzendő, hogy az *-ngere* típusú inf.-ben az *ng*, *n'd'* > *nd-re* változik, az *e* synkopeje után: *jungere* : *joindre*, *cingere* : *ceindre* : meglepő *vincere* : *vaincre*, bár az Eulaliában : *veintre* (*vein't're*), épígy *\*essere* > *estre*.

Számos egyéb eltolódás fordul még elő (v. ö. *calefacere* > *\*calefare* : *chauffer*), ezeknek a különleges eseteknek a magyarázata azonban inkább az etimológiai szótár anyagához tartozik.

83. §. *Praesens imperfectum* — *présent.* -are, -er, -ier csoport. A) Indicativus.

<i>cantere</i> :	<i>intrare</i> :	<i>laxare</i> :	<i>caballicare</i> :
<i>chanter</i>	<i>entrer</i>	<i>laissier</i>	<i>chevauchier</i>
<i>chant</i>	<i>entre</i>	<i>lais</i> (* <i>chevalc</i> >)	<i>chevauche</i>
<i>chantes</i>	<i>entres</i>	<i>laisses</i>	<i>chevauches</i>
<i>chante(t)</i>	<i>entre(t)</i>	<i>laisse(t)</i>	<i>chevauche(t)</i>
<i>chantons</i>	<i>entrons</i>	<i>laissons</i>	<i>chevauchons</i>
<i>chantez</i>	<i>entrez</i>	<i>laissez</i>	<i>chevauchiez</i>
<i>chantent</i>	<i>entrent</i>	<i>laissent</i>	<i>chevauchent</i>

Az egyesszám formái hangtanilag szabályosak. Az első szem. szabályosan a tőmássalhangzóra vég-

zódik (*chant*) kivéve a mássalhangzó-torlódás esetét (*entre*), hol a 43. §. értelmében *e* (*ə*) hang fejlődik ki. Itt azonban korán ingadozás áll be. A *cons* + *c* töhangzójú igék jókor *e*-vel egészülnek ki; szórványosan már a XII. sz.-ban megjelennek a *dout*-féle alakok *doute* (*dubito*) helyett, viszont *demeine* stb. *demein* (*de* + \**mino*) helyett. Az *e*-re végződő alakok azonban a XIV. sz.-ban már túlnyomóak, bár bizonyos esetekben (magánhangzós *tő* után) csak a XVII. sz. állítja fel mindenütt az *e*-t. A harmadik szem.-ben a *t* ismeretlen okból igen korán leesik. A többesz. első szem. -*ons* (igen régi szövegekben -*oms*) \**-ains* helyett a *sumus*: *sons* analógikus hatására mutat. A második és harmadik személy szabályos; a megelőző palatalis után -*atis* szabályosan -*iez*-t ad.

A továbbfejlődés szabályos, -*iez* -*ez*-re redukálódik, ugyanakkor, mikor az inf. -*ier* > *er*.

### B) Coniunctivus (subjonctif).

<i>chant</i>	<i>entre</i>	<i>lais</i>	<i>chevauche</i>
<i>chanz</i>	<i>entres</i>	<i>lais</i>	<i>chevauches</i>
<i>chant</i>	<i>entre(t)</i>	<i>laist</i>	<i>chevauche(t)</i>
<i>chantons</i>	<i>entrons</i>	<i>laissons</i>	<i>chevauchons</i>
<i>chantez</i>	<i>entrez</i>	<i>laissez</i>	<i>chevauchiez</i>
<i>chantent</i>	<i>entrent</i>	<i>laissent</i>	<i>chevauchent</i>

Az egyesz. általában szabályos, *cons* + palat. után megjelenik az *e* (*ə*) *chevauche* stb., bár a Ch. R.-ban *chevalzt* < *caballicet* szabályos alak is előfordul. A többesz. első szem.-ben -*\*eins* helyett -*ons* áll, valószínűleg a megfelelő ind.-alak analógiájára, a második szem.-beli -*ez* (\**-eiz* helyett) az ind. -*ez* és a többi konjugációs osztályok szabályos -*atis*: -*ez* coni. alakja hatásának köszönhető.

A XIII—XIV. sz.-ban hatol be a a középfranciába a dialektikus -*iens* többesz. első szem. alak, mely kontaminálódva az -*ons*-szal a XV. sz.-ban -*ions* formában állapodik meg. A máso-

dik személyben a palatalis *-iez* kiterjed a többi igére, valószínűleg az *-ions* hatására; az ingadozás *-ez* és *-iez* között a XVI. sz.-ban is fennáll.

A ragozás nem mindig ilyen egyszerű, mint a fenti példák mutatják, mert a hangtörvények hatása az egyes személyek között fontos különbségeket idéz elő. A conl. egyessz.-ban s az ind. egyessz. első szem.-ben a zöngés mássalhangzó a szó végére kerülve zöngétlenné válik, így *cogitas: cuides*, de *cogito: cuit*, *lavas: leves*, de *lavo: lef*, ad + germ. \**dubban: adober*, *adop*, *adobes* stb.

A tömagánhangzó a többessz. első és második szem.-ben hangsúlytalan lévén, a hangtörvények értelmében más fejlődést mutat, mint a többi személyekben, ahol hangsúlyos. Az így előálló fokváltozás (*apophonie*, *Ablaut*) leggyakoribb esetei a következők:

lat.	hangstl.	hangsúlyos	példa
<i>a</i>	>	<i>a</i>	<i>e</i> <i>lavamus: lavons</i> , <i>lavat: leve</i>
<i>an, am</i>	>	<i>an, am</i>	<i>ain, aim</i> <i>amamus: amons</i> , <i>amat: aime</i>
<i>ē</i>	>	<i>e</i>	<i>ie</i> <i>levamus: levons</i> , <i>levat: lieve</i>
<i>ē</i>	>	<i>e</i>	<i>ei</i> > <i>oi</i> <i>pe(n)samus pesons</i> , <i>pe(n)sat: peise</i>
<i>ē + i</i>	>	<i>ei</i> > <i>oi</i>	<i>i</i> <i>praecamus: preions</i> , <i>praecat: prie</i>
<i>ō</i>	>	<i>o</i>	<i>ue</i> <i>rogare: rover</i> , <i>rogat: rueve</i>
<i>ō</i>	>	<i>o</i>	<i>ou</i> <i>ploramus: plorons</i> , <i>plorat: ploure</i>
<i>ō + i</i>	>	<i>oi</i>	<i>ui</i> * <i>adpodiamus: apoions</i> , * <i>adpodiat: apuie</i>

s végül sok esetben a hangsúlytalaná váló szabad töhangzó kiesik \**adratiōnatis: araisone*, *adratiōnatis: araisniez* s még néhány ritkább esetben. Mai napig gyakori az *e: a* fokváltakozás: *appeler*, *appelle*.

Az analógia a továbbfejlődés folyamán ezeket a legnagyobb-részt megszünteti, így *prueve*, *provons*-ból (*probare*) *prouve*, *prouvons* (de *la preuve!*), *leif* stb.-ből *je leve*, *nous levons*, *leif* stb.-ből *je lave*, *nous lavons* lesz, mert a töhangsúlyos formák sokkal számosabbak (v. ö. a többi igeidőt). Az ellenkezőre is van ugyan példa, így *ligat: loie*, *ligare: loier*-ből a *prie*, *proier* ana-

lógijára *lie, loier* lesz. Megecsik, hogy a tőhangsúlyos és tőhangsúlytalan alakból két külön ige egészül ki, így *\*disjunat desjune, \*disjunamus: disnons*-ból előáll a *desjuner, desjune, desjunons* stb. és a *disner, disne, disnons* stb. ragozású két teljes ige.

Az *-ire: -ir* csoportbeli igék nagy részénél az imperfektum-tő az *-isco, -iscis* stb. inchoativ képzővel bővül (*nutrire, \*nutrisco, \*nutriscis* stb.); a többinél kevés kivétellel az *-io* és *-iunt* végződéseknél redukció áll be *-o* és *-unt-ra*, még a közlatinban, így *sentio, sentiunt, dormio, dormiunt* stb. helyébe *\*sento, \*sentunt, \*dormo, \*dormunt* lép.

*dormire:dormir, nutrire:norir, (cooperire>)\*coperire: morire:morir*  
*couvrir*

<i>dorm (*dormo)</i>	<i>noris</i>	<i>cuevre</i>	<i>muir (*morio)</i>
<i>dors</i>	<i>noris</i>	<i>cuevres</i>	<i>muers</i>
<i>dort</i>	<i>norit</i>	<i>cuevre(t)</i>	<i>muert</i>
<i>dormons</i>	<i>norissons</i>	<i>couvrons</i>	<i>morons</i>
<i>dormez</i>	<i>norissez</i>	<i>couvrez</i>	<i>morez</i>
<i>dorment</i>	<i>norissent</i>	<i>cuevrent</i>	<i>muerent</i>

Az egyessz. alakjai szabályosak. Cons. + liqu. után az *e (ə)* hangtörvényszerű. A többessz. 1. sz. *-ons* itt is a *sumus: sons-ra* megy vissza. A többessz. 2. sz. *-ez* az etimologikus *\*-eiz < \*-etis* (a gallorómánban valószínűleg *-itis-t -ētis* váltja föl) helyett az *-atis->ez* analógiájára keletkezik. A csekélyszámú megmaradt *-io* végű egyessz. 1. szem. fejlődése szabályos, így *audio: oi, salio: sail* stb., de a többessz. 3. sz.-ben mindenütt kiesett az *i: \*audunt: oent* stb.

Már szórványosan a XII. sz.-tól az egyessz. 1. sz.-ben, talán a *noris* analógiájára *s* lép be, általánossá azonban csak a XVI. sz.-tól lesz: *dors, meurs* etc., míg az *e-re* végződők az első *(-er)*: csoporthoz igazodva, nem kapnak *s-t*. A *muir(s)* a *muers, muert* > *meurs, meurt*-höz símul, épígy *bullio: boil* > *bous, fallio: fail* > *faux*, míg *oi*-nál az első személy analógiájára alakul az egész ragozás: *oi, ois, oit, oyons, oyent, sail (salio)* és *cueil (\*collio colligire)* sok ingadozás után a *cuevre*-hez igazodik: *je saille*

*tu sailles* stb. Az apophonia itt is megjelenik (*cuevre, couvrons*), de sok esetben kiegyenlítődés áll be (*je couvre, nous couvrons*). Hasonlóképp sokszor ingadozik a nyelvszokás *is-es* és *is-telen* alakok között, így *norit* mellett *neur* is található. E konfúzió eredménye *hair* (\**hatjan*) mai ragozása: *je hais, de nous haissons*.

-*ère*: *re* csoport, indicativus.

	<i>perdere</i> : <i>perdre</i>	<i>jungere</i> : <i>joindre</i>	<i>fac(e)re</i> : <i>faire</i>
<i>pert</i>		<i>join(g)</i> ( <i>jungo</i> )	<i>faz</i>
<i>perz</i>		<i>joinz</i>	<i>fais</i>
<i>pert</i>		<i>joint</i>	<i>fait</i>
<i>perdons</i>		<i>joignons</i>	<i>faimes</i>
<i>perdez</i> ( <i>perdeiz</i> > <i>perdoiz</i> )		<i>joignez</i>	<i>faites</i>
<i>perdent</i>		<i>joignent</i>	<i>font</i>

A *perdre*-sorozat szabályos; *d* a szó végére kerülve zöngétlenné válik. A többesz. 1. sz. *sumus*: *sons*, a 2. sz. *-atis*: *-ez, -iez* analógiájára alakult. Az *-ngo* stb. típus fejlődése is hangtörvényszerű.<sup>1</sup> *Facio* alakjai a köv. vulgárlatin ragozásra mennek vissza: \**fakjo*, \**fais*, \**fait*, \**faimos*, \**faites*, \**faunt*, ebből a fejlődés szabályos. kivéve *faimes* alakot, melynek az *e*-jét nem tudjuk megmagyarázni; ehelyett korán megjelenik a *faions* és *faisons* (ez utóbbi talán az *imparfait* és a *part. prés.* analógiájára.) A *faz* stb. szerint ragozódnak a *-ceo* típusú igék (melyek inf. *-cere* > *-isir* fejlődésüknél fogva az *-ir* csoportba látszanak tartozni), de a többesz.-ban azoknál összevonás nem történt, tehát *placemus*: *plaisons*, *placent*: *plaisent*, azonfelül az egyesz. 3. szem.-ben a szabályos *ist* fejlődés is megtalálható: *placet*: *plaist*.

Néhány eltérő alak: *dico*: *di, dis, dit* (*dist* helyett) *dimes*, (< \**dicimus*), *dites* (< \**dictis*), *dient*.

\**Sequo* (< *sequor*): *siu, sius, siut, sevons, sevez, sivent* szabályos, majd innen metatézissel *sui, suis* stb.

<sup>1</sup> Bár valószínű, hogy az első szem. analógikus, v. ö. 49. §.

*Sum: sui, es, est, sons v. somes v. esmes, estes, sonf.*  
A *sui*-t nem tudjuk megmagyarázni, *son* lenne a szabályos alak, *somes* a *faimes, dimes*-szel egy kategóriába tartozik, *esmes* az *estes* analógiájára mutat.

*Tremo: (+gall.? crem—): criem, criens, crient, cremons, criement;* az ige később a *plains* analógiájára alakult: *crains* stb.

A továbbfejlődés általában szabályos, csak az első sz.-ben lép fel az analógikus -s (v. ö. -ir végű ige). A rendestől eltérő ige-alakokat az analógia nagyrészt egységesre gyalulja, így *dimes* helyett korán fellép a *dions, dions* (L. *faz.*), *dient* helyett a *disent, sevons, sevez, sivent* helyett az egyesszám mintájára *suivons* stb.

Az *-ēre: -eir > oir* csoportban két fő kategóriát különböztetünk meg; általánosabb forma az, hol az *-eo* *e*-je kiesett, ritkább, hol *i* alakjában megmaradt.

<i>debēre : deveir</i>	* <i>volēre : voleir</i>
<i>dei &gt; doi (*debo)</i>	<i>vueil (voleo)</i>
<i>deis &gt; dois</i>	<i>vuels</i>
<i>deit &gt; doit</i>	<i>vuet, vuelt</i>
<i>devons</i>	<i>volons</i>
<i>devez (devoiz &gt; deveiz)</i>	<i>volez</i>
<i>dei(v)ent &gt; doi(v)ent</i>	<i>vuelent</i>

A fejlődés szabályos, a *dei*-ben az *f* hiánya analogikus hatás. (többesz. 1. és 2. sz., lásd eddigieket.)

Eltérő alakok: *cado (cadēre > cadēre: cheoir)*; a szabályos *chié, chiés, chie(t), cheons, cheez, chient* mellett korán jelentkezik a több. 1. és 2. sz. analógiájára *che(s), ches, chet, chéent*, sőt a XIII. sz.-tól az *inf.* analógiájára *chois ... choyons* stb.

\**Sedo: sié, siez* stb. szabályos, a *sieds* csak írásmód, *siéent* helyébe az analógikus *seyent* lép; (as)sois stb. alakok az *inf.*-ből indulnak ki.

*Habeo* közlatin redukált formája *aio as, at, abemos, abetes, aont (ant)*. A fejlődés innen szabályos.

*Sapio (\*sapēre: savoir) a habeo > aio* analógiájára *sajo* lesz, így *sai, ses, set, savons, savez, sevent*.

\**Poteo, \*potes* stb. szabályosan *puiz, puez, puet, poons, poez, pueent*-et ad.

A továbbfejlődés általában szabályos az *-eo > -o* csoportnál csak az 1. sz.-ben lép fel az analógikus *s*. Az *eo > io* csoportnál

az egyessz. 1. sz. analógikus hatás alatt elveszti palatális elemét, s s-t kap: *doleo: dueil > deux, voleo: vueil > veux* stb.; a \**poteo: puis* azonban megmarad, párhuzamosan az analógikus *peux*-vel; a *poons, poez*-nél ejtéskönnyítő *v* jelentkezik: *pouvons, pouvez* s ezek analógiájára *peuvent*.

A coniunctivus (*subjonctif présent*) az *-ire, -ēre, -ere* osztályokban egységes (*-am, -as, -at* stb.) Az *-e, -i* többnyire kiesik, a ragok előtt: *sentiam > senta, dormiam: dorma*, de néha megmarad: \**voleam: vol'a*

<i>norisse</i>	<i>vive</i>	<i>vueille</i>
<i>norisses</i>	<i>vives</i>	<i>vueilles</i>
<i>norisse(t)</i>	<i>vive(t)</i>	<i>vueille(t)</i>
<i>norissons</i>	<i>vivons</i>	<i>voillons</i>
<i>norissez</i>	<i>vivez</i>	<i>voilliez</i>
<i>norissent</i>	<i>vivent</i>	<i>vueillent</i>

Az egyessz. szabályos. A többesz. *-ons* a *sumus*-ra vezethető vissza, a palatális tövűeknél azonban az *-iens* végződés túlnyomó.

Eltérő alakok: *debeam* stb., *habeam* stb. mellett fel kell tételeznünk közlatin \**deia* stb., \**aja* stb.-t, ámde az innen származó *deie, deies* stb. mellett régi a *deive, deives* stb. is.

\**Prendam (prendre)* helyett már az ófranciában megjelenik *preigne, preenne*, talán *vieigne > vienne* analógiájára.

*Sim* helyett \**siam* etc. a közlatin alak ennek megfelelőleg ófr. *seie > soie, seies; soies* stb.

*Faciam: face, sapiam: sache* eltérő formájuk ellenére hangtanilag szabályosan fejlődtek.

*Veniam teneam* a szabályos *viegne, tiegne* mellett gyakran *vienge, tienge* formákat is mutat, melyek talán dialektikus eredetűek (v. ö. azonban 72. l. jegyzet.)

*Vincam: \*veinche* helyett kezdettől *veinque* található az inf. analógiájára.

A továbbfejlődés az egyessz.-ban és a többesz. 3. sz.-ben szabályos. A többesz. 1. sz.-ben *-iens* és *ons* között kontamináció áll be, az eredmény *-ions*; ennek analógiájára a XV–XVI. sz.-ban *-ez > iez*. A *deie* sorozat a XIV. sz.-ban kipusztul, *soie* az imparfait-kkal együtt *sois*-vá lesz, *vieigne* helyét a XVI. sz.-ban disszimiláció útján (*i-n' > i-n*) *vienne* foglalja el.



84. §. Az imperativus.

<i>porte</i>	<i>chace</i>	<i>floris</i>	<i>sent</i>	<i>pert</i>
<i>portons</i>	<i>chaçons</i>	<i>florissons</i>	<i>sentons</i>	<i>perdons</i>
<i>portez</i>	<i>chaciez</i>	<i>florissez</i>	<i>sentez</i>	<i>perdez</i>

Az egyesszám szabályos, a többesszámban azonban a *coni. praes.* (subj. prés.) alakjait kell keresnünk, később azonban a két alak az *ind.*-hoz idomul. Az *avoir, estre, vouloir, savoir*-nál *imp.* helyett *subj. prés.* használatos. Az egyessz.-ban a szóvégivé váló labiális gyakran leesik: *serf* > *ser*, *dorm* > *dor*.

A továbbfejlődésben a XIV. sz.-tól talán a *prés.* analógiájára az egyessz.-ban -s lép föl; ez az s az első (-er) csoportnál nem tud állandósulni, bár a *liaison*-ban ma is: *portes-en*.

85. §. *Praeteritum imperfectum (imparfait).*

A latin -are csoportnál az *impf.*-ban az eredeti *abam* > *ava* forma, a galloromán egy részében, úgy látszik \*-*au(v)a*-ra változott (a bilabiális ejtésű *v* ismeretlen okokból *u*-ba ment át). Ennek megfelelőleg két párhuzamos alakkal találkozunk.

<i>ameve</i>	és	<i>amoue</i>
<i>ameves</i>	„	<i>amoues</i>
<i>ameve(t)</i>	„	<i>amou(e)t</i>
	<i>amiïens</i>	
	<i>amiïez</i>	
<i>amevent</i>	és	<i>amouent</i>

Az egész egyessz. és a többesz. 3. sz. fejlődése szabályos (v. ö. *fabam* : *fève* és \**auca* [*avicam*] : *oue*). A többesszámba a többi igeosztályok alakja hatol be.

A XIII. sz.-ban mind a két sorozat helyét (néhány nyelvjárás kivételével) a többi igeosztályok analógiájára formálódott *ameie, ameies, ameit, ameient* > *amoie* stb.-nek adja át. E sorozat egyesszámában az *e* hamar elpusztul, s a XVI. sz.-ban *s* áll elő. E folyamatok okai nem világosak.

Ami a többi osztályokat illeti, *-iebam* stb. a gallo-románban *-\*ebam*-ra redukálódik (v. ö. *parietem* > *parete*) s mind az eredeti, mind a másodlagos *ebam* *-ea*, *-eas*, *-eat*, *-eamus*, *-eatis*, *-eant*--ra egyszerűsödik.

*intendere* : *entendre*

*entendeie*  
*entendeies*  
*entendei(e)t*  
*entendiiens*  
*entendiiiez*  
*entendeient*

*sentire* : *sentir*

*senteie*  
*senteies*  
*sentei(e)t*  
*sentiens*  
*sentiiez*  
*senteient*

Az első szem. *-e*-je jókor leesik (bár nyomai a XVI. sz.-ba belenyúlnak). A 2. sz. *e*-je is leesik a XV. sz.-ban az *a* rendes letompulásának és analógikus hatásoknak közös eredményeképen. A 3. sz. *-e*-je ismeretlen okokból közvetlen a legrégebb nyelvemlékek után kipusztul. Az *-iiens*, *-iiez* végződéseket nem tudjuk megmagyarázni. Az *iiens* a XI—XIV. sz.-ban analógikus hatásokra *ions*-szá lesz.

A továbbfejlődés folyamán *ei*, *oi*-vá, majd *üé*, *üa*-vá, végül a XVII. sz. végétől *e*-vé lesz. Az egyessz. 1. sz.-ben analógikus s lép fel a XVI. sz.-ban. Az *iiez* > *iez*, néha mai nap is két-szótagú.

Különös alak az *estre* imparfait-ja : vagy az *eram* stb. fejlődése : *iere*, *ieres*, *iere(t)*, *eriens*, *eriez*, *ierent*, vagy az analógikus *esteie*, *esteies* stb. Az előbbi a XVI. sz.-ban már archaizmus, az utóbbi fejlődésére különösebb megjegyzésünk nincs.

#### 86. §. *Praesens perfectum* — *passé défini*.

Ennek az időnek a fejlődése bonyolult. A különféle latin perfektum képzések egymást keresztezik s már a vulgárlatinban nagyszámú egymástól és a kl. latintól igen eltérő alak áll elő. Ezek eredményeképen az ófranciában is igen nagy az alakok gazdagsága ; párhuzamosan élnek egymás mellett a különféle képzésű perfektumok, mint pl. *voil*, *vols* > *vous*, *volis* és *volsis*

(*vouloir*) s csak későn kerekedik felül egyetlen alak, jelen példánál egy ötödik, az analógikus *voulus*. Meg szoktunk különböztetni gyenge perfektumokat, hol a hangsúly a végződésre (\**sentii* : *senti*) és erősöket, hol a töre esik (\**vólsi* > *vous*).

Az *-are* : *-er* osztálynál az *-avi* stb.-ből keletkezett galloromán *-ai*, *-asti*, *-āt*, *-amus*, *-astis*, *-arunt* (java-részt feliratokban előforduló formák) a kiinduló pont. Az eredmény *probare* : *prover*

<i>provai</i>	<i>provames</i>
<i>provas</i>	<i>provastes</i>
<i>prova(t)</i>	<i>proverent</i>

A második személyben a *t* (v. ö. \**provast*) talán az *ai*, *as* (*avoir*) s így a futur analógiájára legrégebb szövegeink előtt leesik. A többesz. 1. szem. *-ames*-t nem tudjuk magyarázni, az *-astes* *e*-je szintén meglepő, szabályos hangfejlődéssel ugyanis itt \**-az*-t várnánk. A *stare* vulg. \**stetui* alakjánál fogva az *ere* : *oir* csoportba tartozik.

A továbbfejlődés szabályos. A többesz. 1. szem.-ben a XIII. sz.-tól fellépő *s* (*provastes*) csak írásmód (a *provastes* analógiájára).

Az *-ire* : *-ir* csoportnál a kiindulópont az *-ivi* stb. összevonásából előállt *-ī*, *-isti*, *-it*, *-imus*, *-istis*, *-irunt*. Az *-ivi* > *-i* perf. a közlatinban csekély kivétellel az egész *-īre* csoportra átment, így pl. *aperui* h. \**ap(e)-ri(vi)*, *sensi* h. \**sentī*. Eredmény

<i>senti</i>	<i>sentimes</i>
<i>sentis</i>	<i>sentistes</i>
<i>sentit</i>	<i>sentirent</i>

(Az esetekre vonatkozólag l. *-er* csoport perfectumát.)

Más perf.-képzésük miatt más csoportba tartoz-

nak *courir* (-úí), *mourir* (-úí), *tenir* (\*tēni), *venir* (vēni), *querir* (\*quesi).

A továbbfejlődés szabályos, csak az egyessz. 1. szem.-ben jelenik meg a XVI—XVII. sz.-ban egy analógikus s: *sentis* s a többesz. 1. szem.-ben az írásban *-ismes* végződés honosul meg.

Az *-ēre*: *-oir* csoport perfectumának kiindulópontja a latin *-ui* stb., ebből a közlatinban összevonással *-ui*, *\*-usti*, *\*-ut*, *\*-umus*, *\*-ustis*, *\*-urent* áll elő, mely ebben a csoportban a többi perf.-tipust elnyomta. Minthogy az egyessz. 1. és 3. sz. kivételével az összes alakok gyengék, s az ide tartozó *-utum* participiumok is az *u*-n viselik a hangsúlyt (v. ö. még *fúi* stb.-t) az 1. és 3. sz.-ben. is sok igénél az *ú*-ra kerül a hangsúly: *-úí* míg másoknál megmarad az eredeti állapot *-ui*. Az első csoportnál (*valúi*) az eredmény:

<i>valui</i>	<i>valumes</i>
<i>valus</i>	<i>valustes</i>
<i>valut</i>	<i>valurent</i>

Ide tartozik még az *-ire*: *-ir* csoportból *corui* (\*currúi) és *morui* (\*morui) s itt-ott szórványosan később egyéb igékbe is behatol az *-ui*>*-us*, *-us*, *-ut* stb. végződés, így *bolit*~*bollut*, *vesquit*>*vescut* stb. stb és az *-er* végű *stetui*: *estui*.

Az első és második személyben az *u* (*ü*) hangtörvényszerű, s a szóvégi hosszú *ī* hatásának tulajdonítható, a többi alak ezeknek a mintájára vette át az *u*-t még a praelitteraris korszakban. Közreműködhetett esetleg a *fui*, hol az *u* talán hosszú is lehetett. (Mindenesetre a *fui* egész ragozása erős volt, az esetek magyarázata egyébként ugyanaz mint az *-er* csoportnál.

A továbbfejlődésben *-ui* helyébe analógikusan *-us* lép, *-umes* helyett *-usmes*-t írnak.

Az igék jelentékeny részénél megmarad az eredeti hangsúlyozás; ezeknek az igéknek a sorsa bonyolult,

s a szabályos hangfejlődésnek sokszor ellentmond, anélkül, hogy minden esetben kellő magyarázattal szolgálhatnánk. A legfontosabb típusok a következők:

<i>habui</i>	<i>movui</i>	<i>recipui</i>	<i>volui</i>
<i>oi</i>	<i>mui</i>	<i>reçui</i>	<i>voil</i>
<i>oüs</i>	<i>moüs</i>	<i>receüs</i>	<i>volis</i>
<i>ot</i>	<i>mut</i>	<i>reçut</i>	<i>volt</i>
<i>oümes</i>	<i>moümes</i>	<i>receümes</i>	<i>volimes</i>
<i>oüstes</i>	<i>moüstes</i>	<i>receüstes</i>	<i>volistes</i>
<i>oürent</i>	<i>murent</i>	<i>reçurent</i>	<i>voldrent</i>

Az első csoportba tartoznak még: *sapui: soi*, *tacui: toi*, *potui: poi* és a *-cere: -isir* típusú *placui: ploi*, a második csoportba *devui: dui*, *plu(v)it: plut*, a *cere: isir* típusú *nocui: noi* és az *ere: re* csoportból *\*bibui: bui*, a harmadik csoportba *cadui: chui*, a *cere: isir* típusúak zöme, mint *licui: lui*, *jacui > jecui: jut* és egy csoport *ere: re* végű ige, melyek legfontosabbikái: *\*credui: crui*, *\*cre(v)ui: crui*, *\*legui: lui (legere)*, *\*cognovui: conui* stb. a negyedik csoport egyetlen tagja a paradigma (bár v. ö. *teni: tin*, *veni: vin*) ennél a gyengén formák analógiájára egyessz. 1. sz. *volis*, 3. sz. *volit*, és többessz. 3. *volirent* formák is keletkeznek, sőt van ennek az igének s perfektuma is.

Mint említettük az alakokat magyarázni nehéz. Általában *a + vel. v. lab. + ui* és *pot + ui* az első (*-oi*, *-oüs* stb.), *o + ui* és *e + lab. + ui* a második, (*-ui*, *-oüs* stb.) (de *\*crevui: crui*, *creüs*), *a* v. *e + ui* a harmadik (*-ui*, *-eüs*) csoportot adják.

A továbbfejlődésben a karakterisztikus *u* behatol az összes alakokba (*plot: plut*), a megelőző hiatus magánhangzó beleolvad, talán *ə*-n keresztül a köv. *u*-be: *soümes: sümes*, *creüstes: crütes*; az *ə* írásban megmarad a *j'eus* stb.-ben.

Az *ere: re* csoport perfektuma a legváltozatosabb. Az eredeti reduplikált perfektumok eltűnnek ugyan, de a vulg. lat. a *vendidi perdidi* stb. (v. ö. *dare ~ dedi*) végződését átvitte a *dere, -tere inf.*-ú igékre és így egy új analógikus reduplikált *perf.*-típust teremtett; mint *respondedi, crededi, battedi* az analógia később

kiterjedt olyan igékre is, amelyek nem *-d*, *-t* tövűek (*rompere* stb.)

vulg. lat.	ófr.
<i>respondē(d)i</i>	<i>respondi</i>
<i>respondēsti</i>	<i>respondis</i>
<i>respondedit</i>	<i>respondiet</i>
<i>respondēdimus</i>	<i>respondimes</i>
<i>respondēdistis</i>	<i>respondistes</i>
<i>respondēderunt</i>	<i>respondierent</i>

Az egyessz. 1. személyben a *d* kiesése folytán *e* + *i* > *i* szabályos, innen a többessz. 1. sz., viszont az egyessz. 2. szem. analogiájára a többessz. 2. szem. *\*-iemes* resp. *\*-iestes* helyett igen régen *-imes* és *-istes* lett. Még a XII. sz.-ban aztán a szabályos *-iet*, *-ierent* helyébe az analogikus *-it*, *-irent* lépnek s így az egész ragozás az *ivi* > *i* perfektum típussal azonossá válik s továbbfejlődése azéval megegyezik.

Nagy számmal maradtak meg az *s* perfektumok, mint *arsi* : *ars* (*ardēre* > *ardēre*), *cinxi* : *cins*, *coxi* : *cuis*, *duxi* : *duis*, *finxi* : *feins*, *junxi* : *joins*, *misi* : *mis*, *pinxi* : *peins*, *risi* : *ris*, *scripsi* : *escris*, *torsi* : *tors* és sok más. Gyakran az *s* típus más perf. képzés helyébe lépett ; így : *attigi* h. *\*attinxi* : *atteins*, *legi* h. *\*lexi* : *lis*, *prehendi* h. *\*presi* : *pris* stb. hol az igen elterjedt *-sum* participiumok mintául szolgálhattak.

<i>dixi</i>	<i>dis</i>
<i>dixisti</i>	<i>desis</i>
<i>dixit</i>	<i>dist</i>
<i>diximus</i>	<i>desimes</i>
<i>dixistis</i>	<i>desistes</i>
<i>dixerunt</i>	<i>distrent</i>

Így fejlődik : *mis*, *pris*, *quis* (*querir*) *ris*, *sis*, *clos* stb. *desis*, *desimes* stb. *e*-jüket disszimilációnak köszönhetik.

Az egyessz. 2., többesz. 1. 2. sz. mellett a közép-korban *deīs*, *deīmes*, *deīstes*-t is találunk; ezeket megmagyarázni nem tudjuk, (a *vidi* : *vi*, *veīs* stb. analógiájára nem lehet gondolni).

Ez utóbbi alakokból áll elő a XII—XIII. sz.-ban a modern alak, *je dis*, *tu dis* stb., hol a 3. sz. alakok is az *-is*, *-is*, *-it* stb. perf. analógiájára *dit* és *dirent* (\**ditrent* h.) lesznek. *Pris*-ben *prendre* analógiájára inetimologikus *n* hatol be *prins* stb., mely azonban a XV—XVII. sz.-ban eltűnik.

Sok igének a gyenge alakok analógiájára az egész perfektuma átalakul: *conduis*, *conduisis*, *conduit* stb. helyett *conduisis*, *conduisis*, *conduisit* stb. lép, ilyenek pl. *construisis*, *cuisis* stb.

Végül sok igénél eredeti sigmatikus perf. helyébe a középkor folyamán *-is* (v. ö. *ivi* : *i*) lép, így *pinxi* : *peins*, *peinsis* stb., helyett *peignis* stb., *escris*, *escrisis* stb. h. *escrivis* stb. *morsi* : *mors*, *morsis* stb. h. *mordis*, *mordis* stb. és még sok más, ide tartoznak az összes *-ngere* : *-indre* inf.-ú igék, (*plaindre*, *joindre* stb.) Ide tartozik egy tudós *perf.* is *vixit*-ből metatézissel *vesquit*.

Az *i* perfektumok legnagyobb része kipusztult, ill. más típusnak adta át helyét (*bibi* ~ \**bibui*, *prehendi*, \**presi* stb). Az egyetlen *-ēre* : *-re* ige, mely ide tartozik *facere* : *faire* (*feci* : *fis*), ehez járul *vidēre voir* (*vidi* : *vi*) *venire* : *venir* (*vēni* : *vin*) s ennek analógiájára \**tenire* : *tenir* (\**tēni* : *tin*).

<i>fis</i>	<i>fesimes</i>	<i>vit</i>	<i>veīmes</i>
<i>fesis</i>	<i>fesistes</i>	<i>veīs</i>	<i>veīstes</i>
<i>fist</i>	<i>firent</i> , <i>fisdrent</i>	<i>vi</i>	<i>virent</i>

A *vi*, *vin* (*vin*, *venis*, *vint*, *vindrent*) *tin*-nél megjegyzendő, hogy a 3. személyek *i*-je az egyessz. 1. szem. analógiájára alakult, hol az *i* a szóvégi hosszú *i* hatására szabályos.

*Fis* a *dis*-szel párhuzamosan fejlődik: *feīs*, *feimes*, *feistes* s innen *je fis*, *tu fis* stb. A többieknél is az erős alakok győznek.

### 87. §. Praet. perf. conī. (subj. imparf.)

Az eltűnt *praet, impf. coni.* szerepét a *praet, perf. coni.* veszi át.

<i>chantasse</i>	<i>sentisse</i>	<i>valusse</i>	<i>risse</i>
<i>chantasses</i>	<i>sentisses</i>	<i>valusses</i>	<i>risse</i>
<i>chantast</i>	<i>sentist</i>	<i>valust</i>	<i>rist</i>
<i>chantissons</i>	<i>sentissons</i>	<i>valussons</i>	<i>rissons</i>
<i>chantisseiz</i>	<i>sentisseiz</i>	<i>valusseiz</i>	<i>risseiz</i>
<i>chantassent</i>	<i>sentissent</i>	<i>valussent</i>	<i>risse</i>

Az egész ragozás középkori fejlődésén át érvényesül az a tendencia, hogy végződéses, a *subj. prés.*-hoz idomúljanak így az egyessz. 1. és 2. sz.-ben a várható \**sentis*, \**valus*, \**ris* helyett a *subj. prés.* analógiájára *e*-vel bővült alakokat találunk és ezek az *e*-alakok az első csoportot is magukkal ragadták. Ez a fejlődés praelitteraris. A 3 sz. szabályos.

A többessz. 1. és 2. sz.-ben a *subj. prés.* analógiája a történeti középkorban kezd hatni, először *-iens*-re módosítva az első személyt (*chantissiens* stb.) majd a később felbukkanó *-ions*, *-iez* hatol be az *imparfait*-be is (*chantissions*, *issiez* stb.). Azonfelül az első csoportban a XVI—XVII. sz.-ban a többi *a* hangzós végzet analógiájára *-assions*, *-assiez* állandósul. Minthogy a *subj. imparf.* szoros kapcsolatban van a *passé déf.*-vel, ez utóbbi tövére vonatkozó minden változás magával vonja az előbbi változását is, így *fesisse* h. *fisse* stb.

88. §. **Participium imperfectum, gerundivum.** A lat. part. végzések: *-antem*, *-entem*, *-ientem* közül az első elnyomta a nem *a* tövű igéknél is az eredeti képzőt így *chantant*, *servant*, *fleurissant*, *recevant*. Az eredeti *-iens* *-ntis* gyér nyomai a főnévvé vált *servientem*: *sergeant*, s néhány melléknév: *valientem*: *vaillant* stb.

A gerundivum *-andum*, *-endum*, *-iendum* típusai közül szintén az első lett általánossá. A keletkezett forma alakilag egybeesik a part. prés.-nal: *chantant* stb.

A középkor folyamán az analógia sokszor átalakítólag hat, így *poant* helyett *puis* után *puissant*, *avant* (*habentem*) h. *ai*, *aye*



után *ayant, savant* h. *sache* után *sachant* (mely alakilag az eredeti *sapientem*-et is reprezentálhatná).

A part. prés. ragozására l. melléknév.

89. §. Part. perf. participe passé. A latin *-atum, -etum, -itum, -ütum, -sum, -tum* közül az *-etum* teljesen eltűnik, a *-sum* és *-tum* száma nagyon megfogyatkozik.

Az *-are : er* csoportnál az *-atum : é* teljesen általánossá lesz (a többi típus a latinban is ritka): *cantatum : chanté*. Az *ire : ir* csoportnál az *-itum* tért nyert, bár néha az eredeti képzést nem tudta kiszorítani, így *\*sentitum : senti de apertum : overt, coopertum : covert, mortu(u)m : mort* etc. Egyes igéknél a középkorban az *-u (-utum)*, sűrűn váltakozik az *-i (-itum)*-vel, pl. *senti ~ sentu, bouilli ~ bou(i)llu* stb. *couru, tenu* voltakép a *courre*, ill. *tenoir*-hoz tartoznak; *venu*-ben *-utum* újra képzéssel állunk szemben.

Az *-ere : oir* csoportnál az uralkodó *-ui* perf. képzéssel kapcsolatban az *-utum* képzés (mely a kl. lat. ban ritka) teljesen általánossá lesz *\*habutum : eü, \*debütum : deü, \*potutum : pou, \*vedutum veü* stb. Ennél a típusnál gyakori a tőhangzó hiátusba kerülése (*b, v, ú* előtt kiesik!) ilyenkor a hiatus magánhangzó szabályosan letompul: *pu, dû, vu, eu* (ü) stb.

Az *-ere : -re* csoportnál az *-ütum* szintén erősen tért hódít főleg az *-ui* perf.-okkal kapcsolatban, így *\*credutum : creü, \*bebutum : beü, perdutum : perdu*.

Sok nyoma van az eredeti *-sum* és *-tum* part.-oknak is: *arsum : ars, missum : mis* (a perf. *misi : mis* analogiájára), *prensum : pris* (ugyancsak a perf. *\*presi : pris* után), *risum : ris, dictum : dit* (*i* az inf: miatt), *junctum : joint, \*pinctum peint, factum : fait* stb.

Ez utóbbinak száma a középkorban jóval nagyobb volt, a mindinkább elharapodzó *-u* típus azonban sokat kipusztított, mások nyom nélkül tűntek el, így *ruptum : rout* h. (*\*romputum*) *rompu, responsum : respons* h. (*\*respondutum*) *respondu, \*volsum : vous* h. *\*volutum : volu, lectum : lit* h. *\*legutum : leü* sab.

90. §. *Összetett alakok.* Már igen jókor kialakulnak új, analitikus igealakok, melyek a *habere* ill. az *esse* ige valamelyik alakja s az illető ige *inf.*-a vagy *part. perf.*-a segítségével egyrészt kipusztuló időket és módokat, másrészt új árnyalatokat fejeznek ki. Nehéz eldönteni, hogy az új formák az eltűnt régiek pótlására keletkeztek-e, vagy hogy a keletkezett új formák szorították-e ki a régieket, bár ez utóbbi feltevés valószínűbb.

Az *inf + habere praes. impf.*-a (\**aio* stb.) a fut. imperf., az *inf + habere praet. impf.*-a (\**aia*, \**aias* stb. < *habebam*, *habebas* stb.) a fut. perf. helyébe lép: *salvare habeo (aio) > salvar ai > salvarai*, *cantare habebam (\*aia) > chantereie > chanterois > chanterais*.

E két új ige alak fejlődése szabályos. A fut. perf. a középkor második felében conditionális jelentést is vesz fel s ezért mai neve *conditionnel*, bár régebbi funkcióját is megtartja.

**Rendkívüli alakok:** *aller (ambulare?) futur.*-je helyett *ire + aio : irai* használatos; *enverrai* talán a szabályos *verrai (ved[e]r[e]aio)* analogiájára keletkezett; *avrai*, *savrai* < *av[e]r[e]*, *sav[e]r[e] aio* helyébe lépő *aurai*, *saurai* eredete homályos; *voudrai* szabályos (*vol[e]r[e] aio*), *boirai (bevrαι)*, *croirai (crerrai)* stb. az *inf.* után újraképzett alakok, *ferai* egy \**fare inf.*-ra megy vissza, a *seoir* ige különféle *futur*-jei analogikusak, úgy szintén a *viendrai* szabályos *vendrai* helyett stb. stb.

Még mélyen a kl. lat.-ban gyökerezik a mult.-nak a *habere* (később \**essere* is) valamelyik alakja és a *part. perf.* által való kifejezése, mely a valódi perfektumot jelenti (a lat. *praes. perf.* többnyire aorisztoszi jelentésű, mint a francia *passé défini*). Az új kifejezési lehetőségből a középkor első részében kifejlődik az összetett igeidők egész mai rendszere.

A régebbi szövegekben a *part. passé* megegyezik a tárggyal, pl. *li reis ot prise sa corone*. Hamarosan azonban bizonytalanság áll be, majd hosszas ingadozás után csak a XVIII. sz.-ban állapodik meg végleg a mai nyelvszokás.

## SZÓMUTATÓ.

(Azok a szavak, melyek a mai francia szókincsben is megvannak, csak új-francia alakjukban találhatók a Szómutatóban. Latin szavak csak akkor vannak felvéve, ha a szövegben mellőlük a francia megfelelő hiányzik. A szám a lapszámot jelenti.)

- |  |  |  |
|--|--|--|
| <p>vl. -a, -anem 89.<br/>           l. <i>abam</i> 27.<br/>           l. <i>ab+ante</i> 26.<br/> <i>abbé</i> 49, 57.<br/> <i>ache</i> 47.<br/> <i>acheter</i> 54.<br/> <i>acier</i> 62.<br/> <i>âcre</i> 14.<br/> <i>-ade</i> 15.<br/> <i>adouber</i> 113.<br/> <i>âge</i> 48.<br/> <i>-age</i> 39, 53, 65.<br/> <i>agir</i> 110.<br/> <i>agneau</i> 67.<br/> <i>agrafe</i> 12.<br/> <i>aider</i> 40, 50.<br/> <i>aïeul</i> 86.<br/> <i>aigle</i> 40.<br/> <i>aigre</i> 14, 76.<br/> <i>aiguille</i> 18.<br/> <i>aïl</i> 88.<br/> <i>aille</i> 40.<br/> <i>aimer</i> 3, 19, 40, 41,<br/>               52, 70, 113, 118.<br/> <i>aine</i> 53, 64.<br/> <i>ófr. -ains</i> 112.<br/> <i>airain</i> 4.<br/> <i>-ais</i>, stb. 36, 52,<br/>               118—9.<br/> <i>alcool</i> 15.<br/> <i>alène</i> 73.<br/> <i>Allemagne</i> 41.<br/> <i>aller</i> 127.<br/> <i>altesse</i> 15.</p> | <p><i>âme</i> 53.<br/> <i>-âmes</i> 120.<br/> <i>ami</i> 30, 31, 50.<br/> <i>amiral</i> 15.<br/> <i>amitié</i> 40.<br/> <i>amour</i> 15.<br/> <i>-an</i> 12.<br/> <i>an</i> 41, 70, 87.<br/> <i>ancêtre</i> 69.<br/> <i>Andrieu</i> 33.<br/> <i>âne</i> 39, 53.<br/> <i>anglaise</i> 38, 59, 70.<br/> <i>Anjou</i> 41, 68.<br/> <i>-ant</i> 73, 125.<br/> <i>antan</i> 50.<br/>           l. <i>ante</i> 25.<br/> <i>ófr. anvel</i> 68.<br/> <i>août</i> 49, 66.<br/> <i>apôtre</i> 53.<br/> <i>appeler</i> 113.<br/> <i>approcher</i> 58.<br/> <i>appuyer</i> 113.<br/> <i>ófr. araisnier</i> 113.<br/>           l. <i>arbor</i> 23.<br/> <i>arbre</i> 57, 76, 84.<br/> <i>arc</i> 87.<br/> <i>-ard</i> 12.<br/> <i>ardre</i> 26, 111, 123,<br/>               126.<br/> <i>argent</i> 49, 51, 63.<br/> <i>ófr. armaille</i> 73.<br/> <i>arme</i> 39, 71.<br/> <i>armure</i> 49.<br/> <i>arquebuse</i> 15.</p> | <p><i>arrière</i> 32.<br/> <i>artisan</i> 15.<br/> <i>-assions</i> 125.<br/> <i>-assiez</i> 125.<br/> <i>-âtes</i> 120.<br/> <i>atteindre</i> 123.<br/> <i>avec</i> 34, 66.<br/> <i>avenir</i> 61.<br/>           l. <i>-avi</i>, <i>-avisti</i>, stb.<br/>               27.<br/>           l. <i>avica</i> 20, 68.<br/> <i>avoine</i> 37.<br/> <i>avoir</i> 18, 36, 49,<br/>               116, 118, 122,<br/>               126, 127.<br/> <i>au</i> 95.<br/> <i>aubade</i> 15.<br/> <i>aube</i> 41, 57.<br/> <i>-aud</i> 12.<br/> <i>auge</i> 67.<br/>           l. <i>augurium</i> 21.<br/> <i>aumaille</i> 73.<br/> <i>aune</i> 42.<br/>           l. <i>auscultare</i> 21.<br/> <i>autel</i> 50.<br/> <i>autre</i> 41, 76.<br/> <i>aux</i> 95.<br/> <br/> <i>bailler</i> 73.<br/> <i>baiser</i> 40, 69.<br/> <i>ballade</i> 15.<br/> <i>bande</i> 57.<br/> <i>bandoulière</i> 15.<br/> <i>baptême</i> 52, 70.</p> |
|--|--|--|

baron 40, 84, 85.  
 bas 91—2.  
 bateau 12.  
 l. battuere 21, 122.  
 beau 16, 31, 33, 70,  
 73, 91—2.  
 Beauvoisis 74.  
 bellement 93.  
 ófr. bellezour 93.  
 l. bellus 20.  
 ófr. ber v. baron.  
 berger 65.  
 Berthe 89, 90.  
 bésicle 74.  
 beurre 4.  
 bien 33, 57.  
 bière „ravatal“ 12.  
 bière 15.  
 ófr. bies 32.  
 blâmer 54, 57.  
 blanc 12.  
 blé 74.  
 bleu 43.  
 boeuf 34, 68, 86, 88.  
 boire 36, 57, 122,  
 124, 126, 127.  
 bon 35, 72.  
 bonté 40, 49, 72,  
 89, 90.  
 bouillir 114, 121.  
 boulevard 15, 45.  
 bourg 63.  
 Bourgogne 60.  
 bourse 69.  
 braie 10, 40.  
 braise 40.  
 bras 39, 90.  
 brebis 67, 90.  
 brief 2, 32, 57, 74,  
 91—2.  
 broyer 57.  
 bru 42, 57.  
 brume 42.  
 brun 12.  
 ófr. buisine 50.

l. cadere 27.  
 cage 76.  
 cailler 67, 73.  
 campagne 76.  
 l. cantare 24.  
 cape 15.  
 car 62.  
 l. carpentum 11.  
 carré 60, 62, 75.  
 carrefour 54.  
 casque 15.  
 l. cause 18.  
 cave 43.  
 ce, cet stb. 36, 66,  
 106—7.  
 ceci, celà 107.  
 ceindre 111, 123.  
 celui, celle stb.  
 106—7.  
 cendre 37, 72.  
 cercle 75.  
 cercueil 69.  
 cert 31, 86.  
 cerise 69.  
 Cerlier 73.  
 cesser 31.  
 chaîne 37.  
 chair 71, 75, 86, 87.  
 chaire 74.  
 chaise 74.  
 chaloir 50.  
 ófr. chalonge 71.  
 chalumeau 50, 54.  
 chambellan 12.  
 chambre 76, 89.  
 chambrée 50.  
 champ 41.  
 Champagne 39, 72.  
 champignon 54.  
 changer 11.  
 chant 41.  
 chanter 50, 111—2,  
 125.  
 chantré 84, 85.  
 chanteur 84.  
 chapeau 33.

chapitre 14.  
 char 10, 39.  
 charbon 49.  
 charger 65.  
 charlatan 15.  
 Charles 83.  
 charme 75.  
 charmer 71.  
 charpentier 11.  
 charrie 11, 64.  
 chartre 62.  
 châsse 58, 69.  
 chasser 39, 40, 59,  
 74, 110, 118.  
 chat 2, 39.  
 château 86, 88.  
 châtier 66.  
 chaud 52, 59.  
 chaudron 59.  
 chauffer 111.  
 chaussé 62.  
 chef 40, 58, 86.  
 chemin 50.  
 chemise 50.  
 cher 40, 62.  
 chère (ófr. chière)  
 40, 52.  
 chercher 4, 48.  
 cheval 16, 39, 42,  
 50, 52, 62, 74,  
 88.  
 chevaucher 110,  
 111—2.  
 chevêtre 35, 50.  
 cheveu 35, 37, 50,  
 74, 86, 88.  
 chèvre 40.  
 chien 41.  
 ófr. chienes 41.  
 chier 41.  
 choir 26, 111, 116,  
 122.  
 choisir 51.  
 chose 42, 62, 69.  
 clair 40.  
 clef 40, 61, 68, 88.

*clerc* 86.  
*clore* 43, 69, 70, 123.  
*clôture* 51.  
*clou* 41, 52, 68.  
*ci* 107.  
*ciel* 20, 32, 33, 61, 86.  
*ôfr. cieü* 33.  
*cing* 30, 62, 68.  
*l. circa* 18.  
*cire* 36, 62.  
*cité* 18, 47.  
*l. civitas* 18.  
*coche* 16.  
*coeur* 16, 34, 61.  
*coiffe* 11.  
*coin* 52, 87.  
*col* 33, 86, 87.  
*l. colaphus* 21.  
*combler* 72.  
*commencer* 16.  
*Compiègne* 39.  
*comte* 35, 85.  
*conduire* 124.  
*confortable* 15.  
*congé* 40.  
*connoître* 38, 122.  
*conseiller* 37.  
*construire* 124.  
*l. consul* 22.  
*l. consuo* 21.  
*conter* 35, 75.  
*ôfr. convirer* 77.  
*copain* 88.  
*coq* 86.  
*cor* 33.  
*l. corbellum* 22.  
*l. cornu* 23.  
*corne* 33.  
*corps* 33, 90.  
*côte* 33, 70.  
*cou* 86, 88.  
*coucher* 19, 54, 62.  
*coude* 38.  
*coudre* 69, 76.  
*coup* 35.

*coupable* 49.  
*cour* 37, 59.  
*courir (courre)* 111, 121, 126.  
*couronne* 38.  
*courroucer* 54.  
*cours* 37.  
*courtisan* 15.  
*cousine* 74.  
*couteau* 49.  
*couture* 54.  
*couver* 38.  
*couvercle* 73.  
*couvrir* 34, 58, 114, 115, 126.  
*craie* 36.  
*craindre* 116.  
*crèche* 58.  
*l. credere* 18, 27, 122.  
*crête* 35.  
*l. crescere* 27.  
*l. crista* 20.  
*croire* 36, 75, 122, 126, 127.  
*croître* 62, 70, 122.  
*croix* 38, 61, 90.  
*cruel* 43.  
*cueillir* 19, 114.  
*ôfr. cuidier* 113.  
*cuiller* 40.  
*cuir* 34.  
*cuire* 34, 123, 124.  
*cuisse* 34, 69.  
*cuivre* 74.  
*cul* 42, 61.  
*cuve* 42.

*daigner* 67, 71  
*l. dare* 26, 122.  
*ôfr. daumaire* 77.  
*de* 2.  
*l. debere* 20, 27.  
*dehors* 93.  
*dé(jà)* 2, 3, 39.  
*déjeuner* 114.  
*ôfr. demener* 112.

*demeurer* 19.  
*dénuer* 60.  
*dépit* 32.  
*des* 95.  
*dette* 2, 16, 36.  
*deux* 38.  
*devoir* 2, 48, 52, 116, 122, 126.  
*ôfr. di* 83.  
*dieu* 33, 52.  
*diner* 114  
*dire* 31, 66, 115—6, 123—4, 126.  
*l. diurnum* 22.  
*dix* 32.  
*doigt* 16, 37, 52, 66.  
*l. dolor* 20.  
*don* 38.  
*donner* 59.  
*l. dormire* 27.  
*dormir* 33, 114, 117, 118.  
*double* 52, 76.  
*ôfr. dougié* 49.  
*ôfr. douloir* 117.  
*douleur* 38, 49, 52.  
*douter* 38, 58, 112.  
*douve* 67.  
*doux* 62, 91—2.  
*droit* 75.  
*du* 49, 95.  
*-duire* 50, 123.  
*l. dulcis* 18.  
*l. duo* 24.  
*l. duodeviginti* 24.  
*durer* 50, 52.

*-é* 126.  
*vl. \*-eam* 27.  
*eau* 41, 52, 67, 68.  
*l. ecce +ille* 25.  
*échelle* 21.  
*échine* 62.  
*école* 43.  
*écrire* 30, 47, 123, 124.

*écorcher* 75.  
*écume* 42.  
*l. educare* 20.  
*effrayer* 36.  
*effroi* 36.  
*l. ego* 24.  
*ófr. el* 35, 100.  
*élégamment* 93.  
*elle v. il.*  
*employer* 19.  
*emprunter* 42.  
*en* 59.  
*en (praep.)* 95.  
*enfant* 83.  
*ófr. enferté* 75.  
*ennui* 34.  
*ensemble* 37, 52, 76.  
*entamer* 71.  
*entendre* 119.  
*entrer* 111—2.  
*envoyer* 127.  
*ófr. enz* 73.  
*épars* 69.  
*épaule* 61.  
*épervier* 12.  
*épieu* 33.  
*épine* 31.  
*éponge* 63.  
*épouse* 21.  
*épouvanter* 54.  
*ófr. eps* 106.  
*-er* 110.  
*ófr. es* 95.  
*essai* 40, 52, 66.  
*essaim* 14.  
*ófr. esse* 106.  
*l. esse* 27, 28.  
*essieu* 31, 42.  
*ófr. esmer* 75.  
*ófr. ester* 39, 120.  
*étable* 76.  
*étoile* 70.  
*être* 19, 69, 76, 111,  
 112, 116, 117, 118,  
 119.  
*étréindre* 75.

*étroit* 37.  
*l. -etus* 28.  
*étuver* 67.  
*eu* 95.  
*eux v. il.*  
*-eux* 38.  
*évanescent* 14.  
*Eve* 89—90.  
*examen* 14.  
*-ez* 112—3, 114, 115.

*l. faba* 22.  
*face* 62, 89.  
*l. facies* 25.  
*façon* 76.  
*faible* 5, 36, 75.  
*faillir* 114.  
*faim* 41.  
*faire* 19, 36, 39, 40,  
 52, 66, 115, 117,  
 124, 125, 126.  
*falaise* 69.  
*fantassin* 15.  
*faucou* 3.  
*fauteuil* 34.  
*ófr. feeus* 37.  
*feindre* 123.  
*l. fel* 20.  
*femme* 67, 71, 72.  
*fer* 31.  
*férir* 32.  
*ferme* 35, 52.  
*l. fero* 23.  
*fesse* 35.  
*fête* 59.  
*feu* 35, 52.  
*feu „néhai“* 49.  
*feuille* 39.  
*feutre* 37.  
*fève* 3, 40, 57, 118.  
*ficelle* 47.  
*fiel* 32.  
*fief* 33, 60.  
*fièvre* 32.  
*fil* 30, 67, 86, 87.  
*filer* 47.

*l. filia* 23.  
*filie* 73.  
*filleul* 35.  
*fil* 70, 73, 86, 88.  
*fin* 30.  
*fleur* 38, 52, 75, 89,  
 90.  
*fleurir* 110, 118, 125.  
*Flobert* 71, 75.  
*l. flos* 25.  
*ófr. fluet* 34.  
*l. flumen* 83.  
*foi* 36, 60.  
*foin* 37.  
*foison* 50.  
*l. folia* 23.  
*fonder* 49.  
*fontaine* 49.  
*force* 59.  
*forge* 43, 58.  
*fort* 33, 92.  
*fortement* 93.  
*ófr. tortre, torçour*  
 93.  
*fosse* 33.  
*fou „bükk“* 41, 52.  
*fou, fol* 35.  
*foudre* 52.  
*fougère* 49, 65.  
*fourche* 37.  
*fourmi* 49.  
*foyer* 49.  
*fragile* 14.  
*ófr. fraindre* 75, 76.  
*français* 36.  
*frange* 37.  
*frein* 37, 67.  
*frêle* 14.  
*frêne* 76.  
*frère* 84, 85.  
*ófr. friente* 33.  
*l. frigidus* 21.  
*froid* 52, 67.  
*fromage* 5.  
*froment* 51.  
*l. fructus* 25.

*fruit* 42, 70, 83, 86.

l. *fugere* 26.

*iuir* 110.

*jureur* 50.

*lusillade* 15.

*gagner* 41.

*gaine* 12.

*garder* 12, 68.

*garer* 110.

*gâter* 12.

*geler* 48.

*gencive* 63.

*gendre* 33, 63, 76.

*genou* 63, 70, 86, 88.

*geôle* 73.

*gerbe* 45.

*gerfaut* 88.

*gésir* 36, 41, 70, 73,  
110, 122.

l. *gingiva* 22.

*glace* 47, 62, 89.

*gland* 63, 75.

*gond* 67.

*goût* 63.

*goûter* 37.

*goutte* 38, 59.

*grain* 41.

ófr. *graindre*, *graignour* 93.

*grand* 41, 59, 75,  
91—2.

*grange* 72.

*gras* 69, 75.

*gré* 40, 61, 63.

*grêle* 64.

ófr. *griue* 33.

*griffe* 12.

*gris* 63.

*gros* 33.

*grotte* 15.

*gué* 86.

*guêpe* 57, 70.

ófr. *guerpir* 12, 57, 68.

*guerre* 12.

*guetter* 12, 71.

*gueule* 38.

*gui* 12, 68.

ófr. *guier* 60, 110.

*guise* 12, 30.

*guitare* 15.

l. *gula* 20.

1. *habere* 27.

*hâbler* 15.

*haché* 58, 71.

*haie* 66.

*haïr* 60, 115.

*hampe* 57.

*hanche* 12, 62, 71.

*harangue* 71, 75.

*harpe* 11.

*haubert* 71.

*hausser* 59.

*haut* 12, 16, 71, 91-2.

*heaume* 12, 33, 71.

*herbe* 31.

*hérisson* 12, 71.

*herse* 12, 71, 75.

*heur* 49.

*heure* 38.

*hiver* 31, 47, 74, 87.

l. *hoc, haec* stb. 25.

*homme* 35, 85.

l. *homo* 18, 22, 24, 25.

*honnir* 51.

*honte* 12, 59.

*hôte* 33, 75.

ófr. *huese* 34, 69.

ófr. *hui* 34.

*huis* 42.

*huit* 34.

*huitre* 34.

*humble* 14, 43.

-i (part.) 126.

-i (perf.) 123, 124.

vl. \*-iam 27.

-iez 117, 119.

l. -ivi, -ivisti stb. 27.

*il, elle, le* stb. 35, 36,

99—100.

*ile* 70.

l. *ille* stb. 24, 25.

*image* 53.

-imes 121, 123.

-ions 112, 117.

l. -ior, -ius 92.

l. -isco, *iscis* stb. 26.

-ir 110.

-isir 110, 115.

-ites 123.

ófr. *issir* (*oissir*) 66,  
106.

ófr. *ive* 68.

ófr. *iwer* 67.

ófr. *ja* v. *déjà*.

*jambe* 63.

l. *januarius* 22.

*janvier* 68, 70.

*jardin* 63.

*jaune* 75.

*je, me* stb. 2,  
96—8.

*jeter* 70.

*jeu* 35.

*jeune* 34, 53.

*joindre* 39, 63, 73,  
111, 115, 123, 124,  
126.

*jonc* 61.

ófr. *jostise* 50.

*jouer* 64.

*jouir* 51, 63.

*jour* 52, 59, 70, 71,  
86.

*journée* 49.

*juger* 50, 61.

gör. κόλαφον 22.

gör. κυβερνήτης 22.

*là* 107.

l. *lac* 83.

*ladre* 69.

*laisser* 40, 111—2.

*laitue* 1, 42, 50, 73.

*langue* 16, 37, 72, 73.

*languir* 110.  
*larcin* 54.  
*lard* 39.  
*large* 63.  
*larme* 40, 45, 66, 74.  
*larron* 38, 49, 85.  
*laver* 68, 113.  
*le, la* stb. 94—5.  
*leçon* 76.  
*léger* 68.  
*ófr. -len(c)* 12.  
*lent* 33.  
*lequel, laquelle* stb.  
 109.  
*leur* 38, 104—5.  
*leurre* 34.  
*lever* 48, 113.  
*lévre* 40, 57.  
*lie* 32.  
*lier* 113—4.  
*lierre* 32.  
*lièvre* 58.  
*lieu* 35, 64.  
*lieue* 33.  
*ligne* 31.  
*limace* 47.  
*lime* 31.  
*lin* 30.  
*linceul* 59.  
*lire* 2, 122, 123, 126.  
*lis* 86.  
*liste* 30.  
*lit* 3, 32, 66.  
*livre* f. 30.  
*livre* m. 84.  
*livrer* 47, 54.  
*loge* 58.  
*loi* 37.  
*loin* 35.  
*lointain* 75.  
*loir* 75.  
*loisir* 36, 48, 64,  
 110, 122.  
*long* 34, 63, 91—2.  
*louer* 64.  
*louve* 38.

*loyal* 48, 66.  
*loyer* 49.  
*lune* 42.  
  
*mâcher* 70.  
*l. magis* 24, 25.  
*maille* 39, 73.  
*main* 41, 71.  
*maire* (ófr. *maour*)  
 52, 70, 88, 93.  
*malade* 39.  
*mamelle* 72.  
*manche* 65.  
*manger* 65.  
*l. manus* 72, 89.  
*marais* 36.  
*marché* 3, 40, 62.  
*l. mare* 89.  
*mari* 49.  
*marne* 75.  
*Marsilie* 53.  
*Mathieu* 33.  
*maussade* 58.  
*mauvais* 67.  
*me* v. *je*.  
*meilleur* 73, 92, 93.  
*mêler* 70, 73, 75.  
*l. mel* 21.  
*même* 53.  
*menace* 48, 62.  
*mendier* 40.  
*l. mensa* 18, 22.  
*-ment* 93.  
*mentir* 32, 73.  
*menu* 48.  
*mer* 16.  
*merci* 3, 36, 48, 62.  
*mère* 40, 89.  
*l. merum* 18.  
*merveille* 54.  
*messe* 69.  
*mettre* 35, 123, 126.  
*meule* 34.  
*l. meus* stb. 25.  
*mi* 32.  
*mie* 31.

*ófr. miège* 53.  
*miel* 32.  
*mien, mienne* stb.  
 101—2.  
*ófr. mies* 32.  
*mieux* 92.  
*mil* 30.  
*ministre* 43.  
*mirer* 47.  
*moelle* 5.  
*moi* 2, 96—7.  
*ófr. moillier* 19.  
*moindre* 93.  
*moins* 37, 51, 93.  
*moisson* 48.  
*moitié* 40, 48.  
*mon, ma* stb. 102.  
*monnaie* 36.  
*l. mons* 24.  
*l. mori* 21, 26.  
*mort* 59, 89, 90.  
*montagne* 41, 49.  
*mordre* 26, 124.  
*l. movere* 27.  
*mou* 33, 35.  
*mouche* 38.  
*moudre* 35, 76.  
*mouiller* 49.  
*moule* 61.  
*mourir* 114, 121, 126.  
*ófr. mouf* 39.  
*mouvoir* 1, 34, 122.  
*moyen* 61.  
*moyeu* 19, 49, 61.  
*ófr. muef.* 60.  
*l. multum* 20.  
*mur* 1, 42, 52, 83.  
*mûr* 49.  
*l. murus* 20, 23, 25.  
  
*nacelle* 54.  
*naitre* 60.  
*nappe* 57.  
*nasiller* 74.  
*nef* 40.  
*net* 35, 52.



*neuf* „9“ 34.  
*neuf* 34.  
*neveu* 32, 38, 48.  
*nez* 40.  
*nièce* 90.  
*nier* 32, 66.  
*noble* 43.  
*noces* 33, 58, 59.  
*noise* 69.  
*noix* 38.  
*nom* 38, 71, 72.  
*nombre* 72.  
*l. nomen* 22, 23, 72.  
*l. noster* 25.  
*nôtre, notre etc.* 33, 52, 101, 102, 103.  
*nouer* 49.  
*nourrir* 114, 115.  
*nous* 96—98.  
*nouveau* 33, 68.  
*noyer* 40, 64.  
*nu* 70.  
*nue* 57.  
*nuire* 34, 122.  
*nuit* 34.  
*l. nutrire* 26.  
  
*ófr. o* 66, 106.  
*l. oculus* 21.  
*oeil* 35, 73, 85, 88.  
*oeillade* 15.  
*oeuf* 88.  
*ogre* 76.  
*oie* 4.  
*oignon* 16, 51.  
*-oir* 110—11.  
*ombre* 76.  
*l. omnis* 24.  
*on* 35, 88.  
*oncle* 75.  
*ófr. onir* 51.  
*ófr. onques* 43.  
*-ons* 112, 114.  
*onze* 51.  
*or* 42.  
*oral* 43.

*orange* 15.  
*oreille* 51.  
*orge* 47, 59.  
*orgue* 77.  
*l. ornare* 20.  
*ornement* 54.  
*orphelin* 54, 67.  
*ófr. ost (oz)* 33, 75.  
*ófr. ou* 95.  
*oublier* 49.  
*ófr. oue* 4, 118.  
*ouïr* 51, 114.  
*ófr. oume* 52.  
*ourse* 38.  
*outil* 50.  
*ouvrir* 120, 126.  
  
*pain* 41, 83.  
*paire* 74.  
*paître* 62, 76.  
*paix* 40.  
*palais* 60.  
*panse* 53.  
*paon* 49, 68.  
*pape* 84.  
*paraître* 36.  
*paresse* 60.  
*paria* 15.  
*l. paries* 21.  
*Paris* 74.  
*paroi* 19, 36.  
*parole* 42, 58.  
*part* 2, 39.  
*pâtre* 76, 84, 88.  
*paupière* 19.  
*pauvre* 43.  
*pavillon* 54.  
*payer* 40, 50, 64.  
*pays* 36.  
*paysan* 12.  
*peau* 33.  
*péché* 62.  
*pécher* 40.  
*pêcher* 35, 48.  
*l. pectus* 23.  
*ófr. peeus v. poil.*

*peigne* 32.  
*peindre* 63, 123, 124, 126.  
*peintre* 84, 88.  
*pendre* 32.  
*l. pensare* 22.  
*perde* 31, 115, 118, 126.  
*père* 2, 40, 52, 60, 84.  
*l. per hoc* 25.  
*personne* 48.  
*ófr. pertuisier* 69.  
*l. pes* 23, 24, 25.  
*peser* 48, 69, 72, 113.  
*pétrir* 54.  
*peur* 68.  
*pied* 20, 32, 61, 83, 86.  
*piège* 32.  
*Pierre* 32.  
*Pierre* 83.  
*pieu* 31, 42, 86.  
*pieux* 52.  
*l. pilum* 20.  
*piment* 47.  
*pin* 30.  
*pire (ófr. peur)* 32, 52, 70, 92, 93.  
*pis „tögy“* 32.  
*pis* 32, 93.  
*l. pius* 20.  
*place* 60.  
*plaider* 64.  
*plaie* 40, 66.  
*plaindre* 63, 124.  
*plaine* 41, 72, 74.  
*plaire* 57, 64, 110, 115, 122.  
*plaisir* 36, 110.  
*plane* 53, 61.  
*plantain* 66, 71.  
*plein* 37, 72.  
*pleurer* 38, 113.  
*pleuvoir* 122.

*plomb* 57.  
*ployer* 37, 48.  
*pluie* 70.  
*l. plus* 24.  
*plus* 92.  
*poigne* 71.  
*poil* 37, 57, 86.  
*point* 39, 57, 66.  
*poire* 36.  
*pois* 36.  
*poitrine* 48, 76.  
*poix* 37.  
*pomme* 38.  
*ponce* 53, 72.  
*pondre* 72.  
*l. ponere* 21.  
*pont* 34, 73.  
*porc* 61.  
*porte* 59.  
*porter* 54, 118.  
*ófr. poruec* 66.  
*l. posse* 26.  
*pouce* 35, 52.  
*poudre* 67, 76.  
*pourceau* 33, 49.  
*pousser* 39.  
*ófr. pout* 39.  
*pouvoir* 34, 47, 111,  
 116, 122, 125, 126.  
*pré* 2, 40, 57.  
*l.prehendere* 4, 27.  
*premier* 47, 74.  
*prendre* 36, 117,  
 123, 124, 126.  
*près* 31.  
*prêter* 70.  
*prêtre* 84, 88.  
*preuve* 34, 113.  
*prier* 32, 48, 113.  
*printemps* 47.  
*priser* 32.  
*prix* 60.  
*l. probare* 20.  
*prophète* 84.  
*prouver* 113, 120.  
*puce* 42.

*purger* 42.  
*putain* 89.  
*pute* 89, 90.  
*gör. πύξις* 22.  
  
*l. quadraginta* 21.  
*quatre* 52.  
*quel, quelle* stb.  
 109.  
*quenouille* 49.  
*querir* 32, 121, 123.  
*queue* 38.  
*qui que, quoi* stb.  
 62, 108.  
*l. quia* 25.  
*l. quietum* 21.  
*l. quinquaginta* 24.  
*l. quinque* 22.  
*l. quis, qui* stb. 25.  
  
*racine* 54, 61.  
*rage* 39, 89.  
*rai* 61.  
*raie* 60.  
*raie „raja (hal)* 70.  
*ófr. raine* 41.  
*raisin* 36, 50, 64.  
*raison* 50, 60.  
*ramer* 48.  
*rançon* 14.  
*l. ratio* 18.  
*-re* 110—11.  
*recevoir* 19, 122,  
 125.  
*l. reddere* 4.  
*rédemption* 14.  
*redingote* 15.  
*reine* 66.  
*rène* 61.  
*repérer* 74.  
*répondre* 123, 126.  
*ófr. rere* 40.  
*l. res (rem)* 22.  
*l. respondere* 122.  
*riche* 30.  
*ridicule* 43.

*rien* 33, 72.  
*rire* 26, 111, 123,  
 125, 126.  
*ris* 69. •  
*rive* 30, 58.  
*l. rivus* 22.  
*roi* 37, 66, 83.  
*ófr. romanz* 11.  
*rompre* 18, 126.  
*rond* 5, 48.  
*rosée* 49.  
*rosse* 15.  
*roue* 34.  
*rouge* 37, 53, 58.  
*route* 37, 58.  
*roux* 37.  
*ófr. rover* 66, 113.  
*ruche* 42.  
*rue* 66.  
*ruser* 67.  
  
*sac* 85, 87.  
*ófr. saete* 66.  
*sage* 14.  
*saillir* 114—5.  
*sain* 41.  
*saint* 75.  
*saisir* 60.  
*salade* 15.  
*sanglier* 48, 75.  
*l. sanguis* 24.  
*saoul* 49.  
*l. sapere* 24.  
*sarcelle* 62.  
*sauce* 69, 74.  
*saucisse* 31.  
*sauf* 67, 69.  
*sauge* 47, 67.  
*saunier* 50.  
*savoir* 16, 26, 58,  
 117, 118, 122, 127.  
*sceau* 66, 68.  
*scier* 64.  
*seau* 88.  
*sec* 35.  
*sèche „tintahal"* 58.

*l. sed* 25.  
*seigle* 53, 65.  
*sein* 37.  
*sel* 40.  
*semaine* 75.  
*sente* 72.  
*sentir* 33, 48, 52,  
 114, 117, 119, 120,  
 125, 126.  
*seoir* 32, 116, 123,  
 127.  
*séparer* 19.  
*sept* 31, 58.  
*l. septendecim* 24.  
*sergeant* 67, 75, 86,  
 125.  
*serment* 50, 54.  
*serpe* 45.  
*serpent* 57.  
*serrurier* 74.  
*servir* 48, 118.  
*ófr. seü* 49, 57.  
*sève* 40.  
*si* 66.  
*sien, sienne* stb.  
 104—5.  
*singe* 30, 39, 47, 53,  
 72.  
*six* 32.  
*soeur* 34, 49, 89, 90.  
*soie* 36, 60.  
*soir* 36.  
*soleil* 37, 49, 52, 66,  
 73, 86, 88.  
*somme „teher“* 22,  
 43.  
*somme „áalom“* 52.  
*son, sa* stb. 105.  
*songe* 71, 72, 73.  
*sonner* 72.  
*soror* l. 24, 25.  
*ófr. sotil* 58.  
*-soudre* 67.  
*souquenille* 16.  
*soupçon* 54.  
*sourd* 69.

*ófr. sous (seul)* 39.  
*souvenir* 49.  
*souvent* 37, 49, 52,  
 57, 59.  
*spécial* 43.  
*spongieux* 14.  
*l. stare* 26.  
*strict* 43.  
*suer* 60.  
*suivre* 67, 68, 115—  
 116.  
*sûr* 48.

*l. tabula* 20.  
*taie* 64.  
*taire* 122.  
*tant* 41, 49.  
*taon* 57.  
*tarir* 12, 59.  
*taupe* 59.  
*taureau* 33, 51.  
*tel* 40, 42, 73, 74,  
 107.  
*tempête* 48.  
*temple* 52.  
*l. templum* 23.  
*temps* 32, 59, 90.  
*tenir (tenoir)* 33,  
 72, 110, 117, 121,  
 122, 124, 126.  
*l. tepidum* 56.  
*l. terra* 25.  
*terre* 31, 89.  
*tête* 2, 31.  
*tiède* 32, 58, 91—2.  
*tien, tienne* stb.  
 103—4.  
*ófr. tieus v. tel.*  
*tige* 30, 58.  
*tinter* 30, 47.  
*toi* 36, 98.  
*toile* 36.  
*toison* 49.  
*toit* 37.  
*tôle* 42, 89.  
*ton, ta* stb. 104.

*tondre* 26, 34.  
*tonnerre* 19.  
*tordre* 123.  
*tour* 38.  
*traire* 59.  
*travail* 58, 88.  
*traître* 88.  
*treize* 36.  
*trembler* 74.  
*trente* 36.  
*ófr. tref (trés)* 57,  
 58.  
*trève* 59.  
*l. triginta* 24.  
*truie* 70.  
*tu, te* stb. 42, 98—9.  
*ófr. tuit* 38.

*-u* 126.  
*ófr. ue* 68.  
*ófr. ues* 34.  
*-ûmes* 121.  
*un, -e* 42.  
*l. -us, -onem* 83.  
*l. ut* 25.  
*l. utus* 28.

*vache* 39, 62.  
*l. vadere* 26.  
*vaillant* 125.  
*vain* 41.  
*vaincre* 111, 117.  
*l. vallis* 25.  
*valoir* 38, 73, 121,  
 125.  
*vassal* 70.  
*veau* 33, 48, 88.  
*veiller* 73.  
*veine* 37, 72.  
*l. velle* 26.  
*velours* 15.  
*vendange* 72.  
*vendre* 37, 52, 59, 76.  
*venir* 33, 48, 52, 61,  
 110, 117, 121, 122,  
 124, 127.

- |  |   |  |
|--|---|--|
| <p> <i>l. venire</i> 28.<br/> <i>vent</i> 32.<br/> <i>ver</i> 31, 71, 86, 87.<br/> <i>verge</i> 35, 63.<br/> <i>verger</i> 48, 59.<br/> <i>vergogne</i> 60, 65, 73.<br/> <i>verrue</i> 48.<br/> <i>vert</i> 35, 52, 59.<br/> <i>l. vervex</i> 22.<br/> <i>l. vester</i> 25.<br/> <i>l. vetulus</i> 22.<br/> <i>veuve</i> 68.<br/> <i>l. via</i> 20.<br/> <i>vider</i> 34, 64.<br/> <i>l. videre</i> 28.<br/> <i>vie</i> 30, 52, 60.         </p> | <p> <i>vierge</i> 74.<br/> <i>ófr. vieus (vil)</i> 31.<br/> <i>vieux</i> 39, 73.<br/> <i>vif</i> 68.<br/> <i>l. viginti</i> 24.<br/> <i>vigne</i> 31.<br/> <i>vilain</i> 47.<br/> <i>ville</i> 30, 73.<br/> <i>vin</i> 30, 51, 67, 72.<br/> <i>vingt</i> 36, 52.<br/> <i>l. vinum</i> 20, 23.<br/> <i>viorne</i> 71.<br/> <i>l. viridis</i> 56.<br/> <i>l. vita</i> 18, 22, 23.<br/> <i>vivre</i> 117, 121, 124.<br/> <i>voile</i> 36.         </p> | <p> <i>voir</i> 52, 54, 60, 124,<br/>           126.<br/> <i>voisin</i> 30, 64.<br/> <i>voisine</i> 30.<br/> <i>voiture</i> 48.<br/> <i>voix</i> 38.<br/> <i>volonté</i> 54.<br/> <i>vôtre, votre</i> stb.<br/>           103—4.<br/> <i>vouloir</i> 34, 111, 116,<br/>           117, 119—20, 122,<br/>           126, 127.<br/> <i>vous</i> 98—9.<br/> <i>vrai</i> 67.<br/> <br/> <i>y</i> 106—7.         </p> |
|--|---|--|
-

## TARTALOM.

	Lap
Előszó .....	I.
Bibliográfiai tájékoztató .....	V.

### I. RÉSZ. BEVEZETÉS.

<b>I. fejezet. Általános tudnivalók.</b> A hangtörvény (1. §.) A magánhangzó (2. §.) és a mássalhangzó (3. §.). Látszólagos kivételek a hangtörvények alól (4. §.). A fonetikai átírás (5—6. §.) .....	1—7
<b>II. fejezet. A francia nyelv történetének vázlata.</b> Gallia ellatinosodása (7. §.). A kelta hatás (8. §.). A germán hatás (9. §.). A nyelvemlékek (10. §.). A nyelvjárások (11. §.). A tudós szók (12. §.). A francia középkor (13. §.). Az újabb jövevény- szavak (14. §.). A francia nyelv újkora (15. §.). A hangjelölés (16. §.) .....	8—17
<b>III. fejezet. A latin népnyelv.</b> A kiejtés (17. §.). A hang- súly (18. §.). A hangsúlyos magánhangzók (19. §.). A hangsúlytalan magánhangzók (20. §.). A más- salhangzók (21. §.). A főnév (22. §.). A mellék- név (23. §.). A számnév (24. §.). A névmások (25. §.). A kötőszó (26. §.). Az ige (27. §.) .....	18—28

### II. RÉSZ. HANGTAN.

<b>I. fejezet. Hangsúlyos magánhangzók.</b> Általános fejlő- dés (28. §.), <i>i</i> (29. §.), <i>e</i> (30. §.), <i>o</i> (31. §.), <i>ę</i> (32. §.), <i>o</i> (33. §.), <i>a</i> (34. §.), <i>u</i> (35. §.), <i>au</i> (36. §.), tudós szók (37. §.). Táblázatok (37— 38. §.). Újabb fejlődés (40. §.) ... ..	29—45
--	-------

II. fejezet. Hangsúlytalan magánhangzók. Általános fejlődés (41. §.). A mellékhangsúlyos magánhangzók (42. §.). A szóvégi (43. §.) és a hangsúlyközi magánhangzók (44. §.). Táblázat (45. §.) .....	46—55
III. fejezet. A mássalhangzók. Általános fejlődés (46. §.), <i>p, b</i> (47. §.), <i>t, d</i> (48. §.), <i>c, g, q</i> (49. §.), <i>f, v</i> (50. §.), <i>u, w</i> (51. §.), <i>s</i> (52. §.), <i>j</i> (53. §.), <i>h</i> (54. §.), <i>m, n</i> (55. §. §.), <i>l</i> (56. §.), <i>r</i> (57. §.), a mássalhangzó csoportok (58—59. §.). Tudós szavak (60. §.). Táblázat (61. §.). Újabb fejlődés (62. §.) .....	56—80

### III. RÉSZ. ALAKTAN.

I. fejezet. A főnév. Nemek és esetek (63. §.) Hímneműek (64. §.), nőneműek (65. §.) és ragozhatatlanok (66. §.) .....	81—90
II. fejezet. A melléknév. A mellékn. ragozása (67. §.) és fokozása (68. §.) .....	91—93
III. fejezet. A névelő. (61. §.) .....	94—95
IV. fejezet. A személyes névmás. (70—72. §.) .....	96—100
V. fejezet. A birtokos névmás. (73—76. §.) .....	101—105
VI. fejezet. A mutató névmás. (77—79. §.) .....	106—107
VII. fejezet. A kérdő és a vonatkozó névmás. (80—81. §.) .....	108—109
VIII. fejezet. A ige. Az <i>inf.</i> (82. §.), a <i>présent</i> (83. §.), az <i>imparfait</i> (85. §.), a <i>passé déf.</i> (86. §.), a <i>subj. imparf.</i> (87. §.), a <i>part. prés.</i> (88. §.), a <i>part. passé</i> (89. §.). Összetett alakok (90. §.) ...	110—127
Szómutató .....	128—137

## TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

**Zsebkiadás, legnagyobbbrészt csinos papírkötésben.**

A gyakorlati és elméleti tudomány minden ágából egy-egy kötetet ad a sorozat a magyar tudományos élet egy-egy jelesének tollából. Nélkülözhetetlen kézikönyv a szakembernek és a tanulmánygó laikusnak.

A sorozat kötetei leszállított áron:

1. <b>Prinz Gyula:</b> EURÓPA VÁROSAI .....	1.—
2. <b>Cholnoky:</b> ÁLTALÁNOS FÖLDRAJZ. I.	3.50
3. <b>Dékány:</b> BEVEZETÉS A TÁRSADALOM LÉLEKTANÁBA .....	1.—
4. <b>Cholnoky:</b> ÁLTALÁNOS FÖLDRAJZ II. Cholnoky I—II. együtt .....	5.— 7.50
5. <b>Gál István:</b> A FÖLD TÖRTÉNETE .....	1.50
6. <b>Eckhardt F.:</b> BEVEZETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMBE .....	1.50
7. <b>Kuncz Ö.:</b> BEVEZETÉS A JOGTUDOMÁNYBA .....	1.50
8. <b>Rhorer:</b> ATOMOK, MOLEKULAK, KRISZTÁLYOK .....	1.50
9. <b>Lassovszky:</b> MARS BOLYGÓ .....	2.50
10. <b>Soós:</b> RENDSZERES ÁLLATTAN I. ...	1.50
11. — RENDSZERES ÁLLATTAN II. ....	1.50
12. <b>Nagy J.:</b> AZ ETHIKA ALAPVONALAI	2.—
13. <b>Szász Béla:</b> ORVOSI JOGTUDOMÁNY	1.50
14. <b>Gombocz E.:</b> RENDSZERES NÖVÉNYTAN I. ....	1.50
15. <b>Prinz Gy.:</b> MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZA .....	1.50
16. <b>Gombocz Z.:</b> A MAGYAR TÖRTÉNETI NYELVTAN VÁZLATA	1.50

17. <b>Bozóky:</b> VALTÓJOG I. ....	3.—
18. — VALTÓJOG II. ....	3.—
19. <b>Várkonyi:</b> \ PSZICHOLÓGIA ALAP- VETÉSE .....	1.50
20. <b>Molnár:</b> MAGYAR KÖZJOG I. ....	3.—
21. — MAGYAR KÖZJOG II. ....	2.—
Molnár I.—II. együtt .....	4.—
22. <b>Dudich E.:</b> RENDSZERES ÁLLATTAN III. ....	1.50
23. <b>Kérészy:</b> KATH. EGYHÁZI JOG I. ....	2.—
24. <b>Irk:</b> A NEMZETEK SZÖVETSÉGE ....	1.—
25. <b>Gombocz E.:</b> RENDSZERES NÖVÉNY- TAN II. ....	1.50
Gombocz I—II. együtt .....	2.—
26. <b>Nagy J.:</b> A PSZICHOLÓGIA FŐKÉRDÉ- SEI .....	2.—
27. <b>Kérészy:</b> KATH. EGYHÁZI JOG. II. ...	1.50
28. — KATH. EGYHÁZI JOG. III. ....	1.50
29. <b>Hankó B.:</b> RENDSZERES ÁLLATTAN. IV. ....	1.50
Rendszeres állattan I—IV. együtt ....	4.50
30. <b>Jakubovich—Pais:</b> Ó MAGYAR OLVA- SÓKÖNYV .....	8.—
31. <b>Kérészy:</b> KATH. EGYHÁZI JOG. IV. ...	1.50
Kérészy: Kath. Egyházi Jog. I—IV. együtt .....	6.—
32. <b>Kastner I.:</b> OLASZ-MAGYAR SZÓTÁR. I. ....	10.—
33. — OLASZ-MAGYAR SZÓTÁR. II. ....	S. a.

**Nagy kiadás egészvászonkötésben.**

101. <b>Cholnoky J.:</b> MAGYARORSZAG FÖLD- RAJZA .....	10.—
102. <b>Irk A.:</b> NEMZETKÖZI JOG .....	10.—
103. <b>Molnár:</b> MAGYAR KÖZJOG .....	30.—



104. <b>Telegdi Roth K.:</b> MAGYARORSZAG GÉOLÓGIÁJA I. (Magyarország hegy- szerkezeti térképével.) .....	8.—
105. <b>Thienemann Tivadar:</b> IRODALOMTÖR- TÉNETHI ALAPFOGALMAK .....	10.—
106. <b>Magyary Zoltán:</b> A MAGYAR TUDO- MÁNYOS NAGYÜZEM MEGSZERVE- ZÉSE .....	9.—

## MA ÉS HOLNAP

A ma és holnap aktuális problémáira, bennünk élő kérdéseire adnak választ e sorozat ragyogóan megírt egyes kötetei:

1. <b>Leidenfrost Gyula:</b> RABOK VAGY SZABADOK? (Az örökléstan vázлата.) .....	1.—
2. <b>Haldene J. B. S.:</b> DAEDALUS VAGY TUDOMÁNY ÉS JÖVŐ .....	—,30
3. <b>Russel Bertrand:</b> ICARUS VAGY A TUDOMÁNY JÖVŐJE .....	—,30
4. <b>Schiller F. C. S.:</b> TANTALUS VAGY AZ EMBER JÖVŐJE .....	—,30
5/6. <b>Vadász Elemér:</b> A GEOLÓGUS MUNKÁJA. Bevezetés a földtani megfigyelésbe. ....	—,60
8. <b>Faluhelyi Ferenc:</b> PÁNEURÓPA .....	—,30
9. <b>Spengler, Ostwald:</b> GÉP ÉS EMBER .....	2,40
10. <b>Nagy Ferenc:</b> ÖTMILLIÓ MAGYAR A GOLGOTÁN .....	1,20

LUX GYULA:

# MODERN NYELVOKTATÁS

AZ ELŐSZÓT IRTA: DR. KÓSZÓ JÁNOS  
ÁRA 2·80. PENGŐ. 174 OLDAL.

## FŐBB CIMEI:

A nyelvtanítás célja. — Milyen kérdések foglalkoztatták a nyelvtanítókat a multban? — A nyelvtanulás lélektani alapelvei. — Tanulások a gyermek nyelvtanulásából. — A gramofon a nyelvtanítás szolgálatában. — A szókézslet. — A beszédkézslet. — A nyelvtan. — Az olvasmány. — Tanítási minták.

---

A modern nyelvek oktatásával foglalkozó pedagógusok régi óhaja volt egy jó nyelvtanítási módszer. A könyv egyik kiváló bírálója ezeket mondja a könyvről: „A könyv amellett, hogy nem terjengős, igen sokrétegtű. Igazi jó kalauz s nagy hatással van az olvasóra; helyes felfogásában még jobban megerősíti, tévedéseiről, egy-egy csallhatatlannak hitt módszernek veszedelmeiről nagy körültekintéssel világosítja fel, de sohasem szégyeníti meg. Mindig tekintettel van arra, hogy a nyelvtanítás egyike a legszebb, de legnehezebb feladatoknak. Nem az „én tudom a legjobban“ hangsúlyával akar elképeszténi. Látszik mennyire átélte, átanulmányozta az összes lehetséges módszereket s mennyire fontosnak tartja az egyéniség szerepét. Érzi, hogy a nyelvtanítás nemcsak tudomány, hanem művészet. Legfőbb érdeme, hogy nemcsak tanít és gondolatokat közöl, hanem gondolatokat is ébreszt, önnállóvá is tesz.“

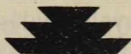
# MINERVA

---

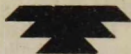
A SZELLEMI TUDOMÁNYOK FOLYÓIRATA.  
SZERKESZTI:

DR. THIENEMANN TIVADAR EGYETEMI TANÁR,  
ELŐFIZETÉSI ÁRA JOGI SZEMÉLYEKNEK ÉVI 12— P.  
KÖNYVKERESKEDÉSEKBE 16— P.

---



A FOLYÓIRAT A MAGYAR SZELLEMI  
ÉLET EGYIK LEGJELENTÉKENYEBB  
ALKOTÁSA. CIKKEI TELJES KE-  
RESZTMETSZETÉT ADJAK A MA-  
GYAR SZELLEMI ÉLETNEK. MUNKA-  
TÁRSAI A MAGYAR TUDOMÁNYOS-  
SÁG LEGELSŐ REPREZENTÁNSAI.



KÉRJEN MUTATVÁNYSZÁMOT!

DANUBIA KÖNYVKIADÓ R.-T. PÉCS  
BUDAPEST, KOSSUTH LAJOS UCCA 18. SZÁM.